

Prior, al que

Secundiore, filiarate

cura appuas

Neporunt nisi

seridas

, in anno 1777

O anno deus seret

quem telegora

Hicliat

Pat. 1857

1857

1857

1857

1857

1857

1857

M. TVLLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

LIBRI TRES.

Cato major, vel de Senectute.

Laelius, vel de Amicitia.

Paradoxa Stoicorum sex.

Somnium Scipionis, ex lib. vj de Repub;

*Cum optimis, ac postremis exemplaribus
accuratè collati.*

VLISSIPONE.

Typis, & sumptibus IOANNIS A COSTA
Senioris.

M. DC. LXVII.

Cum facultate Superiorum.

OFFICE
LIBRARY

6985
Citation de la bibliothèque
de la ville de Paris
Bibliothèque de la ville de Paris
Citation de la bibliothèque
de la ville de Paris

UNIVERSITATIS
PARISIENSIS

M. DC. LXXII.
Causa facta et definita

M. TVLLII CICERONIS

D E

OFFICIIS

AD MARCVM F.

LIBER I.

QVAM QUAM te, Marce fili, an-
num jam audientem Cratippum,
idque Athenis, abundare oportet
præceptis, institutisque phi-
losophiæ, propter summam &
doctoris auctoritatem, & vrbi-
quorum alter te scientia augere potest. alte-
ra exemplis: tamen vt ipse ad meam vtilita-
tem semper cum Græcis Latina conjunxi,
neque id in philosophia solum, sed etiam in
dicendi exercitatione feci: idem tibi censeo
faciendum, vt par sis in vtriusque orationis
facultate. Quam quidem ad rem nos, vt vi-
demur, magnum attulimus adjuuentam ho-
minibus nostris: vt non modò Græcarum lit-
terarum rudes, sed etiam docti aliquantum
se arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad

judicandum. Quamobrem discas tu quidem à principe hujus ætatis philosophorum, & discas, quàm diu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multum à Peripateticis dissidentia (quoniam vtrique & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis vtere tuo iudicio: nihil enim impedit. Orationem autem Latinam profecto legendis nostris efficias pleniorẽ. Nec verò hoc arroganter dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis: quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornatèque, dicere, quoniam in eo studio ætatem consumpsisti, si id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, vt non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui jam se illis ferè æquarunt, studiose legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque colendum est æquabile, & temperatum orationis genus, & id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, vt idem vtroque in genere laboraret, sequereturque & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus. Nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, vt Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in vtroque profecerimus, aliorum sit iudicium: vtrumque certe secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi tractare voluisset, grauissimè, & copiosissimè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa, quæ à Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare vo-

luisse,

Iuisset, ornate, splendideque facere potuisse.
 Eodemque modo de Aristotele, & Isocrate
 judico: quorum vterque suo studio delecta-
 tus, contempsit alterum. Sed, cum statuissem
 aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa
 posthac, ab eo exordiri volui maxime, quod
 & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritatî
 meæ grauissimum. Nam, cum multa sint in
 philosophia & grauiâ, & vtilia, accuratè, co-
 piosèque à philosophis disputata; latissimè
 patere videntur ea, quæ de officijs tradita ab
 illis, & præcepta sunt: nulla enim vitæ pars,
 neque publicis, neque priuatis, neque foren-
 sibus, neque domesticis in rebus, neque si te-
 cum agas quid, neque si cum altero contrahas,
 vacare officio potest: in eoque colendo sita
 vitæ est honestas omnis, & in negligendo
 turpitude. Atque hæc quidem quæstio com-
 munis est omnium philosophorum. Quis est
 enim, qui nullis officij præceptis tradendis
 philosophum se audeat dicere? sed sunt non-
 nullæ disciplinæ, quæ præpositis malorum,
 & bonorum finibus, officium omne peruer-
 tunt. Nam qui summum bonum sic instituit,
 vt nihil habeat cum virtute conjunctum, id-
 que suis commodis, non honestate metitur;
 hic si sibi ipse consentiat, & non interdum
 naturæ bonitate vincatur, fit, vt neque ami-
 citiam colere possit, nec iustitiam, nec libe-
 ralitatem. Fortis verò, dolorem summum
 malum iudicans, aut temperans, voluptatem
 summum bonum statuens, esse certe nullo
 modo potest. Quæ, quamquam ita sunt in
 promptu, vt res disputatione non egeat, tamè
 sunt à nobis alio loco disputata. Hæ disci-
 plinæ igitur, si sibi consentaneæ esse velint,
 de officio nihil queant dicere. Neque vlla

officij præcepta firma, stabilia, conjuncta natura tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs, qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jam pridem explosa sententia est: qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officij inuentionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione, potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, judicio arbitrioque nostro quantum quoquomodo videbitur, hauriemus.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Omnis de officio duplex est quæstio. Vnum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnis parte usus vitæ confirmari possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: omniãne officia perfecta sunt: num quod officium aliud alio minus sit: & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quamquã pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuisio est officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem

autem officium, rectum, opinor, vocemus
 quod Græci κατ' ἄριστον: hoc autem, com-
 mune, quod κατὰ δίκην, vocant; atque ea sic de-
 finiunt, vt rectum quod sit, id perfectum of-
 ficiū esse definiant; medium autem officiū
 id esse dicant, quod cur factum sit, ratio pro-
 babilis reddi possit.

Triples igitur est, vt Panætio videtur,
 consilij deliberatio. Nam honestumne factū
 sit, an turpe, dubitant, id quod in delibera-
 tionem cadit; in quo considerando, sæpe ani-
 mi in contrarias sententias distrahuntur.
 Tunc autem inquirunt, aut consultant,
 ad vitæ commoditatem, iucunditatem-
 que, ad facultates rerum atque copias, ad
 opes, ad potentiam, quibus & se possunt ju-
 vare, & suos: condat id, nècne, de quo de-
 liberant: quæ deliberatio omnis in rationem
 utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus
 est, cum pugnare videtur cum honesto id,
 quod videtur esse utile; cum enim utilitas ad
 se rapere, honestas contra reuocare ad se vi-
 detur, fit, vt distrahatur in deliberando ani-
 mus, afferatque ancipitem curam cogitandi.
 Hac in diuisione, cum præterire aliquid ma-
 ximum vitium in diuidendo fit, duo præter-
 missa sunt; nec enim solum, vtrum honestum,
 an turpe sit deliberari solet, sed etiam, duo-
 bus propositis honestis, vtrum honestius
 itemque, duobus propositis vtilibus, vtrum
 vtilius. Ita, quam ille triplicem putauit esse
 rationem, in quinque partibus distribui debe-
 re reperitur. Primum igitur est de honesto,
 sed dupliciter: tum pari ratione de vtili, post
 de comparatione eorum differendum.

Principio generis animantium omni est

natura tributum, ut se, vitam, corpusque
 tueatur, declinetque ea, quae nocitura videan-
 tur, omniaque, quae sint ad viuendum neces-
 saria, inquirat, & parat, ut pastum, ut latibu-
 la, ut alia ejusdem generis. Commune item
 animalium omnium est conjunctionis appe-
 titus procreandi causa, & cura quaedam eo-
 rum, quae procreata sunt; sed inter hominē,
 & belluam hoc maxime interest, quod haec
 tantum, quantum sensu moeretur, ad id so-
 lum, quod adest, quodque praesens est, se
 accommodat, paullulum admodum sentiens
 praeteritum, aut futurum: homo autem, qui
 rationis est participans per quam consequen-
 tia cernit, principia, & causas rerum videt,
 earumque progressus, & quasi antecessiones
 non ignorat, similitudines comparat, rebus-
 que praesentibus adjungit, atque annectit fu-
 turas, facile totius vitae cursum videt, ad
 eamque degendam praeparat res necessarias,
 Eademque natura vi rationis hominem conc-
 ciliat homini, & ad orationis, & ad vitae so-
 cietatem: ingeneratque in primis praecipuum
 quendam amorem in eos, qui procreati sunt;
 impellitque, ut hominum cœtus, & celebra-
 ri inter se, & sibi obedire velit, ob easque
 causas studeat parare ea, quae suppeditent ad
 eultum, & ad victum, nec sibi soli, sed con-
 jugi, liberis, ceterisque, quos caros habeat,
 tuerique debeat; quae cura exsuscitat etiam
 animos, & majores ad rem gerendam facit.
 In primisque hominis est propria veri in-
 quitio, atque inuestigatio. Itaque, cum sumus
 necessarijs negotijs, curisque vacamus, a se-
 mus aliquid videre, audire, ac discere, co-
 gnitionemque rerum aut occultarum aut ad-
 mirabilium, ad bene, beateque viuendum
 neces-

necessariam ducimus : ex quo intelligitur quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videnti cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatus, vt nemini parere animus bene informatus à natura velit, nisi præcipienti, & docenti, aut vtilitatis causa iuste, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumque rerum contemptio. Nec vero illa parua vis naturæ est, rationisque, quod vnum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis, dictisque, qui modus; itaque eorum ipsorum quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, conuenientiam partium sentit; quam similitudinem natura, ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consilijs, factisque conseruandum putat, cauetque, ne quid indecore, effæminateue faciat: tum in omnibus & opinionibus, & factis ne quid libidinese aut faciat, aut cogitet; quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit: quodque vere dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam, Marce filii, & tanquam faciem honesti vides: quæ si oculis cerneretur, mirabileis amores, vt ait Plato, excitaret sapientiæ.

Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia veri, solertiaque versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendo suum cuique, & rerum contractarum fide, aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine.

ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. Quæ quatuor quamquam inter se colligata, atque implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: veluti ex ea parte quæ prima descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio veri: ejusque virtutis hoc munus est proprium; ut enim quisque maximè perspicit, quid in re quæque verissimum sit, quique & acutissime, & celerrime potest & videre, & explicare rationem; is prudentissimus, & sapientissimus ricè haberi solet. Quo circa huic, quasi materia, quam tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendasque, quibus actio vitæ continetur: ut & societas hominum, conjunctioque seruetur; & animi excellentia, magnitudoque cum in augendis opibus, utilitatibusque & sibi, & suis comparandis, tum malo magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea, quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio: his enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem, & decus conseruabimus.

Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque diuisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam; omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus; labi autem, errare, nescire, & decipi, & malum;

malum, & turpe ducimus. In hoc genere naturali, & honesto duo vitia vitanda sunt: vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temerè assentiamus. quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debebūt) adhibebit ad considerandas res & tempus, & diligentiam. Alterum est vitium, quòd quidem nimis magnum studium, multamque operam in res obscuras, atque difficileis conferunt, easdemque non necessarias: quibus vitijs declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ, curæque ponetur, id jure laudabitur: vt in astrologia C. Sulpicium audiuius: in geometria Sex. Pompeium ipsi cognouimus: multos in dialectica, plureis in jure ciuili; quæ omnes artes in veri inuestigatione versantur: cujus studio à rebus agendis abduci, cōtra officiū est; virtutis enim laus omnis in actione consistit: à qua tamen saepe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studijs cogitationis, & sine opera nostra continere; omnis autem cogitatio, motusque animi aut in consilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, beatèque viuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisque versabitur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

De tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & vita quasi communitas continetur; cujus partes duæ sunt: iustitia, in qua virtutis splendor est maximus; ex qua boni viri nominantur: & hæc conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum

munus

munus est, vt ne cui quis noceat, nisi lacessi-
 us injuria, deinde, vt communibus pro cō-
 munitibus vtatur, priuatis vt suis; sunt au-
 tem priuata nulla natura: sed aut veteri ocu-
 patione vt qui quondam in vacua venerunt;
 aut victoria, vt qui bello potiti sunt: aut le-
 ge, aut pactione, conditione, sorte; ex quo
 fit, vt ager Arpinas Arpinatam dicatur, Tus-
 culanus Tusculanorum; similisque est priua-
 tarum possessionum descriptio; ex quo, quia
 suum cuiusque fit; eorum, quæ natura fue-
 rant communia, quod cuique obtigit, id quis-
 que teneat; è quo si quis sibi plus appetet;
 violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam
 vt præclare scriptum est à Platone, non no-
 bis solum nati sumus, sed ortus nostri par-
 tem patriæ, partem parentes vindicant, par-
 tem amici; atque, vt placet Stoicis, quæ in
 terris gignuntur, ad vsum hominum omnia
 creati, homines autem hominum causa esse
 generatos, vt ipsi inter se alij alijs prodesse
 possent: in hoc naturam debemus ducem se-
 qui, & communis utilitates in medium affer-
 re, mutatione officiorum, dando; accipien-
 do, tum artibus, tum opera, tum facultati-
 bus deuincire hominum inter homines so-
 cietatem,

Fundamentum autem justitiæ est fides,
 id est dictorum, conuentorumque constantia,
 & veritas: ex quo, quamquam hoc videbitur
 fortasse cuiquam durius, tamen audeamus
 imitari Stoicos, qui studiosè exquirunt, vn-
 de verba sint ducta: credamusque, quia fiat
 quod dictum est, appellatam fidem. Sed in-
 justitiæ duo generâ sunt: vnum eorum, qui
 inferant: alterum eorum, qui ab ijs, quibus
 infertur, si possint, non propulsant injuriam.

Nam

Nam qui injustè impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus violentè videtur afferre socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quàm si parenteis aut amicos, aut patriam deserat. Atque illæ quidem injuriæ quæ nocendi causa de industria inferantur, sæpe à metu proficiscuntur; cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt: in quo vitio latissimè patet avaritia. Expetuntur autem diuitiæ, tum ad vsus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam viatis magnam pecuniam esse ei, qui in republica princeps vellet esse, qui suis fructibus exercitum alere non posset. Delicant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia, & copia: Quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens vituperanda est: sed fugienda semper injuria. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capite obliuio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæque cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium [Nulla sancta societas, nec fides regni est;] id latius patet: nam, quicquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerumque fit tanta contentio, ut difficilimè sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modo tempestas C. Cæsaris, qui omnia jura diui;

diuina, & humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore sinnerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimis ingenijs plerumque existunt honoris, imperij, potentia, gloria cupiditates; quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur.

Sed in omni iniustitia permultum interest, vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque breuis est, & adtempus; an consulto, & cogitato fiat iniuria. Leuiores enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, deserendique officij plures solent esse causæ: nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdamue occupationibus sic impediuntur, vt eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod in veri inuestigatione versentur, quodque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse; nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur, in ferenda ne cui noceant iniuria, in alterum incidant. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ne ad rempublicam quidem accessuros putat, nisi coactos. Æquius autem erat id voluntate fieri; nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est voluntarium. Sant etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ,
aut

aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant. ne facere cuiquam videantur injuriam; qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt: deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur, duobus generibus injustitiæ propositis, adjunxis causas utriusque generis, easque res ante constituimus. quibus justitia continetur; facile, quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum; quamquam Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat. Sed tamen, quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ ceteris, quæ quasi longo interuallo interjecto videmus; aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quo circa bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum; æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maximè videntur digna esse justo homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut, non reddere depositum, etiam ne furioso promissum facere, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non seruare, sit justum. Referrî enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primum, ut ne cui noceatur: deinde, ut communi utilitati seruiatur. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut non semper sit idem. Potest enim accidere promissum

missum aliquod, & conuentum, vt id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit. Nam si, vt in fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto non esset oratus. Ex tribus enim optatis, vt scribitur, hocerat tertium, quod de Hippolyti interitu: ratus optauit; quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur seruan- da sunt ea, quæ sint ijs, quibus promiseris, inutilia: nec si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: vt, si constitueris te cuius am aduocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim grauius ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis standum non esse, quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo, promiserit? quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Existunt etiam injuriæ sæpe calumniæ quadam, & nimis callida, & malitiosa juris interpretatione: ex quo illud, *SVMVM IVS, SVMA INIVRIA*, factum est jam tritum sermone proverbum; quo in genere etiam in republica multa peccantur: vt ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste factæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus est, si verum est, *Q. Fabium Labeonem*, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum *No- lanis*, & *Neapolitanis* de finibus agri à *fenag- u* datum, cum ad locum venisset, cum vtriusq;
sepa-

separatim locutum, ne cupidè quid agerent, nec appetere, atque ut regredi, quàm progredi malleat; id cum utriusque fecissent, aliquantum agri in medio relictum est; itaque illorum sineis, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem, non judicare est; quo circa in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim vlciscendi, & puniendi modus: atque haud scio, an satis sit, cum qui laesserit, injuriæ suæ pœnitere, ut ipse ne quid tale posthac committat, & ceteri sint ad injuriam tardiores.

Atque in republicis maximè conseruanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi, vnum per disceptationem, alterum per vim: cumque istud proprium sit hominibus, hæc belluarum: confugiendum est ad posterius, si vti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria, in pace viuatur. Parta autem in victoria, conseruandi sunt ijs, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantium funditus sustulerunt; nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum; In quo si mihi obtemperatum esset; etsi non optimam, at aliquam rempublicam, quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum ijs, quos vi deuiceris,

con-

consulendum est: tunc ij, qui, armis positis,
 ad imperatorum fidem confugiunt, quamuis
 murum aries percusserit, recipiendi sunt. In
 quo tantopere apud nostros iustitia culta est,
 vt ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bel-
 lo in fidem recepissent, earum patroni essent,
 more majorum. Ac belli quidem æquitas san-
 ctissimè fetiali populi Romani jure prescrip-
 ta est; ex quo intelligi potest, nullum bellum
 esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis ge-
 ratur, aut denunciatum antè sit, & indictum.
 Pompilius imperator tenebat prouinciam:
 in cuius exercitu Catonis filius tiro milita-
 bat. Cùm autem Pompilio videretur vnam
 dimittere legionem, Catonis quoque filium,
 qui in eadem legione militabat, dimisit; sed
 cùm amore pugnandi in exercitu remansis-
 set, Cato ad Pompilium scripsit, vt, si eum
 pateretur in exercitu remanere, secundo eum
 obligaret militiæ sacramento: quia, priore
 amissæ, jure pugnare cum hostibus non po-
 terat; adeo summa erat obseruatio in bello
 mouendo. Marci quidem Catonis senis est
 epistola ad Marcum filium, in qua scripsit, se
 audisse eum missum factum esse à consule,
 cùm in Macedonia bello Persico miles esset.
 Monet igitur, vt caueat, ne prælium ineat:
 negat enim jus esse, qui miles non sit, pugna-
 re cum hoste. Equidem illud etiam animadu-
 uerto, quòd, qui proprio nomine perduellis
 esset, his hostis videretur. lenitate verbi tri-
 stitiam rei mitigante; hostis enim apud ma-
 jores nostros is dicebatur, quem nunc pere-
 grinum dicimus: indicant duodecim tabu-
 læ: [Aut status dies cum hoste:] Itemque,
 [Aduersus hostem æterna auctoritas;] quid
 ad hanc mansuetudinem addi potest? eum,
 quicum

quicum bella geras, tam molli nomine appellari? quamquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim recessit, & prope in eo, qui contraferret arma, remansit. Cùm verò de imperio decertatur, belloque quæritur gloria: causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est minus acerbè gerenda sunt. Ut enim, cum ciue aliter contendimus, si est inimicus, aliter, si competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis est; cum altero capitæ, & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, vter esset, non vter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia est:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:

*Nec componantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro vitam cernamus utrique.
Vosne velit, an me regnare hera, quidue
ferat fors,*

*Virtute experiamur, & hoc simul accipe
dictum:*

*Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono: ducite: doque volentibus cum magnis dijs.*

Regalis sanè, & digna Æacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus

poribus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides seruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captiuis cõmutandis Romam missus esset, iurassetque se rediturum, primùm, vt venit, captiuos reddendos in senatu non censuit: deinde, cùm retineretur à propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere.

Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Hannibal Romam adstrictos misit iurejurando se redituros esse, nisi de redimendis ijs, qui capti erant, impetrassent; eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui peccassent, in ararys reliquerunt: nec minus illum, qui iurisjurandi fraude culpam inuenerat. Cum enim Hannibalis permissa exisset de castris, redij paulo post, quod se oblitum nescio quid diccret. Deinde egressus e castris, iurejurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem infido, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitia in hostem à maioribus nostris constitutum. Cum à Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum, senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, & potentis, & bellum ultro inferentis, interitum cum scelere approbauit.

Ac de bellicis quidem officijs satis dictum est. Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiam esse seruandam: Est autem infima conditio, & fortuna seruorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubent uti, ut mercenarijs: ad operam exigendam & iusta præbenda. Cùm autem duobus modis id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque alienissimum ab homine est: sed fraus odio digna majore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cùm maxime fallunt, id tamen agunt, ut viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur: qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius; sed habet multas cautiones. Videndum est enim, primum, ne obsit benignitas & ijs ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & ceteris: deinde, ne major benignitas sit, quàm facultas: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur; id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cupiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt: & qui alijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab alijs, quod alijs largiantur: hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abest officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur;

ur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quæ
 re Lucij Sillæ, & Caij Cæſaris pecuniarum
 tranſlatio à juſtis dominis ad alienos, non
 debet liberalis videri. Nihil enim eſt libe-
 rale, quod non ſit idem juſtum. Alter locus
 erat cautionis, ne benignitas major eſſet,
 quàm facultates: quod, qui benigniores vo-
 lunt eſſe, quàm reſpatitur, primùm in co-
 peccant, quod injurioſi ſunt in præximos;
 quas enim copias his, & ſuppeditari æquius
 eſt, & relinquere, eas tranſferunt ad alienos.
 In eſt autem in tali liberalitate cupiditas ra-
 piendi plerumque, & auferendi per injuriam,
 vt ad largiendum ſuppetant copiæ. Videre
 etiam licet, pleroſque, non tam natura libe-
 raleis, quàm quadam gloria ductos, vt bene-
 fici videantur facere multa, quæ ab oſtenta-
 tione proficiſci magis, quàm à voluntate, vi-
 deantur. Talis autem ſimulatio vanitati eſt
 conjunctior, quàm aut liberalitati, aut ho-
 neſtati. Tertium eſt propoſitum, vt in bene-
 ficentia delectus eſſet dignitatis: in quo &
 mores ejus erunt ſpectandi, in quem benefi-
 cium conferetur, & animus erga nos, & com-
 munitas, ac ſocietas vitæ, & ad noſtras utili-
 tates officia antè collata. Quæ vt concu-
 rant omnia, optabile eſt: ſi minus, plures
 cauſæ, majoresque, ponderis plus habebunt.
 Quoniam autem viuatur non cum perfectis
 hominibus, pleneque ſapientibus, ſed cum
 ijs, in quibus præclare agitatur, ſi ſint ſimula-
 chra virtutibus: etiam hoc intelligendum
 puto, neminem omnino eſſe negligendum,
 in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat.
 Colendum autem eſſe ita quemque maximè,
 vt quiſque maximè virtutibus his lenioribus
 erit ornatus, modeſtia, temperantia, ac ipſa
 de

de qua jam multa dicta sunt, justitia; nam tor-
tis animus, & magnus in homine non perfe-
cto, nec sapiente feruentior plerumque est:
illæ verò virtutes virum bonum videntur
potius attingere. Atque hæc in moribus cõ-
siderentur. De beneuolentia autem, quam
quisque habeat erga nos, primum illud est in
officio, vt ei plurimum tribuamus, à quo plu-
rimum diligimur: sed beneuolentiam non
adolescentulorum more, ardore quodam a-
moris, sed stabilitate potius, & constantia
judicemus. Sin erunt merita, vt non incun-
da, sed referenda sit gratia; major quædam
cura adhibenda est; nullum enim officium re-
ferenda gratia magis necessarium est. Quod
si ea, quæ acceperis vtenda, maiore mensura,
si modò possis, iubet reddere Hesiodus: quid-
nam beneficio prouocati facere debemus? an
non imitari agros fertileis, qui multo plus
afferunt, quàm acceperunt? Etenim si in eos
quos speramus nobis profuturos, non dubi-
tamus officia conferre: quales in eos esse de-
bemus, qui jam profuerunt? Nam cùm duo
genera liberalitatis sint, vnum dandi bene-
ficij, alterum reddendi: demus, necne, in
nostra potestate est: non reddere viro bono
non licet, si modò id facere possit sine inju-
ria. Acceptorum autem beneficiorum sunt
defectus habendi: nec dubium, quin maximo
cuique plurimum debeat. In quo tamen im-
primis, quo quisque animo, studio, beneuo-
lentia fecerit, ponderandum est. Multi enim
multa faciunt temeritate quadam, sine judi-
cio, vel modo, in omnibus, vel repentino quo-
dam quasi vento, impetu animi incitati; quæ
beneficia æquè magna non sunt habenda,
atque ea, quæ iudicio, consideratè, constan-
terque

...que delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cetera paria sunt, hoc maxime officium est, ut quisque non a-xime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari; quod contra fit à plebisque; à quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inferunt.

Optime autem societas hominum, conjunctioque servabitur, si ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ natura principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendum altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate; ejus autem vinculum est ratio, & oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate; neque vlla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus: justitiam, equitatem, bonitatem non dicimus; sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas: ut quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum: è quibus ipsis cetera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est, AMICORVM OMNIA ESSE COMMVNIA; omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejusdem: quod ab Ennio positum in vna re, transferri in multas potest.

*Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Vt nihilo minus ipsi luceat, cum illi accen-
derit.*

Vna enim ex re satis præcipitur, vt quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto; ex quo sunt illa communia [non prohibere aqua profluente; pati ab igne ignem capere; si quis velit; consilium fidele deliberanti dare;] quæ sunt ipsa utilia, qui accipiunt, danti non molesta; quare & his vtendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copię parvæ singulorum sunt: eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij fixem. **NIHILHOMINVS VT IPSE
LUCEAT:** vt facultas sit, qua in nostros simus liberales. Gradus autem plures sunt societatis hominum; vt enim ab illa discedatur infinitate, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, qua maximè homines conjunguntur: interius etiam est, ejusdem esse civitatis; multa sunt enim civibus inter se communia, forum, fana, porticus, via, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines præterea, & familiaritates, multæque cum multis res, rationesque contractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum: ab illa enim immensa societate humani generis, in exiguum, angustumque concluditur; nam cum sit hoc natura commune omnium animantium, vt habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso est conjugio: proxima in liberis: deinde vna domus, communia omnia. Id autem est principium vrbjs, & quasi

DE OFFICIIS

Seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum
 conjunctiones, post consobrinorum, sobri-
 norumque: qui cum vna domo jam capi non
 possint, in alias domos, tanquam in colo-
 nias, exeunt. Sequuntur connubia, & affini-
 tates: ex quibus etiam plures propinqui; quæ
 propagatio, & soboles, origo est rerumpu-
 blicarum; sanguinis autem conjunctio, & be-
 neuolentia deuincit caritate homines; ma-
 gnum est enim, eadem habere monumenta
 majorum, eisdem vti sacris, sepulchra habe-
 re communia. Sed omnium societatum nulla
 præstantior est, nulla firmitior, quàm cum viri
 boni, moribus similes, sunt familiaritate
 conjuncti. Illud enim honestum, quod sæpe
 diximus, etiamsi in alio cernimus, tamen nos
 mouet, atque illi, in quo id inesse videtur,
 amicos facit, & quamquam omnis virtus nos
 ad se allicit, facitque, vt eos diligamus, in
 quibus ipsa inesse videatur: tamen iustitia,
 & liberalitas id maximè efficit; nihil autem
 est amabilius, nec copulatius, quam morum
 similitudo bonorum: in quibus enim eadem
 studia sunt, eademque voluntates, in his fit,
 vt æquè quisque altero delectetur, ac se ipso:
 efficiturque id, quod Pythagoras vult in
 amicitia, vt vnus fiat ex pluribus. Magna
 etiam illa communitas est, quæ conficitur ex
 beneficijs vltro citroque datis, acceptisque;
 quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea
 sunt, firma deuinciuntur societate. Sed, cum
 omnia ratione, animoque lustraueris, om-
 nium societatum nulla est gratior, nulla ca-
 rior, quàm ea, quæ cum republica est vnicui-
 que nostrum; cari sunt parentes, cari liberi,
 propinqui, familiares: sed omneis omnium
 caritates patria vna complexa est; pro qua
 quis

quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei profuturus? Quò est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupat. & sunt, & fuerunt. Sed si contentio quedam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij, principes sunt patria, & parentes, quorum beneficijs maximè obligati sumus: proximi liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud vllum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibus communi etiam plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria vitæ præsidia debentur ijs maximè, quos ante dixi: vita autem, victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicitijs vigent maximè: estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Sed in his omnibus officijs tribuendis, videndum erit, quid cuique maximè necesse sit, & quid quisque nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum. Suntque officia, quæ alijs magis, quàm alijs, debeantur: vt, vicinum citius adjuueris in fructibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. at, si lis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum quàm vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioque capienda, & vt boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendoque videre, quæ reliqui summa fiat, ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed, vt nec medici, nec imperatores,

ratores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine usu, & exercitatione consequi possunt: sic officij conseruandi præcepta traduntur illa quidem, vt facimus ipsi: sed rei magnitudo usum quoque, exercitationemque desiderat. Atque ab ijs rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatoque, humanaeque res despiciente factum sit; itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim iuuenes, animum geritis muliebrem,

Illa virago viri:

& si quid huiusmodi:

Salmacida spolia sine & sudore, & sanguine.

Contraque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter, excellenterque gesta sunt, ea nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesque alij: maximèque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu fere militari. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia vacat, pugnatque

gnatque nō pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est: non enim modò id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro equitate.

Quo circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs, & malitia laudem est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quam sapientia, est appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis. Itaque viros fortes, & magnanimos, eosdè bonos, & simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillimè pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur; ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel potius solus esse; difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria; ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec villo publico, ac legitimo jure patiantur; existuntque in republica plerumque largitores & factiosi, ut opes quam maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quam iustitia pares; sed quò difficilius, hoc præclarior; nullum est enim tempus, quod iustitia vacare

debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam; vera autem, & sapiens animi magnitudo, honestū illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non in gloria judicat: principemque se esse mauult, quàm videri; etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res injustas impellitur, vt quisque est altissimo animo & gloriæ cupido; qui locus est sane lubricus: quod vix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculisque aditis, non, quasi mercedem rerum gestarum, desideret gloriam.

Omnino fortis animus, & magnus, duabus rebus maximè cernitur: quarum vna in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere; altera est res, vt, cum ita sis affectus animo, vt supra dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè vtilis, sed & vehementer arduas plenasque laborum, & periculorum, tum causæ vitæ, tum multarum aliarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis, & amplitudo est: addo etiam utilitatem, in posteriore: causa autem, & ratio efficiens magnos viros, est in priora. In eo enim est illud, quod excellentis animi, & humana contemnenteis facit; id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara videntur, parua ducere, eaque

ratione

ratione stabili, firmaque contemnere, fortis animi, magnique ducendum est: & ea, quæ videntur acerba, quæ multa, & varia in hominum vita, fortunaque versantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ. Non est autem contentanenum, qui metu non frangatur, eum frangit cupiditate, nec, qui inuictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate; quæ obrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas; nihil enim est tam angusti animi, tamque parui, quam amare diuitias; nihil honestius, magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemque conferre. Cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi; eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Neque verò imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnumquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam egritudine, & voluptate animi, & iracundia; ut tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ affert tum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se remouerunt, ad otiumque perfugerunt; in his & nobilissimi philosophi, longeque principes, & quidam homines seueri, & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt; vixeruntque nonnulli in agris, delectati re sua familiarium; his idem propositum fuit, quod & regibus, ut ne qua re egerent, nec cui parerent, libertate vterentur; cuius proprium est, sic

Quere, ut velis. Quare, cum hoc commune
 sit potentia cupidorum cum ijs, quos dixi,
 otiosis; alteri se adipisci id posse abicrantur,
 si opes magnas habeant: alteri, si contenti
 sint & suo, & paruo. In quo quidem neutro-
 rum omnino contemnenda est sententia: sed
 & facilior, & tutior, & minus alijs grauis,
 aut molesta vita est otiosorum: fructuosior
 autem hominum generi, & ad claritatem,
 amplitudinemque aptior eorum, qui se ad
 rempublicam & ad res magnas gerendas ac-
 commodauerunt. Quapropter & his forsitan
 concedenda sit rempublicam non capeffen-
 tibus, qui excellenti ingenio, doctrina sese
 dediderunt; & ijs, qui aut valetudinis imbeci-
 llitate, aut aliqua grauiore causa impediti a
 republica recesserunt, cum ejus administran-
 dae potestatem alijs laudemque concederent.
 Quibus autem talis nulla est causa, si despice-
 re se dicant ea, quae pferique admirentur, im-
 peria, & magistratus, his non modo non
 laudi, verum etiam vitio dandum puto; quo-
 rum iudicium in eo, quod gloriam contem-
 nant, & pro nihilo putent, difficile factu est
 non probare: sed videntur labores, & mo-
 lestias tum offensionum, tum repulsarum,
 quasi quandam ignominiam, timere & infamiam;
 sunt enim, qui in rebus contrarijs pa-
 rum sibi constant, voluptatem seuerissime
 contemnant, in dolore sint molliores; glo-
 riam negligant, frangantur infamia: atque
 ea quidem non satis constanter. Sed ijs, qui
 habent a natura adiumenta rerum gerenda-
 rum, abjecta omni cunctatione, adipiscendi
 magistratus sunt, & gerenda respublica est;
 nec enim aliter aut regi ciuitas aut declarari
 animi magnitudo potest. Capeffentibus au-

tem rempublicam nihil minus quam philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda est rerum humanarum, quam saepe dico, & tranquillitas animi, atque securitas: si quidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate constantiaque victuri. Quae eo faciliora sunt philosophis quod minus multa patent in eorum vita, quae fortuna feriat, & quod minus multis rebus egent: & quia, si quid aduersi eueniat iam grauiter cadere non possunt. Quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur, maioraque efficienda rempublicam gerentibus, quam quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat ne id modo consideret, quam illa res honesta sit: sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem, in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem; in omnibus autem negotijs prius quam aggrediare, adhibenda est preparatio diligens. Sed cum plerique arbitrentur, res bellicas maiores esse, quam urbanas; minuenda est haec opinio; multi enim bella saepe quaesuerunt propter gloriae cupiditatem: atque id in magnis animis, ingenijsque plerumque contingit; eoque magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus iudicare, multae res extiterunt urbanae maiores, clarioresque, quam bellicae; quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit ejus nomen, quam Solonis, illustrius, citeturque Salamis clarissimae testis victoriae, quae anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Areopagitas: non

nus præclarum hoc, quàm illud, iudican-
 dum est; illud enim semel profuit, hoc sem-
 per proderit ciuitati; hoc consilio leges
 Atheniensem, hoc majorum instituta ser-
 uantur; & Themistocles quidem nihil dixe-
 rit, in quo ipse Areopagum adiuuerit; at ille
 adiuuit Themistoclem; est enim bellum ge-
 stum consilio senatus ejus, qui à Solone erat
 constitutus. Liceat eadem de Pausania, Ly-
 sandroque dicere; quorum rebus gestis quã-
 quam imperium Lacedæmoniorum dilata-
 tum putatur: tamen ne minima quidem ex
 parte Lycurgi legibus, & disciplina confe-
 rendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas &
 paratiores habuerunt exercitus, & fortiores.
 Mihi quidem, neque pueris nobis, M. Scau-
 rus C. Mario, neque, eum versaremur in re-
 publica Q. Catulus Cn. Pompeio cedere vi-
 debatur; parua enim sunt foris arma nisi est
 consilia domi; nec plus Africanus, singu-
 laris, & vir, & imperator, in excidenda Nu-
 mantia reipublica profuit, quàm eodem tẽ-
 pore P. Nasica priuatus, cum Tib. Grac-
 chum interemit: quamquam hæc quidem res
 non solum ex domestica est ratione: attingit
 enim & bellicam, quoniam vi manuque con-
 fecta est: sed tamen id ipsum gestum est con-
 silio urbano, sine exercitu. Illud autem opti-
 mum est, in quo me inuadi solere ab inuidis,
 & improbis audio.

Cedant arma toga, cõcedat laurea lingua.

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam
 gubernantibus nõne togæ arma cessere? ne-
 que enim in republica periculum fuit gra-
 uius vmquam, nec majus otium; ita consi-
 lijs, diligentiaque nostra celeriter de mani-
 bus

bus audacissimorum ciuium delapsa arma,
 sa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est vniquâ
 in bello tanta? quis triumphus conferendus?
 licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quæ
 & hæreditas huius gloriæ, & factorum imita-
 tio pertinet: mihi quidem certè, vir abundans
 bellicis laudibus, Cn. Pompeius, multis au-
 dientibus, hoc tribuit, vt diceret, frustra se
 tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi
 meo in rempublicam beneficio, vbi trium-
 pharet, esset habiturus. Sunt ergo domesti-
 cæ fortitudines non inferiores militaribus:
 in quibus plus etiam, quàm in his, operæ,
 studijque ponendum est; omnino enim il-
 lud honestum, quod ex animo excelso, ma-
 gnificoque querimus, animi efficitur, non
 corporis viribus. Exercendum tamen est
 corpus, & ita afficiendum, vt obedire consi-
 lio rationique possit in exequendis negotijs,
 & in labore tolerando. Honestum autem id,
 quod exquirimus, totum est positum in ani-
 mi cura, & cogitatione: in quo non mino-
 rem utilitatem afferunt, qui togati reipub-
 licæ præsent, quàm qui bella gerunt. Itaque
 eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut
 confecta bella sunt, nonnumquam etiam illa-
 ta, vt M. Catonis consilio bellum tertium
 Punicum: in quo etiam mortui valuit aucto-
 ritas. Quare expetenda quidem magis est de-
 cernendi ratio, quàm decertandi fortitudo:
 sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm
 utilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita
 suscipiatur, vt nihil aliud, nisi pax quaesita
 videatur. Fortis verò animi, & constantis
 est, non perturbari in rebus asperis, nec tu-
 multuantem de gradu dejici, vt dicitur; sed
 præsentis animi, vt consilio, nec à ratione
 disce-

cedere: quamquam hoc animi, illud etiam
 magni est, percipere cogitatione futura, &
 aliquantò antè constituere, quid accidere
 possit in vtriusque partem & quid agendum
 sit. cùm quid euenerit; nec committere ali-
 quid. vt aliquando dicendum sit. **NON PVT A-**
RAM. Hæc sunt opera magni animi, & excel-
 si, & prudentia, consilioque fidentis. Teme-
 rē autem in acie versari, & manu cum hoste
 conflagere, immane quiddam, & belluarum si-
 mile est: sed, cùm tempus necessitasque po-
 stulat, decertandum manu est, & mors serui-
 tuti, turpitudinique anteponenda. De euer-
 tendis autem, diripendisque vrbibus valde
 illud considerandum est, **NE QUID TEMERE,**
NE QUID CRVDELITER FIAT. Idque est vi-
 ri magnanimi, rebus agitatis, punire fonteis,
 multitudinem conseruare, in omni fortuna
 recta, atque honesta retinere. Vt enim sunt,
 quemadmodum supra dixi, qui vrbis rebus
 bellicas anteponunt: sic reperias multos, qui-
 bus periculosa, & callida consilia quietis co-
 gitationibus splēdidiora & maiora videantur;
 numquam omnino periculi fuga committē-
 dum est, vt imbelles timidique videamur.
 Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus
 nos periculis sine causa, quo nihil posset esse
 stultius. Quapropter in aduentibus periculis
 consuetudo imitanda medicorum est, qui le-
 uiter agrotanteis leuiter curant: grauioribus
 autem morbis periculosas curationes & an-
 cipiteis adhibere coguntur. Quare in tran-
 quillo tempestatem aduersam optare, demen-
 tis est: subuenire autem tempestati quauis ra-
 tione, sapientis: eoque magis, si plus adipif-
 care re explicata bonis, quàm addubitata ma-
 li. Periculosa autem rerum actiones partim

ijs sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub.
 ex. Itemque alij de vita, alij de gloria, & be-
 neuolentia ciuium in discrimen vocantur.
 Promptiores igitur debemus esse ad nostra
 pericula, quàm ad communia: dimicareque
 paratius de honore, & gloria, quàm de ceteris
 commodis. Inuenti autem multi sunt, qui
 non modò pecuniam, sed vitam etiam pro-
 fundere pro patria parati essent: iidem glo-
 riæ iacturam ne minimam quidem facere vel-
 lent, ne republica quidem postulante: vt Cal-
 licratidas, qui, cùm Lacedæmoniorum dux
 esset Peloponnesiaco bello, multa que fecif-
 set egregiè, vestit ad extremum omnia, cùm
 consilio non paruit eorum, qui classem ab
 Arginufis remouendam, nec cum Athenien-
 sibus dimicandum putabant. Quibus ille res-
 pondit; Lacedæmonios, classe illa amissis,
 aliam parare posse: se fugere sine suo de-
 core non posse. Atque hæc quidem Lacedæ-
 monijs plaga mediocris fuit: illa pestifera
 qua, cùm Cleombrotus, inuidiam timens, te-
 mere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæ-
 moniorum opes corruerunt. Quanto & Ma-
 ximus melius? de quo Ennius:

*Vnus homo nobis cunctando restituit rem;
 Non ponebat enim rum.ores ante salutem.
 Ergo postque magisque viri nunc gloria
 caret*

Quod genus peccandi vitandum est etiam in
 rebus urbanis; sunt enim, qui, quod sentiunt,
 etiam si optimum sit, tamen inuidiæ, metu
 non audent dicere. Omnino, qui reipublicæ
 præfuturi sunt, duo Platonis præcepta te-
 neant: vnum, vt utilitatem ciuium sic tuean-
 tur, vt, quidquid agunt, ad eam referant, o-
 bliti

38 Commodorum suorum: alterum, ut totum corpus reipublicæ curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipublicæ ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissæ, gerenda est; qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam: ex quo euenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cujusque videantur, pauci vniuersorum. Hinc apud Athenienses magna discordiæ ortæ: in nostra reipublica, non solum seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia: quæ grauis & fortis ciuis in reipublica dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradetque se totum reipublicæ: neque opes, aut potentiam consectabitur: totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut inuidiam quemquã vocabit: omninoque ita iustitiæ, honestati, que adharescet, ut dum eam conseruet, quamuis grauiter offendat, mortem appetat potius, quàm deserat illa, quæ dixi. Miserrima est omnino ambitio honorumque contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, vter potius rempublicam administraret, ut, si nauis certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant: non **M**, qui suo iudicio tueri reipublicam velint: qualis fuit inter **P.** Africanum, & **Q.** Metellum sine acerbitate dissensio. Nec verò audiendi, qui grauiter irascendum inimicis putant, idque magnanimi, & fortis viri esse consent: nihil enim laudabilius,

Ius, nihil magno, & præclaro viro digni-
 placabilitate, atque clementia. In liberis
 verò populis, & juris æquabilitate exercen-
 da etiam est facilitas, & altitudo animi quæ
 dicitur: ne, si irascamur aut intempestive ac-
 cedentibus, aut impudenter rogantibus, in
 morositatem inutilem, & odiosam incida-
 mus. Et tamen ita probanda est mansuetudo,
 atque clementia, vt adhibeatur, reipublicæ
 causa, seueritas, sine qua administrari ciuitas
 non potest; omnis autem & animaduersio, &
 castigatio contumelia vacare debet: neque ad
 eum, qui punit aliquem, aut verbis castigat,
 sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cauen-
 dum est etiam, ne maior pœna, quàm culpa
 sit: & ne iisdem de causis alij plectantur, alij
 ne appellentur quidem. Prohibenda autem
 maximè est ira in puniendo: numquam enim
 iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem
 illam tenebit, quæ est inter nimium, & parum
 quæ placet Peripateticis, & rectè placet, mo-
 do ne laudarent iracundiam, & dicerent uti-
 liter à natura datam. Illa verò omnibus in
 rebus repudianda est: optandumque, vt ijs
 qui præsumunt reipublicæ legum similes sint:
 quæ ad puniendum non iracundia, sed æqui-
 tate ducuntur. Atque etiam in rebus prof-
 peris, & ad voluntatem nostram fluentibus,
 superbiam magnopere, fastidium, arrogan-
 tiamque fugiamus. Nam vt aduersas res, sic
 secundas immoderatè ferre, leuitatis est:
 præclaraque est æquabilitas in omni vita, &
 idem semper vultus, eademque frons: vt de
 Socrate, item de Caio quoque Lælio accepim-
 us. Philippum quidem, Macedonum re-
 gem, rebus gestis, & gloria superatum à filio,
 facilitate vero, & humanitate video superio-
 rem

em fuisse. Itaque alter semper magnus, al-
 ter saepe turpissimus fuit; ut rectè præcipere
 videantur, qui monent, ut quanto superio-
 res simus, tantò nos summissius geramus. Pa-
 nætius quidem Africanum auditorem & fa-
 miliarem suum solitum ait dicere: ut equos,
 propter crebras contentiones præliorum fe-
 rocitate exultantibus, domitoribus tradere
 soleant, ut his facilioribus possint uti: sic ho-
 mines, secundis rebus effrænatos, sibi que
 præfidentibus, tanquam in gyrum rationis &
 doctrinæ duci oportere. ut perspicerent re-
 rum humanarum imbecillitatem varietatem-
 que fortunæ. Atque etiam in secundissimis
 rebus maximè est utendum consilio amico-
 rum, hisque major etiam, quàm antè, tribuen-
 da est auctoritas; iisdemque temporibus ca-
 uendum est, ne assentatoribus patefaciamus
 aureis, nec adulari nos sinamus: in quo falli
 facile est; taleis enim nos esse putamus, ut
 jure laudemus; ex quo nascuntur innumera-
 bilia peccata, cum homines inflati opinionibus,
 turpiter irridentur, & in maximis ver-
 santur erroribus. Sed hæc quidem hætenus.
 Illud autem sic est judicandum: maximas geri
 res, & maximi animi ab ijs, qui rempublicam
 regant, quod eorum administratio latissimè
 pateat, ad plurimosque pertineat: esse autem
 magni animi, & fuisse multos, etiam in vita
 otiosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur
 magna quædam, seseque suarum rerum fini-
 bus continerent; aut interjecti inter philo-
 sophos & eos, qui rempublicam administra-
 rent, delectarentur re sua familiari, non eam
 quidem omni ratione exaggerantes, neque
 excludentes ab ejus usu suos: potiusque &
 amicis impartientes, & reipublicæ, si quando
 usus

vsus esset; quæ primùm bene parta sit, nullo
 que turpi quæstu, neque odioso: tum, quam-
 plurimis, modo dignis, se vtilem præbeat:
 deinde, augeatur ratione, diligentia, parsi-
 monia: nec libidini potius luxuriæque, quàm
 liberalitati, & beneficentiæ, pareat. Hæc
 præscripta seruantem licet magnifice, graui-
 ter, animoseque viuere, atque etiam simplici-
 ter, fideliter, vitæque hominum amicè. Se-
 quitur, vt de illa reliqua parte honestatis di-
 cendum sit, in qua verecundia, & quasi qui-
 dam ornatus vitæ, temperantia, & modestia,
 omnisque secatio perturbationum animi, &
 rerum modus cernitur. Hoc loco continetur
 id, quod dici Latinè [decorum] potest: Græ-
 cè enim *πρέσβος* dicitur. Hujus vis est ea,
 vt ab honesto non queat separari. Nam &
 quod decet, honestum est: & quod honestū
 est, decet. Qualis autem differentia sit hon-
 estis, & decori, facilius intelligi, quàm expla-
 nari potest. Quidquid enim est, quod deceat,
 id tum apparet, cum antegressa est honestas,
 Itaque non solum in hac parte honestatis, de
 qua hoc loco differendum est, sed etiam in
 tribus superioribus, quid deceat, apparet.
 Nam & ratione vti, atque oratione pruden-
 ter; & agere, quod agas considerate; omni-
 que in re, quid sit veri, videre, & tueri decet:
 contraque falli, errare, labi, decipi tam de-
 decet, quàm delirare, & mente captum esse.
 Et iusta omnia decora sunt: iniusta omnia
 contra, vt turpia, sic indecora. Similis est ra-
 tio fortitudinis. Quod enim viriliter, ani-
 moque magno fit, id dignum viro, & deco-
 rum videtur; quod contra, id vt turpe, sic in-
 decorum. Quare pertinet quidem ad omnem
 hone-

honestatem hoc, quod dico, decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quidam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat; quod cogitatione magis à virtute potest, quam re separari; ut enim venustas, & pulchritudo corporis scerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum totum quidem illud est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur; & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiiri solet: decorum id esse quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi à Philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poëtæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent; sed tum servare illud poëtæ dicimus, quod deceat, cum id quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: ut, si aut Æacus, aut Minos diceret.

Oderint, dum metuant: aut,

Natis sepulchrum ipse est parens;

indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus; at, Atreæ dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. Sed poëtæ quid quemque deceat, ex persona judicabunt: nobis autem personam imposuit

ipsa

ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiaque animantium reliquorum. Quocirca poëta in magna varietate personarum, etiam vitiosis quod conueniat, & quid deceat, videbunt. Nobis autem cum à natura constantia, moderationis, temperantia, verecundia partes datae sint: eumque eadem natura doceat non negligere quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, vt & i lud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam latè fusa sit, appareat: & hoc, quod spectatur in vnoquoque genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum quod elucet in vita, mouet approbationem eorum, quibuscum viuatur, ordine, & constantia, moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines & optimi cuiusque, & reliquorum; nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam, & verecundiam. Iustitiæ partes sunt, non violare homines: verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad conuenientiam, conseruationemque naturæ: quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus: sequemurque & id, quod acutum & perspicax natura est, & id, quod ad hominum societatem accommodatum, & id, quod
 vehic-

enemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus; neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Duplex est enim vis animorum, atque naturæ; vna pars in appetitu posita est, quæ est *ὄρεσις* Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit altera in ratione; quæ docet, & explanat quid facienlum, fugiendumque sit. Ita fit, vt ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec verò agere quidquam, cuius non possis causam probabilem reddere. Hæc est enim ferè descriptio officij. Efficiendum autem est, vt appetitus rationi obediant, eamque neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiam deserant: sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant; ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio; nam qui appetitus longius euagantur & tanquam exultantes siue cupiendo, siue fugiendo non satis ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt; relinquunt enim, & abiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ: à quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora; licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt; quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur. Ex quibus illud intelligitur, (vt ad officij formam reuertamur) appetitus omnia contrahendo, sedandosque, excitandamque esse

esse animaduersionem, & diligentiam, vt quid temere, ac fortuito, inconsiderate, negligenterque agamus; neque enim ita generati à natura sumus, vt ad ludum, & jocum facti esse videamur: sed ad seueritatem potius, & ad quædam studia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & joco vti illis quidem licet, sed sicut somno, & quietibus cæteris, tum, cum grauibus, seriisque rebus satisfecerimus; ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Duplex omnino est jocandi genus: vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum elegans, yrbatum, ingeniosum, facetum; quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiã philosophorum Socraticorum libri referti sunt, multaque multorum facetè dicta: vt ea, quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur *Ἰσοφθέρματα*. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis joci. Alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudinè adhibetur verborum obscœnitas.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus. vt ne nimis omnia profundamus, eoque voluptate in aliquam turpitudinem delabamur; suppeditant autem & campus noster, & studia venandi honesta exempla ludendi.

Sed pertinet ad omnem officij quæstionem,

semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisque bestiis antecedit. Illæ nihil sentiunt, nisi voluptatem; ad eamque feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo alitur, & cogitando: semper aliquid aut inquit, aut agit, videndique, & audiendi delectatione ducitur. Quin etiam, si quis est paulo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat, & dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam; ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamque contemni, & rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vireis, non ad voluptatem. Atque etiam, si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas: intelligemus, quàm sit turpe dissuere luxuria, & delicate, ac molliter viuere: quamque honestum parcè, continenter, seuerè, sobrieque.

Intelligendum est etiam: duabus quasi nos à natura indutos esse personis, quarum vna est communis, ex eo, quod omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus, qua antecellimus bestiis, à qua omne honestum, decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officij exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est tributa. Vt enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere, itemque in for-

mis alijs dignitatem inesse, alijs venustate
 sic & in animis existunt etiam majores varie-
 tates. Erat in L. Crasso, & L. Philippo mul-
 tus lepos: major etiam, magisque de indu-
 stria in C. Cesare, L. filio. At iisdemque tē-
 poribus in M. Scauro, & in M. Druso ado-
 lescente singularis seueritas, in C. Lelio mul-
 ta hilaritas, in ejus familiari Scipione ambi-
 tio major, vita tristior. De Græcis autem
 dulcem & facetum, festiuique sermonis, at-
 que in omni oratione simulatorem, quem
εἰρηναῖος Græci nominauerunt, Socratem ac-
 cepimus: contra, Pythagoram, & Periclem
 summam auctoritatem consecutos sine vlla
 hilaritate. Callidum Hannibalem ex Pæno-
 rum; ex nostris ducibus Q. Maximum acce-
 pimus, facile celare, tacere, dissimulare, insi-
 diari, præcipere hostium consilia. In quo ge-
 nere Græci Themistoclem Atheniensem, &
 Pherem Iasonem, ceteris anteponunt; in
 primisque versutum, & callidum factum So-
 lonis: qui, quo & tutior vita ejus esset, & plus
 aliquanto reipublicæ prodesset, furere se si-
 mulauit. Sunt his alijs multum dispares. sim-
 plices, & aperti, qui nihil ex occulto, nil ex
 insidijs agendum putant, veritatis cultores,
 fraudis inimici: itemque alijs, qui quiduis
 perpetiantur, cuius deseruiant, dum, quod ve-
 lint, consequantur: vt Syllam, & M. Crassum
 videbamus; quo in genere versutissimum, &
 patientissimum Lacedæmonium Lysandrum
 accepimus: contraque Callieratidam, qui
 præfectus classi proximus post Lysandrum
 fuit. Itemque in sermonibus, alium quem-
 que, quamuis præpotens sit, efficere, vt vnus
 de multis esse videatur; quod in Catulo, &

in patre, & in filio, idemque & in Q. Mucio
 Mancina vidimus. Audiui ex majoribus natu,
 hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: con-
 traque, patrem ejus, illum, qui T. Gracchi
 conatus perditos vindicauit, nullam comi-
 tatem habuisse sermonis: ne Xenocratem
 quidem, seuerissimum philosophorum, ob
 eamque rem ipsam magnum, clarumque fuis-
 se. Innumerabiles alia dissimilitudines sunt
 naturæ, morumque, minime tamen vitupe-
 randorum. Admodum autem tuenda sunt sua
 cuique non vitiosa, sed tamen propria, quò
 facilius decorum illud, quod quærimus, re-
 tineatur; sic enim est faciendum, vt contra
 naturam vniuersam nihil contendamus; ea
 tamen conseruata, propriam naturam sequa-
 mur; vt, etiam si sint alia grauiora, atque me-
 liora, tamen nos studia nostra naturæ regula
 metiamur; neque enim attinet repugnare na-
 turæ; nec quidquam sequi, quod assequi ne-
 queas; ex quo magis emergit, quale sit de-
 corum illud; ideo, quia nihil decet inuita, vt
 a Juno, Minerua, id est aduersante, & repu-
 gnante natura; omnino, si quidquam est deco-
 rum, nihil est profectò magis, quàm equabi-
 litas vniuersæ vitæ, tum singularum actionū;
 quam conseruare non possis, si aliorum na-
 turam imiteris, omittas tuam; vt enim ser-
 mone eo debemus vti, qui notus est nobis,
 ne (vt quidam) Græca verba inculcantes, ju-
 re optimo rideamur; sic in actiones, omnem-
 que vitam nullam discrepantiam conferre
 debemus. Atque hæc differentia naturarum
 tantam habet vim, vt nonnumquam mortem
 sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in ea-
 dem causa non debeat; num enim alia in cau-
 sa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa
 Cæsari

Cæfari tradiderunt? atqui cæteris forfitan
 vitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent, propter
 ea quòd eorum vita lenior, & mores fuerant
 faciliores: Catoni autem cùm incredibilem
 tribuiſſet natura gravitatem, eamque ipſe
 perpetua constantia roboraviſſet, ſemperque in
 propoſito, ſuſceptoque in conſilio perman-
 ſiſſet moriendum potius, quàm tytanni vul-
 tus aſpiciendus fuit: Quam multa paſſus eſt
 Vlyſſes in illo errore diuturno, cùm & mu-
 lieribus (ſi Circe, & Calypſo, mulieres ap-
 pellantur ſunt) in ſerviret, & in omni ſermo-
 ne omnibus affabilem, & jucundum ſe eſſe
 vellet! domi veſto etiam contumelias ſervo-
 rum, ancillarumque pertulit, ut ad id aliquã-
 do, quod cupiebat, perveniret; at Ajax, quo
 animo traditur, millies oppetere mortem,
 quam illa perpeti, maluiſſet. Quæ contem-
 planteis expendere oportebit; quid quiſque
 habeat ſui; eaque moderari, nec velle expe-
 riri, quàm ſe aliena deceant; id enim maxi-
 mè quemque decet, quod eſt cujuſque ſuum
 maxime. Suum igitur quiſque noſcat inge-
 nium, acremque ſe & vitiorum, & bonorum
 ſuorum judicem præbeat: ne ſconici plus, quàm
 nos, videantur habere prudentiæ; illi enim
 non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fa-
 bulas eligunt; qui voce freti ſunt, Epigonos,
 Medeamque: qui geſtu, Menalippam, Cly-
 temneſtram; ſemper Rupilius, quem ego me-
 mini, Antiopam; non ſæpe Æſopos Ajacem;
 ergo hiſtrio hoc videbit in ſcena, quod non
 videbit ſapiens in vita? Ad quas igitur res
 aptiſſimi erimus, in ijs potiſſimum elabora-
 bimus; ſi aliquando neceſſitas nos ad ea de-
 eruſerit, quæ noſtri ingenij non erunt: om-
 nis adhibenda erit cura, meditatio, diligen-
 tia,

tia, ut ea, si non decore, at quam minimum indecore facere possimus; nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quam ut vitia fugiamus.

Ac duabus his personis, quas supra dixi tertia adjungitur, quam casus aliquis, vel tēpus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis judicio nostro accommodabimus; nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur: ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alij ad philosophiam, alij ad jus ciuile, alij ad eloquentiam applicant: ipsarumque virtutum in alia alius mauult excellere. Quorum verò partes, aut majores aliqua gloria præstiterunt, eorū plerique in hoc genere laudis student excellere: ut Q. Mucius P. filius in jure ciuili: Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à partibus acceperunt, addūt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriā, quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui cum belli laude non inferior fuisset, quā pater, ad eam laudem doctrinæ, & ingenij, gloriā adiecit. Fit autem interdum, ut nonnulli omiſſa imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximèque in eo plerumque elaborant ij, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cum querimus quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus:

In primis autem constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitæ, quæ deliberatio est omnium difficil-

lime;

lina; ineunte enim adolescentia, cum inest
 maxima imbecillitas consilij, tunc id sibi
 quisque genus ætatis degendæ constituit,
 quod maxime adamavit: itaque ante impli-
 catur aliquo certo genere, cursuque viuendi,
 quàm potuit, quod optimum esset, judicare.
 Nam quod Herculem Prodicus dicit (vt est
 apud Xenophontem) cum primum pubesce-
 ret; quod tempus à natura ad deligendum,
 quam quisque viam viuendi sit ingessurus,
 datam est, exisse in solitudinem, atque ibi
 sedentem diu secum multumque dubitasse,
 cum duas cerneret vias, vnã voluptatis al-
 teram virtutis, vtram ingredi melius esset:
 hoc Herculi, Iouis saturo edito, potuit fortas-
 se contingere: nobis non item, qui imita-
 mur, quos cuique visum est, atque ad eorum
 studia, institutaque impellimur. Plerumque
 autem parentum præceptis imbuti, ad eorum
 consuetudinem moremque deducimur, alij
 multitudinis iudicio feruntur: quæque maio-
 ri parti pulcherrima videntur, eã maxime ex-
 optant, nonnulli tamen, siue felicitate qua-
 dam, siue bonitate naturæ, siue parentum dis-
 ciplina, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud
 autem maxime rarum genus est eorum, qui
 aut eccellente ingenij magnitudine, aut præ-
 clara eruditione, atque doctrina, aut vtraque
 re ornati, spatium deliberandi habuerunt,
 quem potissimum vitæ cursum sequi vellent,
 qua deliberatione ad suam cuiusque na-
 turam consilium est omnere uocandum; nam
 cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo,
 quo quisque natus est (vt supra dictum est)
 quid deceat, exquirimus: tum in tota vita
 constituenda multo est ejus rei cura major
 agibenda, vt constare in vitæ perpetuitate
 possimus

possimus nobismetipsis, nec in vlllo officio claudicare.

Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximã; vtriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ: sed naturæ magis, multo enim, & firmitior est, & constantior: vt fortuna nonnumquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus consilium vitæ omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet; nisi fortè se errasse intellixerit in deligendo genere vitæ; quod si acciderit (potest autem accidere) faciendæ morum, institutorumque mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius, commodiusque faciemus: sin minus, sensim erit, pedetentimque faciendæ: vt amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere, censent sapientes, sensim dissuere, quàm repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, vt id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulo ante dictum est, imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda: deinde, si natura non feret, vt quædam imitari possint; vt superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptauit, propter infirmitatam valetudinis non tam potuit patris similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit siue causas defensitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere; illa tamen præstare debet, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam: quò minus ab eo id, quod desit, requiratur.

Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas, & vitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum; alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Est igitur adolescentis, majores natu vereri, exque his diligere optimos, & probatissimos, quorum consilio, atque auctoritate nitatur; ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentia est. Maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiaque & animi, & corporis, ut eorum & in bellicis, & civilibus officijs vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur: danda verò opera, ut amicos, & juventutem, & maxime rempublicam consilio, & prudentia quamplurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quam ne languori, desidieque se dedat; luxuria verò cum omni ætate turpis, tum senectuti fœdissima est; sin autem & libidinum intemperantia accesserit, duplex malum est; quòd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de priuatorum, de civium, de pere-

36
 grinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereque ejus dignitatem, & decus sustinere, seruare leges, jura describere, ea fidei suæ commissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo, & paritum ciuibus jure viuere, neque summissum & abjectum, neque se efferentem; tum in republica ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint, talem enim & sentire, & bonum ciuem dicere solemus. Peregrinij autem, & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio anquirere, minimeque in aliena esse republica curiosum. Ita ferè officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, consilioque capiende seruare constantiam.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto (difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi:) in his autem tribus continetur cura etiam illa, vt probemur ab ijs, cum quibus, & apud quos viuamus: his quoque de rebus pauca dicantur.

Principio, corporis nostri magnam naturam ipsa videtur habuisse rationem: quæ formam nostram, reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: quæ autem partes corporis, ad naturam necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ, atque turpem, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia; quæ enim

natura

natura occultauit, eadem omnes, qui salu-
 mente sunt, remouent ab oculis, ipsique ne-
 cessitati dant operam, vt quam occultissimè
 pareant: quarumque partium corporis vsus
 sunt necessarij, eas neque parteis, neque ea-
 rum vsus suis nominibus appellent: quod
 que facere non turpe est, modo occultè, id
 dicere obscœnum est; itaque nec actio rerum
 illarum aperta petulantia vacat, nec oratio
 obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cyni-
 ci, aut si qui fuerunt Stoïci penè Cynici, qui
 reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ tur-
 pia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus:
 illa autem, quæ turpia sunt, nominibus ap-
 pellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulte-
 rari, re turpe est: sed dicitur non obscœne:
 liberis dare operam, re honestum est, nomine
 obscœnam: pluraque in eam sententiam ab
 eisdem contra verecundiam disputantur.
 Nos autem naturam sequamur, & ab omni,
 quod abhorret ab ipsa, oculorum, auriumque
 comprobatione, fugiamus: status incessus,
 sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum mo-
 tus teneant illud decorum. Quibus in rebus
 duo sunt maximè fugienda, ne quid effœmi-
 natum, aut molle, aut ne quid durum, aut
 rusticum sit; nec verò histrionibus, oratori-
 busque concedendum est, vt ijs hæc apta sint,
 nobis dissoluta. Scœnicorum quidem mos tã-
 tam habet à vetere disciplina verecundiam,
 vt in scena sine subligaculo prodeat: nemo;
 verentur enim, ne, si quo casu euenerit, vt
 corporis partes quædam aperiantur, aspi-
 ciantur non decore; nostro quidem more
 cum parentibus puberes filij, cum soceris
 quidem generi non lauantur. Retinenda est
 igitur hujus generis verecundia, præsertim

in ipsa magistra, & duce.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo, & à forma remoueat omnis viro non dignus ornatus, & huic simile vitium in gestu, motuque caueatur; nam & palestrici motus saepe sunt odiosiores: & histrionum nonnulli gestus ineptijs non vacant: & in vtroque genere, quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est; color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea modestia non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quæ fugiat aegrestem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ eundem sunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si caueamus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus: & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationes; alteri appetitus; cogitatio in vero exquirendo maxime versatur appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

Et

Et quoniam magna vis orationis est, eademque duplex; altera contentionis, altera sermonis: contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum concionum senatus: sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur: persequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta rhetorum sunt, nulla sermonis; quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse; sed discentium studijs inueniuntur magistri: huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia: quanquam quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, vt clara sit. vt suavis; vtrumque omnino à natura petendum est: verùm alterum exercitatio augebit. alterum imitatio pressè loquentium, & leniter. Nihil aliud fuit in Catulis, vt eos exquisito iudicio putares vti litterarum; quanquam erant litterati: sed & alij; hi autem optimè vti lingua Latina putabantur; sonus erat dulcis: litteræ neque expressæ, neque oppressæ, ne aut obscurum esset, aut putidum; sine contentione vox nec languens, nec canora; vberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero conditus, & facetijs Cæsar, Catuli patris frater. vicit omneis: vt in ipso illo forensi genere dicendi, contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandū est, si in omnibus, quod deceat, exquirimus.

Sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellent, lenis, minimeque pertinax: insic in eo lepos, nec verò tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios:

cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine non nunquam utendum putet, ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si serijs, seueritatem adhibeat; si iocosis, leporem. In primis provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus: quod maximè tum solet euenire, cum studiosè de absentibus, detrahendi causa, aut per ridiculum, aut seuerè, maledicè, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerumque sermones, aut de domesticis negotijs, aut de republica, aut de artium studijs, & doctrina. Danda igitur opera est, vt, etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio: sed vtrumque adierunt res, neque enim iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur. Animaduertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & vt incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios, rationi nõ obtemperanteis: sic eiusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat, maximeque curandum est, vt eos, quibuscum sermonem conferimus, & vereri, & diligere videamur. Objurgationes etiam non nunquam incidunt necessariæ, in quibus utendum est fortasse, & vocis contentionem maiore, & verborum gravitate acriori. Id agendum etiam, vt ea facere non videamur irati, sed, vt ad vrendum, & secundum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro, inuitique veniamus, nec vnquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina: sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè

rectè fieri, nihil consideratè potest. Magna autem ex parte clementi castigazione licet uti, grauitate tamen adjuncta, vt & seueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet oburgatio, significandum est, ipsius causa, qui oburgetur, susceptum sse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cū inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna uideamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere, quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque constanter fieri possunt, nec ab ijs, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est de se ipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. Et quoniam omnia persequimur, (uolumus quidem certe) dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est usus, ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisque diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo uisceretur, suffragata domino, nouo homini, ad consulatum putabatur, hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus intulit: hic summi, & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solam retulit, sed ignominiam, & calamitatem, ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota querenda; nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, vt in cæteris habenda ratio non sui solùm, sed etiam aliorum:

fua domo clari hominis, in quam & hos-
 pites multi recipiendis & admittenda homi-
 num cujusque generis multitudo adhibenda
 est cura laxitatis; aliter ampla domus dede-
 cori domino saepe fit, si est in ea solitudo, &
 maximè, si aliquando alio domino solita est
 frequentari; odiosum est enim, cum à præ-
 tereuntibus dicitur: [O domus antiqua, heu,
 quam dispari dominare domino!] quod qui-
 dem, his temporibus, in multis licet dicere.
 Cauendum est etiam præsertim si ipse ædifi-
 ces, ne extra modum sumptu, & magnificen-
 tia prodeas; quo in genere multum mali eti-
 am in exemplo est, studiosè enim plerique,
 præsertim in hac parte, facta principum imi-
 tantur: ut L. Lucilli, summi viri, virtutem,
 quis? quàm multi villarum magnificentiam
 imitati sunt? quarum quidem certè est adhi-
 bendus modus, ad mediocritatem reuocan-
 dus; eademque mediocritas ad communem
 usum, cultumque vitæ referenda est Sed hæc
 hæcenus.

In omni autem actione suscipienda, tria
 sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi
 pareat; quo nihil est ad officia conseruanda
 accommodatius: deinde, ut animaduertatur,
 quanta illa res sit, quam efficere velimus; ut
 neue major, neue minor cura, & opera susci-
 piatur, quàm causa postulet: tertium est, ut
 caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem
 speciem, & dignitatem, moderata sint. Mo-
 dus autem est optimus, decus ipsum tenere, de
 quo ante diximus, nec progredi longius; ho-
 rum autem trium præstantissimum est, appe-
 titum obtemperare rationi.

Deinceps de ordine rerum, & temporū
 opportunitate dicendum est; hæc autem sciē-
 tia

tia continet eam, quam Græci *εὐταξία* nominant, non hanc, quam interpretamur modestiam: quod in verbo modus inest; sed illa est *εὐταξία* in qua intelligitur ordinis conseruatio. Itaque, vt eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, vt modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur aut dicentur, loco suo collocandaram; itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore, nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis, & accommodatis locis: locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt; tempus autem actionis opportunum, Græcè *εὐκαιρία* Latine appellatur occasio; sic sit, vt modestia hæc, quam interpretamur ita, vt dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum; sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & alijs similibus virtutibus querimus; itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sūt: quæ autem harum virtutum, de quibus iam dudum loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibus cū viuimus, nunc dicenda sunt.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, vt, quemadmodum in oratione constanti, sic in vita omnia sunt apta, & inter se conuenientia; turpe est enim, valideque vitiosum in re seuera conuiuio dignam, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophocle poetam, hique de communi officio conuenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles; O puerum pulchrum, Pericles

ricie! (At enim prætorem, Sophocles, decet, non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere.) Atque hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, juxta reprehensione caruisset. Tanta vis est & loci, & temporis: ut, si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at, hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur inscitia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut, si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parua videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandum; ut in fidibus, aut in tibijs, quamuis paululum discrepent, tamen id à sciente animaduerti solet: sic videndum est in vita, ne fortè quid discrepet, vel multo etiam magis, quo major, & melior actionum, quam sonorum, concentus est. Itaque, ut in fidibus musicorum aures, vel minima sentiunt: sic nos, si acres, ac diligentes iudices esse volumus, animaduersoresque vitiorum, magna intelligimus sepe ex paruis, ex oculorum obtutu, superciliarum aut remissione, aut contractione, ex mæstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex contentione vocis, ex summissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, quid aptè eorum fiat, quid ab officio, naturaque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex alijs iudicare: ut, si quid dedebeat in alijs, vitemus, & ipsi; fit enim nescio quo modo, ut magis in alijs ceruamus, quam in nobismet ipsis, si quid delinquitur;

linquitur; itaque facillime corriguntur illi in discendo, quorum vitia imitantur emendandi causa magistri. Nec verò alienum est, ad eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam vsu peritos, & quid his de vno quoque genere officij placeat, exquirere; majorem enim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur; in quibus videndum est, non modò, quid quisque loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam, qua de causa quisque sentiat; vt enim pictores, & ij, qui signa fabricant, & verò etiam poëta suum quisque opus à vulgo considerari vult, vt, si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur; hique & secum, & cum alijs, quid in eo peccatum sit exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis, & facièda, & non facièda, & mutanda, & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis civilibus, de his nihil est præcipiendum; illa enim ipsa præcepta sunt: nec quemquã hoc errore duci oportet, vt si quid Socrates, aut Aristippus contra morem, consuetudinemque civilem fecerint, locutiue sint, idem sibi arbitrentur licere; magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam assequabantur. Cynicorum verò ratio tota est eijcienda: est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, de republica sentienteis, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obseruare, & colere debemus: tribuere etiam multum senectuti: cedere ijs, qui magistratum habebunt: habere delectum ciuis, & peregrini: in ipso quoque peregrino, priuatimne, an publicè venerit: ad

summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationem, & confociationem colere, tueri, seruare debemus.

Iam de artificijs, & quæstibus qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc fere accipimus. Primum improbantur ij quæstus, qui in odia hominum incurrunt, vt peritorum, & fœneratorum; illiberales autem, & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur; est enim illis ipsa merces auctoramentum seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus quod statim vendant, nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quidquam est turpius vanitate: opificesque omnes in sordida arte versantur; nec verò quidquam in genuum potest habere officina; minimeque artes probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, cetarij, lanij, coqui, factores, piscatores, vt ait Terentius; adde his, si placet, vnguentarios, saltatores, totumque ludum talarium, quibus autem artibus, aut prudentia major inest, aut non mediocris vtilitas quæritur, vt medicina, vt architectura, vt doctrina rerum honestarum; hæc sunt ijs, quorum ordini conueniunt, honeste. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: si magna, & copiosa, multa vndique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda: atque etiam, si satiata quæstu, vel contenta potius, vt sæpe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros, possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nil vberius, nil dulcius

dulcius, nil libero homine dignius; de qua quoniam in Catone Majore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: qui locus à Panætio est prætermisus; nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæc in deligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet igitur, aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur: idque hoc argumento confirmari potest, quòd, si contigerit ea vita sapientis, ut in omnium rerum affluentibus copijs, quamvis ea, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret, & contempletur; tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat à vita. Princepsque omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφία Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci πρόνοια dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumque scientia; illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum, atque humanarum scientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas inter ipsos; ea si maxima est, ut certè, necesse est, quòd à communitate ducatur officium, id esse maximum; etenim cognitio, contemplatioque naturæ

manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur; ea verò actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur; pertinet igitur ad societatem generis humani; ergo hæc cognitio anteponenda est. Atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & iudicat; quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendaque rerum natura, ut, si ei tractanti, contemplanti que res cognitione dignissimas, subito sit allatum periculum, discrimenque patriæ, cui subuenire, opitulari que possit, non illa omnia relinquat, atque abiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studijs, officijsque scientiæ præponenda esse officia iustitiæ: quæ pertinet ad hominum utilitatem; qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia, vitaque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non recesserunt; nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresque rebus suis publicis essent: ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus, Syracusum Dionem Plato, multique multos: nosque ipsi quidquid ad rempublicam attulimus (si modo aliquid attulimus) à doctorebus, atque doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solum viui, atque presentes studiosos discendi erudiant, atque docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur; nec enim locus ullus prætermissus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipublicæ pertineret, ut otium suum ad nostrum negotium

negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinæ studijs, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamque potissimum conferunt. Ob eamque causam eloqui copiosè, modò prudenter, melius est, quàm vel acutissimè sine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. Atque, ut apum examina non fingendorum fauorum causa congregantur, sed cum congregabilia natura sint, fingunt fauos: sic homines, ac multò etiam magis, natura congregati, adhibent agendi, cogitandique solertiam. Itaque, nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem; soliuaga cognitio, & jejuna videatur: itemque magnitudo animi, remota communitate, conjunctioneque humana, feritas sit quædam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatem vitæ, quòd ea quæ natura desideraret, consequi sine alijs, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatem: quòd, si omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quasi virgula diuina, ut ajunt, suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio, negotijs omnibus omissis, totum se in cognitione, & scientia collocaret; non est ita, nam & solitudinem fugeret, & socium studij quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum

dum est illi officio, quod cognitione, & sciētia continetur.

Illud forsitan querendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi, modestiæque semper anteponenda. Non placet, sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, vt ea ne conseruandæ quidem patriæ causâ sapiens factururus sit. Ea Posidonius collegit permulta sed ita tetra quædam, ita obscœna, vt dicta quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam reipubl. causa, nec respública quidem pro se suscipi volet. Sed & hæc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, vt intersit reipublicæ quidquam illorum facere sapientem. Quare hoc quidem effectum sit, in officijs diligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate; etenim cognitionem, prudentiamque sequitur considerata actio; ita fit, vt, agere consideratè, pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hætenus, patefactus est enim locus ipse, vt non sit difficile in exquirendo officio quod cuique sit præponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quid cuique præster, intelligi possit: vt prima dijs immortalibus; secunda patriæ; tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solùm id homines solere dubitare honestumne an turpe sit: sed etiam, duobus propositis honestis, vtrum honestius. Hic locus à Panætio est, vt supra dixi, prætermittus, sed ad reliqua pergamus.

M. TVLLII CICERONIS

D E

OFFICIIS

AD MARCVM F.

LIBER II.

VEMADMODVM officia duce-
 rentur ab honestate, Marce fili,
 atque ab omni genere virtutis,
 satis explicatum arbitror libro
 superiore. Sequitur, vt hæc offi-
 ciorum genera persequar, quæ pertinent ad
 vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus vtū-
 tur homines, facultatem, ad opes, ad copias;
 in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inuti-
 le: tum, ex vtilibus quid utilius, aut quid ma-
 xime utile, de quibus dicere aggrediar, si pau-
 ca prius de instituto, ac de iudicio meo di-
 xero. Quamquam enim libri nostri complu-
 reis non modo ad legendi, sed etiam ad
 scribendi studium excitauerunt; tamen inter-
 dum vereor, ne quibusdam bonis viris philo-
 sophiæ nomen sit inuisum: mirenturque in
 ea tantum me operæ, & temporis ponere.
 Ego autem, quàm diu respublica per eos re-
 gebatur, quibus se ipsa commiserat, omneis
 meas curas, cogitationesque in eam confe-
 rebam: cùm autem dominatu vnus omnia
 tenerentur, neque esset vsquam consilio, aut
 auctori-

auctoritati locus, socios denique tuendæ rei-
 publ. summos viros amisissim, nec me angori-
 bus dedidi, quibus essem confectus, nisi ijs
 restitissim, nec rursus indignis homine do-
 cto voluptatibus; atque utinam respublica
 stetisset, quo cæperat, statu, nec in homines
 non tam commutandarum rerum, quàm euer-
 tendarum cupidos incidisset. Primum enim,
 ut stante republica facere solebamus, in agen-
 do plus, quàm in scribendo, operæ ponere-
 mus: deinde, ipsis scriptis non ea, quæ nunc,
 sed actiones nostras mandarem, ut sæpe fe-
 cimus. Cùm autem respublica in qua omnis
 mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nul-
 la esset omnino; illæ scilicet litteræ conticue-
 runt, forenses, & senatoriæ. Nihil autem
 agere cùm animus non posset; in ijs studijs
 ab initio versatus ætatis, existimaui hone-
 stissime molestias deponi posse, si me ad phi-
 losophiam retulissim; cui cùm multum ado-
 lescens, discendi causa, temporis tribuissim,
 postea quàm honoribus inservire cæpi, me-
 que totum reipublicæ tradidi, tantum erat
 philosophiæ loci, quantum superfuerat ami-
 corum, & reipublicæ temporibus, id autem
 omne consumebatur in legendo: scribendi
 otium non erat. Maximis igitur in malis hoc
 tantum boni assecuti videmur, ut ea literis
 mandarem, quæ nec satis erant nota nostris
 & erant cognitione dignissima. Quid est
 enim per deos, optabilius sapientia? quid
 præstantius? quid hominimelius? quid ho-
 mine dignius? hanc igitur qui expetunt, phi-
 losophi nominantur: nec quidquam aliud
 est philosophia, si interpretari velis,
 quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est
 ut à veteribus philosophis definitum est, re-
rum

rum diuinarum, & humanarum, causarumque quibus hæc res continentur, scientia, cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quaeritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod speætet, & valeat ad bene, beateque viuendum; siue ratio constantiæ, virtutisque quaeritur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur, nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum consideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quaeretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent: quod alio quodam libro fecimus; hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur, orbatu reipublicæ muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quaerentibus, satisne constanter facere videamur, qui cum percipi nihil posse dicamus, tamen & alijs de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia; non enim sumus illorum quorum vagetur animus errore, nec habeat vumquam, quid sequatur; quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potius, non solum disputandi, sed etiam viuendi ratione sublata? nos autem ut ceteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo, quod me impediatur

ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitare, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima, nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, versaris, ijs simillimo, qui ista præclara pepere-
runt: tamen hæc nostra, finitima vestri ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatemque pertinent: duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur: honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur; in quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eo deducta est, ut ab honesto utile secerneret, & constitueret honestum aliquod, quod utile non esset; & utile, quod non honestum; qua nulla pernicietas major hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem auctoritate philosophi seuerè sane, atque honestè hæc tria genera, confusa cognitione, distinguunt; quidquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent: itemque, quod honestum, idem esse iustum; ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum prospiciunt, hi sæpe versutos homi-
nes,

nes, & callidos admirantes, eorum malitiam sapientiam judicant, quorum error eripiendus est: omnisque opinio ad eam spem traducenda, ut honestis consilijs, justisque factis, non fraude, & malitia, se intelligant ea, quæ velint consequi posse.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur è terra, ut alia ejusdem generis: partim animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus; eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas; proximè autem, & secundum deos, homines hominibus maximè utiles esse possunt. Earumque item rerum, quæ noceant, & obsint, eadem diuisio est: sed quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obesse, vel prodesse arbitrantur; ea enim ipsa, quæ inanima diximus, pleraque sunt hominum effecta operis, quæ nec haberemus, nisi manus & ars præcessisset: nec his sine hominum administratione uteremur; neque enim valetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumque reliquorum perceptio, & conseruatio, sine opera hominum, vlla esse potuisset. Iam vero, & earum rerum, quibus abundarem, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione, nec lapides è terra exciderentur ad usum nostrum neces-

sarij, nec ferrum, aurū & argentū effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus, & frigorum vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, vnde aut in initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harū rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ non sine hominum opera habere possemus. Ex quibus omnibus, multisque alijs perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimæ percipiuntur, eas nos nullo modo, sine hominum manu, atque opera capere potuissent. Qui denique ex bestijs fructus, aut quæ comeditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? nam & qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaque belua usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere ea, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus: ab eisdemque & eas, quæ nocent, interficiuntur, & quæ vsui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? quis enim agris subueniret? quæ esset oblectatio valentium? qui victus aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus ex culta hominum vita tantum distat à victu, & cultu bestiarum. Vrbes verò sine hominum cœtu non potuissent, nec edificari, nec frequentari: ex quo leges, moresque constituti, tum juris æqua descriptio, certaque viuendi disciplina, per

quas

quas bene, beateque vivitur; quas res & man-
 suetudo animorum consecuta, & verecundia
 est, effectumque est, ut esset vita munitione
 atque ut dando, & accipiendo, permutan-
 disque facultatibus, & commodis, nulla re
 egeremus. Longiores hoc loco sumus, quam
 necesse est. Quis est enim, cui non perspicua
 sint illa, quae pluribus verbis à Panætio cō-
 memoratur, neminem neque ducem in bello,
 nec principem magnas res, & salutaris, sine
 hominum studiis gerere potuisse? Comme-
 moratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus,
 Agesilaus, Alexander: quos negat sine adju-
 mentis hominum tantas res efficere potuisse;
 utitur in re non dubia testibus non necessa-
 rijs. Atque ut magnas utilitates adipiscimur
 conspiratione hominum atque consensu, sic
 nullata tam detestabilis pestis est, quae non ho-
 mini ab homine nascatur. Est Dicearchi li-
 ber de interitu hominum, Peripatetici ma-
 gni & copiosi, qui collectis ceteris causis
 eluionis, pestilentiae, vastitatis, beluarum
 etiam repentinae multitudinis, quarum impetu
 docet quaedam hominum genera esse con-
 sumpta: deinde comparat, quanto plures
 deleti sint homines hominum impetu, id est
 bellis, aut seditiōibus, quam omni reliqua
 calamitate. Cū igitur hic locus nihil habeat
 dubitationis, quin homines plurimum ho-
 minibus & prosint & ob sint; proprium hoc
 statuo esse virtutis, conciliare sibi animos
 hominum, & ad usus suos adjungere. Itaque
 quae in rebus inanimis, quaeque in usu, & tra-
 ctatione beluarum sunt, utiliter ad hominum
 vitam, artibus ea tribuuntur operosis, homi-
 num autem studia, ad amplificationem no-
 strarum rerum prompta, ac parata, virorum

præstantium sapientia. & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur; quarum vna est in perspiciendo, quid in quaque re verum, sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa: alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci *πάθη* nominant: appetitiones, quas illi *ορμαί*, obediens efficere rationi: tertium, ijs, quibuscum congregamur vti moderatè, & scienter, quorum studijs ea, quæ natura desiderat, expleta, cumulataque habeamus; per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus, vlciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantaque pœna afficiamus, quantam æquitas, humanitasque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, vt hominum studia complectamur, eaque teneamus dicemus: neque ita multo post, sed pauca ante dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in vtramque partem, vel ad secundas res, vel aduersas, quis ignorat? nam & cum prospero statu ejus vtimur, ad optatos exitus provehimur: & cum reflauit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariore habet, primò ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia: deinde à bestijs ictus, morsus impetus; hæc igitur, vt dixi rariora: At verò interitus exercituum, vt proxime trium, sæpe multorum; clades imperatorum, vt nuper summi, ac singularis viri; inuidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum sæpe ciuium expulsionones, calamitates, fugæ, rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam fortuita

fortuna sunt tamen sine hominum operibus, & studijs neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere, atque excitare possimus, quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortasse etiam breuior videbitur.

Quæcumque igitur homines homini tribuunt, ad eum augendum, atque honestandum; aut benevolentię gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna, quam amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid expectant, ut cū reges, popularesve homines largitiones aliquas proponunt: aut postremo, pretio, aut mercede ducuntur; quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur: male enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnumquam subdium hoc necessarium est; quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus, quæ virtuti propriores sunt, dixerimus. Atque etiam subiiciunt se homines imperio alterius, & potestati pluribus de causis; ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis prestantia, aut spe, sibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe largitionis, promissionisque capti, aut postremo, ut saepe in nostra republica videmus, mercede conducti. Rerum autem omnium, nec aptius est quidquam ad opes tuendas

ias; quàm diligere; nec alienius, quàm timeri;
 præclare Ennius: [Quem metuant, oderunt;
 quem quisque odit, perisse expetit.] Multorum
 autem odijs nullas opes posse obistere, si an-
 rea fuit ignotum, nuper est cognitum; nec
 verò hujus tyranni solùm, quem armis op-
 pressa perculit ciuitas, interitus declarat,
 quantum odium hominum valeat ad pestem;
 sed reliquorum similes exitus tyrannorum;
 quorum haud ferè quisquam interitum simi-
 lem effugit; malus enim custos diuturnitatis
 metus: contraque beneuolentia fidelis est,
 vel ad perpetuitatem. Sed ijs, qui vi oppres-
 sos imperio cœrcent, sic sanè adhibendæ
 fraxitia vt heris in famulos, si aliter teneri
 non possunt; qui verò in libera ciuitate ita
 se instruunt, vt metuantur; his nihil potest
 esse dementius. Quamuis enim demersæ sint
 leges alicujus opibus, quamuis tremefacta
 libertas; emergunt tamen hæc aliquando, aut
 iudicijs tacitis, aut occultis de honore suf-
 fragijs; acriores autem morsus sunt intermis-
 sæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur
 latissimè patet, neque ad incolumitatem so-
 lùm, sed etiam ad opes, & potentiam valet
 plurimum, id amplectamur, vt metus absit,
 caritas retineatur; ita facillimè, quæ volumus
 & priuacis in rebus, & in republica conse-
 quemur. Etenim, qui se metui volent, à qui-
 bus metuentur, eisdem metuant ipsi necesse
 est; quid enira censemus, superiorem illum
 Dionysium quo cruciatu timeris angis solitū,
 qui culeros metuens tonsorios, candente
 carbone sibi adurebat capillum? quid Ale-
 xandrum Pæراعum, quo animo vixisse arbi-
 tramur? qui, vt scriptum legimus cùm vxorē
 Theben admodum diligeret, tamen ad eam

ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, vt scriptum est, punctum notis Treiiciis, districto gladio iubeat anteire; præmittebatque de stipatoribus suis, qui perseratarentur arculas muliebreis, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirent. O miserum, qui fidelioem & barbarum, & stigmatiam putaret, quam cõjugem! Nec eum fefellit opinio; ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec verò vlla vis imperii tanta est quæ præmente metu, possit esse diuturna; testis est Phalaris, cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas; qui non ex insidiis interiit, vt is, quem modò dixi. Alexander; non à paucis, vt hic noster; sed in quem vniuersa Agrigentorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, vniuersique se ad Pyrrhum contulerunt? quid Lacedæmonios injustè imperanteis? nonne repenti omnes ferè socij deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leætricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domestica recordor; verumtamen quam diu imperium populi Romani beneficijs tenebatur, non injurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gerebantur, exitus erant bellorum, aut mites, aut necessarij; regum, populorum, nationum portus erant, & refugium senatus; nostri autem magistratus, imperatoresque, ex vna hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent; itaque illud patrociniū orbis terræ veriùs quàm imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus; post verò Syllæ victoriam

penitus amissimus; desitum est enim vidari quidquam in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciueis tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria; est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè ciuium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam sordiore non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed vniuersas quoque prouincias, regionesque vno calamitatis iure comprehenderet. Itaque, vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperij portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea vrbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt; multa commemorarem nefaria in socios, si hoc vno sol quidquam vidiisset indignius. Iure igitur pleçimur, nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, numquam ad vnum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos; cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò vquam bellorum ciuilium semen, & causa dederit, dum homines perditam illam cruentam, & meminerint, sperabunt, quam P. Sylla cum vibraisset, dictatore propinquo suo idem sexto, & tricesimo anno post à scelerosiore hasta non recessit; alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit questor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, numquam de futura bella ciuilia. Itaque parietes vibis modo stant, & manent, ique ipsi jam extrema scelera metuentes: rem vero publicam penitus amissimus. Atque in has clades incidimus (re-

deundum est enim ad propositum) dum metu, quàm cari esse, & diligì, maluimus. Quæ si populo Romano injustè imperanti accidere potuerunt; quid debent putare singuli? quod cum perspicuum sit, beneuolentiæ vim esse magnam, metus imbecillam: sequitur vt differamus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam volumus adipisci, cum honore, & fide caritatem, sed ea non pariter omnes egemus; nam ad cuiusque vitam instituendam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis sit à paucis diligì. Certum igitur hoc sit, id quod & primum, & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium; hæc enim est vna res prorsus, vt non differat multum inter summos, & mediocres viros: eaque vtrisque propemodum comparanda: honore, & gloria, & beneuolentia civium fortasse non eque omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuuant aliquantum, tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria: quâquam ea quoque de re duo sũt nostri libri; sed attingamus, quandoquidè ea in rebus maioribus administrandi adjuuat plurimũ.

Summa igitur, & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo: si fidem habet: si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem, si est simpliciter, breuiterque dicendum, quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine, sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos tamquam influere possimus.

Ac primũ de illis tribus, quæ ante dixi.

beneuolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficijs capitur maximè; secundo autem loco beneuolentiæ voluntate beneuolentia mouetur, etiam si res fortè non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod honestum, decorumque diximus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura, & specie sua commouet, maximèque quasi perlucet ex ijs, quas commemorauimus virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæc quidem causæ sunt diligendi grauissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leuiores.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti conjunctam cum iustitia prudentiam; nam & ijs fidei habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quosque & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenque ventam sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: hanc enim omnes existimant vtilem, veramque prudentiam. Iustis autem, & fidei hominibus, id est bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, injuriæque suspicio; itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos reuerentiè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet: quippe eum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia, nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior, & callidior est, hoc inuisior, & sus-

& suspectior detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium; justitia sine prudentia multum poterit: sine justitia nihil valsebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, à meque ipso sæpe disputatum sit, qui vnâ haberet, omnibus habere virtutes, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse: alia est illa, cum veritas ipsa limitatur in disputatione, subtilitas: alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & vsitatis, cum loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum reuertamur.

Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, vt cum admiratione hominum honore, ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suâ animaduërterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt, nec opinata quædam bona: itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quosdam, & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos, & contemnant, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnant, de quibus malè existimant; nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnant quidem, sed de

ijs malè ex'it mant *quamobrem*, vt antè
 dixi, contemnuntur ij, qui n' e sibi, nec alteri
 profunt, vt dicitur; in quibus nullus labor,
 nulla industria, nulla cura est: admiratione
 quadam verò afficiuntur ij, qui anteire ceteros
 virtute putantur & cum omni carese de-
 decore, tum verò ijs vitijs, quibus alij non
 facile possunt obfistere; nam voluptates,
 blandissimæ dominæ, sæpe maiores parteis
 animi à virtute detorquent: & dolorum cum
 admoventur faces, præter modum plerique
 exterrantur; vita, mors, diuitiæ, paupertas
 omnes homines vehementissimè permouët;
 quæ qui in vtramque partem excelso animo,
 magnoque despiciunt cumque aliquæ his am-
 pla, & honesta res objecta est, totos ad se
 conuertit, & rapit: tum quis non admiretur
 splendorem, pulchritudinemque virtutis?
 ergo & hæc animi perspicientia admirabili-
 tatem magnam facit: & maximè iustitia, ex
 qua vna virtute viri boni appellantur, mi-
 rifica quædam res multitudini videtur, nec
 injuria. Nemo enim iustus esse potest, qui
 mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egesta-
 tem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria
 æquitati anteposit; maximeque admirantur
 eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo
 viro perspectum sit, hunc dignum spectatu
 arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita
 sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit: &
 benevolentiam, quod prodesse vult plurimis;
 & ob eandem causam fidem, & admiratio-
 nem, quod eas res spernit, & negligit, ad
 quas plerique inflammata auiditate rapiun-
 tur. Ac mea quidem sententia, omnis ra-
 tio, & institutio vitæ adjuncta hominum
 desiderat; in primisque vt habeas, quibus-
 cum

cum possis familiareis conferre sermone, quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agent, opinio justitiæ necessaria est: eoque etiam magis, quod si eam non habebant, injusti habebuntur; & nullis præsidis sepe, multis afficientur injurijs. Atque his etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotijs implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est; cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sine vlla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum cuiquam, qui unquam latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à socijs, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus, Illyricus latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit: & multo majores Viriatus Lusitanus: cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoresque cesserunt: quem C. Lælius, is, qui sapiens vsurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cū igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet, atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed apud etiam majores nostros fruendæ justitiæ causa videntur olim bene morati reges constituti. Nam cum præmeretur inops multitudo ab ijs, qui

majores opes habebant, ad vnum aliquem
 confugiebant vitute præstantem: qui cum
 prohiberet injuria tenuiores, æquitate con-
 stituenda summos cum infimis pari jure reti-
 nebat. Eademque constituendarum legum
 fuit causa, quæ regum; jus enim semper quæ-
 situm est æquabile; neque enim aliter esset
 jus. Id si ab vno justo, & bono viro conse-
 quebantur, eo erant contenti: cum id minus
 contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cum
 omnibus semper vna atque eadem voce lo-
 querentur. Ergo hoc quidem perspicuum est,
 eos ad imperandum deligi solitos, quorum
 de justitia magna esset opinio multitudinis.
 Adjuncto vero hoc, vt iidem etiam pruden-
 tes haberentur, nihil erat, quod homines
 his auctoribus non posse consequi se arbi-
 trarentur. Omni igitur ratione colenda, &
 retinenda justitia est, tum ipsa propter sese,
 (nam aliter justitia non esset) tum propter
 amplificationem honoris, & gloriæ. Sed vt
 pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed
 etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus
 suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam
 liberales: sic gloria & quærenda, & collo-
 canda ratione est. Quamquam præclare So-
 crates hanc viam ad gloriam proximam, &
 quasi compendiarium dicebat esse, si quis id
 ageret, vt, qualis haberi vellet, talis esset.
 Quod si qui simulatione, & inani ostentatio-
 ne, ficto non modo sermone, sed etiam vul-
 tu stabilem se gloriam consequi posse rentur,
 vehementer errant; vera gloria radices agit,
 atque etiam propagatur: ficta omnia celeri-
 ter, tamquam flosculi decidunt, nec simula-
 rum potest quidquam esse diuturnum. Testes
 sunt permulti in vtramque partem; sed bre-
 uitate

uitatis causa, familia erimus contenti vna. Tiberius enim Gracchus, P. filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at ejus filii nec viui probabantur à bonis, & mortui nomē obtinēt jure cęsorū. Qui igitur adipisci verā justitię gloriā vult, justitię fugatur officiis; ea quę essent, dictum est libro superiore. Sed, vt facillimè, quales simus, tales esse videamus; et si in eo ipso vis maxima est, vt simus ij, qui haberi velimus; tamē quędam præcepta danda sunt. Nam si quis ab incunte habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse, aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quemadmodum viuat, anquiritur: & tamquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas, propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignorationem versatur: hi simul ac iuvenes esse cęperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere: quod eo firmiore animo facient quia non modo non inuidetur illi ætati, verum etiam fauetur.

Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi apud majores nostros extiterunt; semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum; quo tamen in bello, cum te Pompeius alicui alteri præfecisset, magnam laudem, & à summo viro, & ab exercitu consequabare, equitando, jaculando, omni militari labore tolerando, Atque

ea quidem tua laus pariter cum republica cecidit; mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto, quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multo majora sunt opera animi quam corporis: sic ea res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quam illæ quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parenteis, tum in suos benevolentia: Facillimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapienteis viros, bene consulenteis reipublicæ contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se simileis, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandū. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem, & innocentiam, & juris scientiam P. Mucij commendavit domus. Nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa, & qua ætate qui exercentur, laude affici solent (ut de Demosthene accepimus) ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè, nec premeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit fermo, in altera contentio: non est id dubiū, quin contentio orationis plurimum possit, & majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim quam eloquentiam dicimus; sed tamen difficile dictu est, quantum opere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque sermonis. Exstant epistolæ, & Philippi ad Alexandram, & Antipatri ad Cassandram, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum

rum (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe vniuersam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè, sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus quàm cæteros, arbitrantur. Si verò in oratione mixta modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plura causarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multi- que in nostra republica adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint; maxima admiratio est in iudicijs; quorum ratio duplex est; nam ex accusatione, & defensione constat: quarum etiam laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata sæpe est. Dixi paullo antè de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: etiam P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit, cum seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec vniquam, nisi aut reipublicæ causa, ut duo Luculli: aut patrocinijs, ut nos pro Siculis, pro Sardis contra Albutium Iulius Cæsar; in accusando etiam Manlio Aquilio L. Fufij cognita industria est. Semet igitur, aut non sæpe certè, sin erit, cui faciendum sit sæpius; reipublicæ tribuat hoc munus, cuius inimicos vlcisci sæpe, non est reprehendendum: modus tamen adsit; duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis; id enim tum periculo sum

ipsi est, tum etiam sordidum ad famam committere ut accusator nominetur, quod contingit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem in iudicium capitis arcessas; id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, à natura ad salutem hominum & ad conservationem datam, ad bonorum pestem, perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium, impiumque defendere; vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas; iudicis est, semper in causis verum sequi, patroni nonnumquam verisimile, etiam si minus sit verum, defendere: quod scribere, præsertim cum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret grauiissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defensionibus: eoque major si quando accidit, ut ei subueniatur, qui potentis alicujus opibus, circumueniri, virgerique videatur; ut nos & sæpe alijs, & adolescentibus contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ, ut scis, errat oratio.

Sed expositis adolescentium officijs, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia, ac liberalitate dicendum est, cujus est ratio duplex. Nam aut opera benignè fit indigentibus, aut pecunia; facilior est hæc posterior, locupletati præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro fortis, claroque dignior; quamquam enim in utroque

ineft

inest gratificandi liberalis voluntas: tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur, largitioque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit, ita benignitate benignitas tollitur: qua quò in plureis usus sis, eò minus in multos uti possis. At, qui opera, id est virtute, & industria benefici, & liberales erunt, primùm, quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjuutores habebunt; deinde, consuetudine beneficentiæ paratior es erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum confectetur. [Quæ te (malum) inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideleis putares fore, quos pecunia corrupisset? an tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum, & præbitorem putent?] Bene ministrum, & præbitorem: quia sordidum regi: melius etiam, quòd largitionem corruptelam esse dixit; sic enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera, & industria, & honestior sit & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnumquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum; sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm, quòd libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitiones

rapinæ; cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus atferre coguntur. Ita, cum beneuolentiæ comparanda causa, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem, nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita referenda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissimè usurpatum, jamque in prouerbij consuetudinem venit, **LARGITIONEM FVNDVM NON HABERE.** Etenim quis potest esse modus, cum & ijdem, qui consueuerunt, & illud à dem alijs desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi, alteri liberales; prodigi, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam, aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino: liberales autem, qui suis facultatibus, aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorum causa, aut in filiarum collocatione adjuuant, aut opitulantur, vel in re querenda, vel augenda; itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit: in quo multa præclare, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumque sumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. Mibi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempli pauca posui, multò & major videtur, & certior. Quanto Aristoteles grauius, & verius nos reprehendit, quibus effusiones pecuniarum.

rum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam. At is, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogerentur, hoc primo incredibile nobis videri, omnesque mirari: sed, cum attenderimus, veniam necessitati dare: in his immanibus jacturis, infinitisque sumptibus, nihil nos magnopere mirari; cum præsertim neque necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur, ipsaque illa delentio multitudinis ad breue tempus, exiguumque duratura sit, eaque à leuissimo quoque animo: in quo tamen ipso unâ cum satietate memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata: graui verò homini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderandi, probari posse nullo modo, quamquam intelligo in nostra ciuitate inueterasse jam à bonis temporibus, vt splendor ædilitatum, ab optimis viris postuletur; itaque & P. Crassus cum cognomine Diues, tum copijs, functus est ædilitio maximè munere; & paulò post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mucio magnificentissima ædilitate functus est: deinde C. Claudius, Ap. filius: multi post, Luculli, Hortensius, Silanus; omneis autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores; hunc est Scaurus imitatus, magnificentissima verò nostri Pompeij munera secundo consulatu: in quibus omnibus, quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio auaritiæ, nam Mamerco, homini ditissimo, prætermisso ædilitatis consulatus repulsam attulit. Quare, & si postuletur à populo, bonis viris si non desiderantibus, attemen approbantibus, faciendum est, modò
 pro

pro facultatibus, nos ipsi ut fecimus: & si quando aliqua res major, aut utilior populari largitione acquiritur, ut Oresti nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt, ne M. quidem Seio vitio datum est, quod in caritate annonæ admodum populo dedit. magna enim se, & inueterata inuidia, ne turpi iactura, quando erat ædilis, nec maxima librauit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis reipublicæ causa, quæ salute nostrâ continebatur, omneis P. Clodij conatus furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile, in his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus, Q. filius, magno vir ingenio, in primis que clarus, gloriari solebat, se sine villo munere adeptam esse omnia, quæ haberentur amplissima. dicebat idem Cotta Curio; nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari; nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, sanè exiguus sumtus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaque quæ ad usum reipublicæ pertinent, quâquam enim, quod præsens tamquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterum gratiora Theatra, porticus, noua templa, verecundius reprehendo propter Pompeium: sed doctissimi non probant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Pro-

pylæa conjecerat. Sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & tum ipsa, & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non vno modo in disparibus causis affecti esse debemus; alia causa est ejus, qui calamitate premittur, & ejus, qui res meliores quærit, nullis suis rebus aduersis, propensior benignitas esse debet in calamitosos: nisi fortè erunt digni calamitate, in ijs tamen, qui se adjuuari volunt, non vt ne affligantur, sed vt ad altiore gradum ascendant, restricti omnino nullo modo esse debemus: sed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere, nam præclare Ennius.

Benefacta malè locata, malefacta arbitrari.

Quod autem tributum est bono viro, & grato in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris, temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, vt hos beneficijs, quam plurimis afficiamus, quorum liberis, posterisque prodatur memoria, vt his ingratum esse non liceat, omneis enim immemorem beneficij oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri, eumque, qui faciat cõmunem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipublicæ utilis est, redimi à seruitute captos, locupletari tenuiores, quod quidem

quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono, hæc est grauium hominum, atque magnorum, illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem voluptate quasi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omni que re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus, & confinijis, æquum, & facilem, multa multis de jure suo concedentem: à litibus verò, quantum liceat, & nescio an paullo plus etiam quàm liceat, abhorrentem; est enim non modò liberale, paulum nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio familiãris; quam quidem dilabi sine ere flagitiosum est: sed ita, vt illiberalitatis, avaritiæque absit suspicio; posse enim liberalitate vti, non spoliãntem se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas; est enim, vt mihi viderur, valde decorum patère domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idque etiam reipublicæ est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe nostra non egere; est etiam vehementer vtile iis, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitem fuisse; ita enim instituisse, & villicis imperasse vt omnia præberentur, quicumque Laciades in villam suam diuertisset.

Quæ autem opera, non largitione, beneficia

beneficia dantur, hæc tum in vniuersam rem-
publicam, tum in singulos ciueis conferun-
tur; nam in iure cauere, consilio iuuare, at-
que hoc scientiæ genere prodesse quam plu-
rimis, vehementer. & ad opes augendas per-
tinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præ-
clara majorum, tum quam optimè constitu-
ti juris ciuiliis summo semper in honore fuit
cognitio, atque interpretatio; quam quidem
ante hanc confusionem temporum in posse-
ssione sua principes retinuerunt: nunc, vt
honores, vt omnes dignitatis gradus, sic hu-
jus scientiæ splendor deletus est, idque eò
indignius, quod eo tempore hoc contigit,
cum is esset, qui omneis superiores, quibus
honore par esset, scientia facillè vicisset: hæc
igitur opera, grata multis, & ad beneficiis
adstringēdos homines accommodata. Atque
huic arti finitima est dicēdi grauior facultas,
& gratior, & ornatior; quid enim eloquentia
laudabilius, & præstabilius, vel admiratione
audientiū, vel spe indigentū, vel eorū, qui de-
fēsi sūt gratia. Huic quoq; ergo à maioribus
nostris est in tota dignitate principatus datus.
Diserti igitur hominis, & facillè laborantis,
quodque in patriis est moribus, multorum
causas, & non grauatè, & gratuitò defen-
dentis, beneficia, & patrociniā latè patent.
Admonebat me res, vt hoc quoque loco in-
termissionem eloquentiæ, ne dicam interi-
tum, deplorarem, nisi vererer, ne de me ipso
aliquid viderer queri; sed tamen videmus
quibus extinctis oratoribus, quam in paucis
spes, quam in paucioribus facultas, quam in
multis sit audacia. Cum autem omnes non
possint, ne multi quidem, aut juris periti esse,
aut disertis; licet tamen opera prodesse mul-

tis, beneficia petentē, cōmendantē iudicibus, & magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, defendunt, rogantem: quod qui faciunt plurimum gratiæ consequuntur, latissimeque eorum manat industria; iam illud non sunt admonendi, (est enim in promptu) vt animaduertant, cum alios iuari velint, ne quos offendant; sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentia est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: certisque operis, & officiis erit quod violatum est compensandum.

Sed cū in hominibus iuandis aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est procliue, itaque vulgo loquuntur, sese in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honestā oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animaduertendum est diligentius, quæ natura rerum sit; nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest; commodè autem quicumque dixit: pecuniam qui habeat, non reddidisse; & qui reddiderit, non habere; gratiam autem, & qui retulerit, habere; & qui habeat, retulisse. At qui se locupletēs, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quia etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum, ipsi quamuis

magnum aliquod acceperint æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur, patrocínio verò se vfos, aut clientis appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quidquid factum sit, se spectatum, non fortunam putet, non modò illi, qui est meritis, sed etiam illis, à quibus expecta (eget enim multis) gratum se videri studet; neque verò verbis auget suum munus si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud item, quòd, si opulentum, fortunatumque defenderis, in illo vno, aut fortè in liberis ejus maneat gratia: sin autem inopem, probum tamen, & modestum; omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum vident; quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera est, vt omni generi satisfacere possimus; sed si res in contentione veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus: qui, cum consuleretur, vtrum bono viro pauperi, an minus probato diuiti filiam collocaret; (Ego verò, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ viro). Sed corrupti mores, deprauatique sunt admiratione diuitarum; quarum magnitudo quid ad vnumquemque nostrum pertinet; illum fortasse adiuuat, qui habet: ni id quidem semper, sed fac iuuare: potentior sane sit: honestior verò quo modo? quòd si etiam bonus erit vir, ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur; modò ne adiuuent; sitque omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficii, opæque danda, est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per in-

juriam; fundamentum enim perpetuę commendationis, & famę est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quę ad singulos spectant; deinceps de ijs, quę ad vniuersos, quęque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, vt ad vniuersos ciueis pertineant, partim singulos vt attingant; quę sunt etiam gratiora; danda est opera omnino, si possi, vtrisque nec minus vt etiam singulis consulatur; sed ita, vt ea res aut proffit, aut certę ne obsit reipublicę. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium; modica M. Octauij, & reipublicę tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & ciuibus, & reipublicę salutaris. In primis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, vt suum quisque teneat, neque de bonis priuatorum publicę diminutio fiat; perniciosę enim Philippus in tribunatu, cum legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit; sed cum in agendo multa populariter, tum illud male dixit; [non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent.] Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens; qua peste quę potest esse maior; hanc enim ob causam maxime, vt sua tenerentur, respublicę ciuitatesque constitutę sunt; nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen, spe custodię rerum suarum, vrbium præsidia quęrebant. Danda etiam opera est, ne, quod apud maiores nostros sæpe fiebat, propter ærarij tenuitatem, assiduitatemque bellorum, tributum sit con-

feren-

ferendum; idque ne eueniat, multò ante erit
 prouidendum; sin qua necessitas hujus mu-
 neris alicui reipublice obuenerit, (malo
 enim alteri, quàm nostræ, ominari; neque ta-
 men de nostra, sed de omni republica dispu-
 to) danda erit opera, vt omnes intelligant,
 si salui esse velint, necessitati esse parendum.
 Atque etiam omnes, qui rempublicam ga-
 bernabunt, consulere debebunt, vt earum re-
 rum copia sit, quæ sunt necessariæ; quarum
 qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non
 est necesse disputare, est enim in promptu;
 tantum locus attingendus fuit.

Caput autem est in omni procuratione
 negotij, & muneris publici, vt auaritiæ pella-
 tur etiam minima suspicio. Vtinam, inquit
 C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna
 me seruasset, & tunc essem natus, quando
 Romani dona accipere cœpissent; non essem
 passus diutius eos imperare. Ne illi quidem
 multa sæcula expectanda fuerunt; mo-
 dum enim hoc malum in hanc rempublicam inua-
 sit; itaque facile patior tunc potius Pon-
 tium fuisse; siquidem in illo tantum & fuit ro-
 boris. Non dum centum, & decem anni sunt
 cum de pecunijs repetundis à L. Pisonelata
 est lex, nulla antea cum fuisset: at verò po-
 stea tot leges, & proximæ quæque duriores;
 tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum
 propter iudiciorum metum excitatum; tanta,
 sublatiis legibus, & iudicijs, expilatio, direp-
 tioque sociorum, vt imbecillitate aliorum,
 non nostra virtute, valeamus. Laudat Afri-
 canum Panætius, quòd fuerit abstinens; quid
 ni laudetur? sed in illo alia maiora; laus enim
 abstinentiæ non hominis est solum, sed et-
 iam temporum illorum. Omnia Macedonum

gaza, quæ sunt maxima, potitus est Paullus; tantum in ærarium pecuniæ inuexit, vt vnus imperatoris præda finem attulerit tributorum; at hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam dominij sempiternam. Imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine euerfa. Quid? qui ejus collega in censura fuit, L. Mummius numquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quàm domum suam maluit, quàmquam, Italia ornata, domus ipsa mihi videtur ornatio. Nullum igitur vitium est tetrius, (vt eò, vnde egressa est, referat se oratio) quàm avaritia, præsertim in principibus, & rempublicam gubernantibus; habere enim quæstui rempublicam non modò turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque, quòd Apollo Pythius oraculo edidit [Spartam nulla re alia, nisi avaritia esse perituram] is videtur non solum Lacedæmonijs, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ij, qui reipublicæ præsent, quàm abstinentia, & continentia. Qui verò esse populares volunt, ob eamque causam aut agrariam rem tentant, vt possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, labefactant fundamenta reipublicæ: concordiam primùm tollunt, quæ esse non potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suam cuique non licet; id enim est proprium, vt supra dixi, ciuitatis, atque vrbs, vt sit libera, & non sollicita suæ rei cuiusque custodia. Atque in hac pernicie reipublicæ ne in illam quidem

dem consequuntur, quam putant, gratiam; nam cui res erepta est, est inimicus: cui data est, etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse soluendo, ut vero ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum: nec si plures sunt ij, quibus improbe datam est, quàm illi, quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere; quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis aut etiam sæculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? at propter hoc injuriæ genus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expulerunt, Agin regem, quod numquam antea apud eos acciderat, necauerunt; ex eoque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta respublica dilaberetur. Nec verò solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum; quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. Quid? nostros Gracchos Tib. Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu vrbe est potitus: cumque tyrannum Nicoclem improuisè oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus ciuitatis locupletissimi, restituit, remque publicam aduentu suo liberauit. Sed cum magnam animaduertit in bonis, & possessionibus difficultatem; quod & eos, quos ipse restituerat

quorum bona alij possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria; iudicauit, neque illis adimi, neque his non satis fieri, quorum illa fuerant, oportere; cum igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum iussit esse: isque celeriter ad Ptolomeum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset: à rege opulento vir summus facile impetrauit, vt grandi pecunia adiuuaretur: quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes cum quibus causas cognouit, & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: præfecitque æstimandis possessionibus, & vt persuaderent alijs, vt pecuniam accipere mallet, & possessionibus cederent, alijs, vt commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quam suum recuperare; ita perfectum est, vt omnes constituta concordia, sine querela discederent. O virum magnum, dignumque, qui in nostra republica natus esset! sic par est agere cum ciuibus, non vt bis jam vidimus, hastam in foro ponere, & bona ciuim voci subiecere præconis; at ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendum putauit: eaque est summa ratio, & sapientia summi civis, commoda ciuium defendere, non diuelleres atque omnem æquitatem eadem continere,

nere. Habitant gratis in alieno; quid itaq; ut, cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo? quid est aliud, alijs sua eripere, alijs dare aliena? Tabulæ verò nouæ quid habent argumenti, nisi vt emas mea pecunia fundum, & cum tu habeas, ego non habeam? Quamobrem ne sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest: si hoc non fuerit, vt locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim vlla res vehementius rempublicam continet, quàm fides: quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Numquam enim vehementius actum est, quàm me consule, ne solueretur: armis, & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine, quibus sis restiti, vt hoc tantum malum de republica tolleretur; numquam nec majus æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, soluendæ necessitas consecuta est. At vero hic noster victor, nunc quidem victus, quæ cogitabat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset; tanta in eo peccandi libido fuit, vt hoc ipsam eum delectaret peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis vt alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui rempublicam tuebuntur: in primisque operam dabunt, vt juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat: & neque tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur, neque locupletibus ad sua, vel tenenda, vel recuperanda obstet inuidia. Præterea quibuscumque rebus vel bellis, vel domipoterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum

hominum sunt: hæc apud majores nostros
 factitata: hæc genera officiorum qui perse-
 quuntur, cum summa utilitate reipublicæ
 magnam ipsi adipiscuntur & gratiam & glo-
 riam. In his autem utilitatum præceptis An-
 tipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper
 est mortuus, duo præcepta censet esse à Pa-
 natio prætermissa, valetudinis curationem,
 & pecuniæ: quas res à summo philosopho
 præteritas arbitror, quod essentra ciles: sunt
 certè utiles.

Sed valetudo sustentatur noticia sui cor-
 poris, & obseruatione, quæ res aut prodesse
 soleant, aut obesse: & continentia in victu
 omni, atque cultu corporis tuendi causa, &
 prætermittendis voluptatibus: postremo ar-
 te eorum, quorum ad scientiam hæc perti-
 nent. Res autem familiaris quæri debet ijs
 rebus, à quibus abest turpitudine: conseruari
 autem diligentia, & parsimonia: ijsdem et-
 iam rebus augeri. Has res commodissimè
 Xenophon Socraticus persecutus est in eo
 libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem
 nos, ista ferè ætate cùm essemus, qua es tu
 nunc è Græco in Latinum conuertimus.

Sed utilitatum comparatio (quoniam
 hic locus erat quartus à Panatio prætermis-
 sus) sepe est necessaria; nam & corporis
 comoda cum externis, & externa cum cor-
 poris, & ipsa inter se corporis, & externa
 cum externis comparari solent. Cum exter-
 nis corporis, hoc modo comparantur, va-
 lere ut malis, quàm diues esse: cum corporis,
 externa, hoc modo; diues esse potius, quàm
 maximis corporis viribus. Inter se corporis
 comparantur sic: bona valetudo voluptati
 anteponatur, vires celeritati. Externorum
 autem,

autem. vt gloria diuitijs, vestigalia vrbana
rusticis: ex quo genere comparationis illud
est Catonis senis; à quo cùm quæreretur, quid
maximè in refamiliari expediret? respondit,
bene pascere; quid secundum? satis bene
pascere; quid tertium? bene vestire; quid
quartum? arare; & cùm ille, qui quasiuerat,
dixisset, quid fœnerari? tum Cato, quid ho-
minem, inquit, occidere? Ex quo, & multis
alijs intelligi debet, vtilitatum comparationes
solere fieri: recteque hoc adjunctum est
quartum exquirendorum officiorum genus.
Sed toto hoc de genere, de quærenda, de
collocanda pecunia, etiam de vtenda, com-
modius à quibusdam optimis viris, ad me-
dium sanum sedentibus, quàm ab vllis phi-
losophis vlla in schola disputatur. Sunt ta-
men ea cognoscenda: pertinent enim ad
vtilitatem, de qua hoc libro disputandum
est; reliqua deinceps persequemur.

M. TVLLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD MARCVM F.

LIBER III.

VB. Scipionem, Marce filium, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum, scripsit Cato qui fuit ferè ejus equalis, (numquam se minus otiosum esse, quàm cum otiosus, nec minus solum, quàm cum solus esset) Magnificaverò vox, & magno viro, & sapiente digna, quæ declarat, illum & in otio de negotijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum, ut neque cessaret umquam, & interdum colloquio alterius non egeret, itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris illum acuebant, otium & solitudo. Vellem, & nobis hoc idem verè dicere liceret: sed, si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè accedimus; nam & à republica forensibusque negotijs armis impijs, vique prohibiti, otium persequimur; & ob eam causam vrberelicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec solitudo cum illa comparanda est; ille enim

enim requiescens à reipublicæ pulcherrimis muneribus. otium sibi sumebat aliquando. & à cœtu hominum, frequentiaque interdum, tamquam in portem, se in solitudinem recipiebat; nostrum autem otium negotij inopia, nec requiescendi studio, constitutum est: extincto enim senatu, deletisque judicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Itaque qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & sæpe soli sumus: sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid in esset boni; propterea, & otio fruor, non illo quidem, quo debet is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas; quamquam Africanus majorem laudem, vel meo judicio assequeretur: nulla tamen ejus ingenij monumenta mandata literis. nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat; ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum, quas cogitando consequeretur, nec otiosum, nec solum umquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore, eversa, quam multis annis stante republica, scripsimus. Sed cum tota philosophia mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec vlla pars ejus inculta ac deserta sit: tamen nullus feracior in ea locus est, nec vberior, quam

de officijs. à quibus constanter, honesteque viuendi præcepta ducuntur. Quare, quamquam à Cratippo nostro, principe hujus memorix philosophum, hoc te assidue audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aureis tuas vocibus, vndique circumsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant: tamen haud scio, an nemini potius, quam tibi: sustines enim non paruum expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis; suscepisti onus præterea graue, & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tamquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inane redire turpissimum est, dedecorantem, & vrbis auctoritatem, & magistri. Quare, quantum connitianimo potes, quantum labore contendere; (si discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac vt efficias: nève committas, vt, cum omnia suppeditata sint à nobis, tibi defuisse videare. Sed hæc hætenus: multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus; nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertimur.

Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissimè disputauit, quemque nos correctione quadam adhibita potissimum secuti sumus: tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: vno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur an turpe: altero, vtilene esset, an inutile: tertio, si id, quod specimen haberet honesti, pugnaret cum eo, quod vtile videretur, quomodo ea discerni oporteret; de duobus ge-

neribus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum: nec id exsoluit, quod promiserat; quod eo magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta annos vixisse Panætium, postquam illos libros edidisset; quem lo cum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim eum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermisum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare; de quo alterum potest habere dubitationem adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an planè omitteendum: aliterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum; nam, qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiuerat; vt nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret. (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferbat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum quæ fecisset præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest. Rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam siue ha-

nestum.

nestam, solum bonum est, vt Stoicis placet: siue quod honestum est, id ita summum bonum est, quem admodum Peripateticis nostris videtur, vt omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti in se habent: dubitandum non est, quin numquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primùm hæc natura coherentia, opinione distraxissent; cui quidem ita sunt Stoici assens, vt etiam, quidquid honestum esset, id utile esse censerent: nec utile quidquam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; vt ij, qui res expetendas, vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare; sed, cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec discessione pejorem: non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, comparatur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, **CONVENIENTER NATURAE VIVERE**, id habet hanc, vt opinor, sententiam naturam cum virtute congruere semper: cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hanc comparisonem rectè non esse introductam; nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè, vereque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute diuelli unquam potest in

ijs autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt. Hęc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, MEDIA Stoici appellant: & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressionè discend. illud autem, quod rectum ijdem appellant, perfectum atque absolutum est; & ut ijdem dicunt, omneis numeros habet, nec præter sapientem, cadere in quemquam potest. Cùm autem aliquid actum est in quo media officia comparantur, id cumulate videtur esse perfectum: propterea quod vulgus, quid absit à perfecto, ferè non ex toto intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermisum. Quod autem in poëmatibus, & in picturis usu venit, in alijsque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint, ob eam, credo, causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in vnaquaque re vitij sit, nequeant judicare: itaque, cùm sunt docti à peritis, desistunt facilè à sententia. Hęc igitur officia, de quibus his libris differimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere communia: itaque ij omnes, in quibus virtutis est indoles, commouentur. Nec verò, cùm duo Decij, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cùm Fabricius, aut Aristides justus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitię, tamquam à sapientibus petitur exemplum; nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hic volumus: nec ij, qui sap. es habit.

habiti sunt & nominati, M. Cato, & C. Laelius sapientes fuerunt; nec illi quidem septē: sed ex mediolorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemque sapientum. Quocirca nec id, quod verè honestum est, fas est cum utilitatis repugnātia comparari; nec id, quod communiter appellamus honestum, quodque colitur ab ijs, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis vniquam est comparandum: tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumque est nobis, quam id, quod propriè dicitur, vereque est honestum sapientibus; aliter enim teneri non potest, si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de ijs, qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo quod utile putant, comparare: boni viri non solent. Itaque existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere; etenim non modò pluris putare, quod utile videatur quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his dubitare, turpissimum est. Quid est ergo, quod nonnumquam ad dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur; saepe enim tempore fit, vt quod plerumque turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. Exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse majus scelus, quàm non modò hominem, sed etiam familiarem occidere?

occidere? num igitur se obstrinxit scelere, si qui tyrannum occidit, quamvis familiarem? populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat; vicit igitur utilitas honestatem, immo verò honestas utilitatem secuta est.

Itaque, ut sine vlllo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id videbitur, quod appellamus utile; formula quædam constituenda est: quam si sequemur, in comparatione rerum, ab officio numquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæque maximè consentanea, quam quidem in his libris propterea sequimur, quod, quâquam à veteribus Academicis, & Peripateticis nostris, qui quondam idem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur ijs, quæ videntur utilia: tamen splendidius hæc ab eis differuntur, quibus, quidquid honestum est, idem utile videtur: nec utile quidquam, quod non honestum: quam ab ijs, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcumque maximè probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ possunt, aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit conviçtum humanum, & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliæt, aut violet alterum.

rumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem; ut, si vnumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari, & interire totum corpus necesse esset: sic, si vnusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque, quod cuique possit, emolumentum sui gratia, societas hominum, & communitas euertatur necesse est. Nam sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quam alteri acquirere, concessum est non repugnante natura. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum spolijs nostras facultates, copias, opes augeamus; neque verò hoc solùm natura, id est, jure gentium, sed & legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus respública continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui commodi causa nocere alteri; hoc enim spectant leges, hoc volunt, in columen esse ciuium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno, coercent; atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana: cui parere qui velit, (omnes autem parebunt qui secundum naturam volent viuere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat; etenim multo magis est secundum naturam, celsitas animi, & magnitudo, itemque comitas, iustitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam diuitiæ: quæ quidem contempnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est; detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor,

dolor, quàm cætera generis ejusdem. Itemque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conseruandis, aut iuuandis maximos labores, molestiasque suscipere: imitantes Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cælestium collocauit: quàm viuere in solitudine non modo sine vllis molestijs, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copijs, vt excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimoque ingenio longè illam vitam huic antepone; ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. Deinde, qui alterum violat, vt ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censeret mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam injuriam; si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis: quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiendum id quidem censeret, sed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis, aut fortunæ vitium animi vitijs grauius existimat. Ergo vnum debet esse omnibus propositum, vt eadem sit vtilitas vniuscuiusque, & vniuersorum: quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, vt homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam tamen, quòd is homo sit, consultum velit: necesse est: secundum eandem naturam omnium vtilitatem esse communem. Quod si ita est, vna continemur omnes, & eadem lege natu-

naturæ, idque ipsum si ita est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur; verum autem primum: verum igitur, & extremum. Nā illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causa: aliam rationem esse civium reliquorum; hi sibi nihil juris, & nullam societatem communis utilitatis causa statuunt esse cum civibus; quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur; quæ qui tollunt, etiam aduersus deos immortales impij iudicandi sunt; ab ijs enim constitutam inter homines societatem evertunt; cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam. hominem homini detrahere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire, vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitia; hæc enim vna virtus omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili? Minimè verò, non enim mihi est vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima; nam si quid ab homine ad nullam partem utilitatis tuæ causa detraxeris, inhumanè feceris, contraque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilita-

utilitatem reipublicę atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: si autem non sit ejusmodi, suum cuique in commodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis subtrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid ejusmodi, quàm detractio, atque appetitio alieni; sed communis utilitatis derelictio cõtra naturam est: est enim injusta: itaque lex ipsa naturę, quę utilitatem hominis conseruat, & continet, decernit profecto, ut ab homine inertis atque inutilis ad sapientem, bonum, fortemque virum transferantur res ad viuendum necessaria: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseque diligens, hanc causam habeat ad injuriam; itaque semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanę societati. Nam quod ad Phalarim atinet, perfacile judicium est; nulla est enim societas nobis cum tyrannis: sed potius summa distractio: neque est contranaturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum communitate exterminandum est; etenim ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cęperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas beluę à communi tanquam humanitate corporis segreganda est; hujus generis quæstiones sunt omnes eę, in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo res Panxtium persecuturum fuisse,

nisi

nisi aliquis casus, aut occupatio consilium
ejus præuenisset; ad quas ipsas consultatio-
nes ex superioribus libris satis multa præce-
pta sunt, quibus perspicere possit, quid sit, pro-
pter turpitudinem fugiendum, quid sit id
quod idcirco fugiendum non sit, quia om-
nino turpe non est. Sed quoniam operi in-
choato, propè tamen absoluto, tanquam fa-
stidium imponimus, ut geometræ solent non
omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi
concedantur, quò facilius, quæ velint, expli-
cent: sic ego à te postulo, mi Cicerone, ut mi-
hi concedas, si potes, nihil præter id, quod
honestum sit, esse propter se expetendum; sin
hoc non licet propter Cratippum: at illud
certè dabis, quod honestum sit id esse maxi-
mè propter se expetendum; mihi utrumvis
satis est: & cum hoc, tum illud probabilius
videtur, nec præterea quidquam probabile.
Ac primùm Panætius in hoc loco defenden-
dus est, quod non utilia cum honestis pugna-
re dixerit aliquando posse (neque enim ei fas
erat) sed ea, quæ viderentur utilia; nihil ve-
rò utile, quod non idem honestum: nec ho-
nestum, quod non idem utile sit, sæpe testa-
tur: negatque ullam pestem majorem in vi-
tam hominum inuasisse, quàm eorum opi-
nionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut
aliquando anteponeremus utilia honestis, sed
ut ea sine errore dijudicaremus, si quando
incidissent, induxit eam, quæ videretur esse,
non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur
partem relictam explebimus, nullis admini-
niculis; sed, ut dicitur, Martenostro, neque
enim quidquam de hac parte post Panætium
explicatum est, quod mihi probaretur, de ijs,
quæ in manus meas peruenerunt.

Cum igitur aliqua species utilitatis ob-
 jecta est, nos commoueri necesse est; sed si
 cum animum attenderis, turpitudinem vi-
 deas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis
 attulerit: tunc non utilitas relinquenda est,
 sed intelligendum, ubi turpitudinis sit, ibi uti-
 litatem esse non posse. Quod si nihil est tã
 contra naturam, quàm turpitudinis; (recta e-
 nim, & conuenientia, & constantia natura
 desiderat, aspernaturque contraria) nihilque
 tam secundum naturam, quàm utilitas: certè
 in eadem re utili turpitudinis esse non potest;
 itemque, si ad honestatem nati sumus, eaque
 aut sola expetenda est, ut Zenoni est visum:
 aut certè omni pondere grauior est habenda,
 quàm reliqua omnia, quod Aristoteli
 placet: necesse est, quod honestum sit, id esse
 aut solum, aut summum bonum; quod autem
 bonum, id certè utile; itaque quidquid ho-
 nestum, id utile. Quare error hominum non
 proborum cum aliquid, quod utile visum est
 arripuit, id continuo secernit ab honesto;
 hinc sicca, hinc venena, hinc falsa testamen-
 ta nascuntur; hinc furta, hinc peculatus, ex-
 pilationes, direptionesque sociorum, & ci-
 uium: hinc opum nimiarum potentiæ non
 ferendæ: postremo etiam in liberis ciuitati-
 bus existunt regnandi cupiditates: quibus
 nihil nec tetrius, nec scædus excogitari po-
 test; emolumenta enim rerum fallacibus ju-
 dicijs vident: pœnam, non dico legum, quas
 saepe percurrunt, sed ipsius turpitudinis,
 quæ acerbissima est, non vident. Quamobre
 hoc quidem deliberantium genus pellatur è
 medio, (est enim totum sceleratum, & im-
 pium) qui deliberant, vtrum id sequantur,
 quod honestum esse videant, an se scientes

scelere contaminent; in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint; ergo ea deliberanda omnino non sunt in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinioque remouenda est; satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasam esse debet, si omneis deos, hominesque celare possemus, nihil tamen auarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cum terra decessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatus descendit, æneumque equum, ut ferunt fabulæ, animaduertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, anulumque aureum in digito: quem ut detraxit, ipse induit (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit; ibi cum palam ejus annuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat; idem rursus videbatur, cum in lucem anulum inuenterat; itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum inruit: eaque adjutrice regem dominum interemit, sustulitque, quos obstare arbitrabatur: nec in his eum quisquam facinoribus potuit videre; sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ; hunc igitur ipsum anulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet; honesta enim bonis viris, non occulta, queruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam, & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone; quasi verò ille aut factum id esse, aut

aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum potentie, dominationis, libidinis causa feceris, si id dijs, hominibusque futurum sit semper ignotum, si nec facturus; negant id fieri posse; quamquam potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? urgent rusticè sanè; negant enim posse, & in eo perstant: hoc verbum quid valeat, non vident; cum enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint: non quærimus, possintne celare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate propositi facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur, si negent, omnia torpida per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis speciei; non, cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum esse adiutor; cum autem consilium hoc principes cepissent; cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni etiã tollendam: quod erat utile patrie consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita, species enim utilitatis animũ

pepulit ejus: cui cum visum esset vtilius, solum se, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic, & pietatem, & humanitatem, ut id, quod vtile videbatur, neque erat, assequi posset, & tamen muri causam opposuit speciem honestatis, neque probabilem, neque satis idoneam; peccauit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Nectamen nostræ nobis utilitates omitte-
tendæ sunt, alijsque tradendæ, cum his ipsi
egeamus: sed suæ cuique vtilitati, quod sine
alterius injuria fiat, seruiendum est. Scitè
Chrysippus, ut multa: (Qui stadium, inquit,
currit, eniti, & contendere debet, quam ma-
ximè possit, ut vincat: supplantare eum, qui
cum certet, aut manu depellere nullo mo-
do debet. Sic in vita sibi quemque petere,
quod pertineat ad vsum, non iniquum est: al-
teri surripere, jus non est.)

Maxime autem perturbantur officia in
amicitijs: quibus & non tribuere, quod rectè
possis, & tribuere, quod non sit æquum, cõ-
tra officium est. Sed hujus generis totius
breue, & non difficile præceptum est; quæ
enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, volu-
ptates, & cætera generis ejusdem, hæc ami-
citiæ nunquam anteponenda sunt; at neque
contra rempublicam, neque contra jusju-
randum, ac fidem, amici sui causa vir bonus
faciet; ne si judex quidem erit de ipso ami-
co; ponit enim personam amici, cum induit
judicis; tantùm dabit amicitia, ut veram a-
mici causam esse malit, ut perorandæ litis
tempus, quoad per leges liceat, accommo-
det; cum verò juratò dicenda sententia sit,
meminerit Deum se adhibere testem: id est,
ut ego arbitror, mentem suam, qua nihil ho-

mini dedit ipse Deus diuinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, (Quæ salua fide facere possit.) Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò ante dixi honestè amico à iudice posse concedi; nam si omnia facienda sint, quæ amici velint, non amicitia tales, sed coniurationes putandæ sunt; loquor autem de communibus amicitijs; nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Phintiam Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, vt, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset, vas factus sit alter ejus sistendi; vt, si ille non reuertisset ad diem, moriendum esset ipsi; qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit, vt se in amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod vtile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas; cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponantur amicitia: & sic habebitur is, quæ exquirimus, delectus officij.

Sed utilitatis specie in republica sæpissime peccatur, vt in Corinthi disturbance nostris; durius etiam Athenienses, qui sciverunt, vt Æginetis, qui classe valebant, pollices præciderentur; hoc visum est vtile: nimis enim imminebat propter propinquitatē Ægina Piræo; sed nihil, quod crudele, vtile; est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maximè inimica crudelitas. Malè etiam, qui peregrinos vrbibus vti prohibēt,

eosque exterminant, vt Pennus apud patres
 nostros, Papius nuper; nam esse pro ciue, qui
 ciuis non sit, rectum est non licere: quam tu-
 lerunt legem sapientissimi consules, Crassus,
 & Sexuola: vsu verò vrbis prohibere pere-
 grinus, sanè inhumanum est; illa præclara,
 in quibus publicæ vtilitatis species præ ho-
 nestate contemnitur, plena exemplorum est
 nostra respublica cùm sæpe aliàs, tum maxi-
 mé bello Punico secundo, quæ, Cannensi
 calamitate accepta, maiores animos habuit,
 quàm vniquam rebus secundis; nulla fuit ti-
 moris significatio, nulla mentio pacis; tanta
 vis est honesti, vt speciem vtilitatis obscu-
 ret. Athenienses, cùm Persarum impetum
 nullo modo possent sustinere, statuerent-
 que, vt vrbe relicta conjugibus, & liberis
 Træzene depositis, nauis conscenderent,
 libertatemque Græciæ classe defenderent:
 Cyrsilum quendam suadentem, vt in vrbe
 manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus
 obruerunt; atqui ille sequi vtilitatem vide-
 batur: sed ea nulla erat repugnante honesta-
 te: Themistocles post victorem ejus belli,
 quod cum Persis fuit, dixit in concione, se
 habere consilium reipublicæ salutare, sed id
 sciri opus non esse: postulauit, vt aliquem
 populus daret, quicum communicaret; datus
 est Aristides; huic ille classem Lacedæmo-
 niorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clā
 incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmo-
 niorum opes necesse esset; quod Aristides cū
 audiuiisset, in concionem magna expecta-
 tione venit, dixitque perutile esse consilium,
 quod Themistocles afferret, sed minimè ho-
 nestum; itaque Athenienses, quod honestum
 non esset, id ne vtile quidem putarunt, to-
 tamque

tamque eam rem, quam ne audiuerant quidē,
 auctore Aristide repudiauerunt. Melius hi,
 quam nos, qui piratas immuneis, socios ve-
 ctigaleis habemus. Maneat ergo, quod tur-
 pe sit, id nunquam esse vtile, ne tum quidē,
 cum id, quod esse vtile putes adipiscare, hoc
 enim ipsum vtile putare, quod turpe sit, ca-
 lamitosum est. Sed incidunt, vt supra dixi,
 saepe causae, cum repugnare utilitas honestati
 videatur, vt animaduertendum sit, repu-
 gnetne planē, an possit cum honestate con-
 jungi. Eius generis hae sunt quaestiones: Si
 (exempli gratia) vir bonus ab Alexandria
 profectus Rhodum, magnum frumenti nu-
 merum aduexerit in Rhodiorum inopia, &
 fame, summaque annonae caritate: si idem
 sciat, complureis mercatores ab Alexandria
 soluisse, nauesque in cursu frumento onu-
 stas, petentis Rhodum, viderit; dicturusne
 sit id Rhodijs, an silentio suum quam pluri-
 mo venditurus? Sapientem, & bonum virum
 fingimus: de eius deliberatione, & consulta-
 tione quaerimus, qui celaturus Rhodios non
 sit, si id turpe iudicet: sed dubitet, an turpe
 non sit. In huiusmodi causis aliud Diogeni
 Babylonio videri solet, magno, & graui Stoi-
 co; aliud Antipatro, discipulo eius, homini
 acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda
 vt ne quid omnino, quod venditor norit,
 emptor ignoret; Diogeni, venditorem qua-
 tenus iure ciuili constitutum sit, dicere vi-
 tia oportere: cetera sine insidijs agere: &
 quoniam vendant, velle quam optime ven-
 dere; aduexi, exposui; vendo meum non plu-
 ris, quam ceteri; fortasse etiam minoris, cum
 major est copia. Cui sit iniuria? Exoritur
 Antipatri ratio ex altera parte quid ais? tu

cum hominibus consulere debeas, & seruire
 humanae societati, eaque lege natus sis, vt ea
 habeas principia naturae, quibus parere, &
 quae semper sequi debeas, vt utilitas tua com-
 munitas sit: vicissimque communis uti-
 litas, tua sit: celabis homines, quid ijs adsit,
 & commoditatis, & copiae? Respondebit
 Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud
 tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non
 dico, quae natura deorum sit, quis sit finis bo-
 norum: quae tibi plus prodesent cognita,
 quam tritici vilitas: sed non, quidquid tibi
 audire utile est, id mihi dicere necesse est.
 Immo vero, inquit ille, necesse est: si qui-
 dem meministi esse inter homines natura
 conjunctam societatem. Memini, inquit
 ille, sed num ista societas talis est, vt nihil
 suum cuiusque sit? quod si ita est, ne venden-
 dum quidem quidquam est, sed donandum.
 Vides in hac tota disceptatione non illud
 dici: quamuis hoc turpe sit, tamen, quoniam
 expedit, faciam: sed ita expedire, vt turpe
 non sit: ex altera autem parte, ea re, quia
 turpe sit, non esse faciendum. Vendat xdeis
 vir bonus propter aliqua vitia, quae ipse no-
 rit, caeteri ignorent: pestilentes sint, & ha-
 beantur salubres: ignoretur in omnibus cu-
 bilibus apparere serpenteis: male materiatae,
 ruinosae: sed hoc praeter dominum nemo sciat;
 quare, si hoc emptoribus venditor non di-
 xerit, xdeisque vendiderit plaris multo, quam
 se venditurum putarit; num id iuste, an im-
 probè fecerit? ille vero, inquit Antipater,
 improbè facit; quid enim est aliud, erranti
 viam non monstrare, (quod Athenis execra-
 tionibus publicis sancitum est,) si hoc non
 est, emptorem pati ruere, & per errorem in

maximam fraudem incurere? plus etiam est, quam viam non monstrare, nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra. Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quod si, qui proscribunt villam bonam, ut ipsi asserunt, beneque ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione multò minus, qui domum non laudarunt; ubi enim iudicium emptoris est, ubi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est, quod dictum non est. id præstandum putas? Quid verò est stultius, quam venditorem ejus rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam absurdum, quam, si domini jussu ita præco prædicet, Domum pestilentem vendit? Sic ergo in quibusdam causis dubijs, ex altera parte defenditur honestas: ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò honestum facere sit, sed etiam non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe dissensio.

Quæ dijudicanda sunt; non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur, nec frumentarius ille Rhodius, nec hircadium venditor celare emptores debuisse; neque enim id est celare, quidquid reticeas; sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumentum tui causa velis eorum, quorum inter sit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non justis, non viri boni; versuti potius, obscuri, astuti, fallaci.

cis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri; hæc tot, & alia plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quod si vituperandi sunt, qui retinuerunt, quid de ijs existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt?

C. Canius, eques R. homo nec infacetus, & satis litteratus, cum se Syracusas otia causa, non negotiandi, ut ipse dicere solebat, contulisset, dicebat se hortulos aliquot velle emere, quod inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset; quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit venaleis quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: & simul ad cenam inuitavit in posteram diem. Cum ille promisisset, tum Pythius, qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur, dixitque quid eos facere vellet. Ad cenam tempore venit Canius: opiparè apparatus erat conuiuium: cymbarum ante oculos multitudo; pro se quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii pisces abiciebantur. Tum Canius, Quæso, inquit; quid est, o Pythi? tantumne piscium? tantumne cymbarum? & ille, Quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac villa isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet; grauatè ille primo; quid multa? impetrat; emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructos: nomina facit: negotium conficit; inuitat Canius postera die familiaris suos; venit ipse maturè: scalmū
nullum

nullum videt : quærit ex proximo vicino, num ferix quædam piscatorum essent, quòd eos nullos videret. Nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent; itaque heri mirabar, quid accidisset; stomachari Canius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius collega, & familiaris meus protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipsis, cum ex eo quæreretur, quid esset dolus malus: respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo, & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt; nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot vitiis inquinatum. Quòd si Aquiliana definitio vera est; ex omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est; ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quisquã simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela XII. tabul. & circumscriptio adolescentium lege Lætoria; & sine lege, iudiciis, in quibus additur, [Ex fide bona agitur.] Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellent, in arbitrio rei uxoriæ, (Melius, æquius;) in fiducia, (Ut inter bonos bene agier.) Quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius est, potest vlla pars inesse fraudis; aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quidquam agi dolosè, aut malitiosè potest? dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur. Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium; non licitatorum venditor, nec, qui contra se liceatur, emptor opponet; vterque si ad eloquendum

venerit, non plus, quàm semel, eloquetur. Q. quidem Scauola, P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset; dixit, se pluris aestimare; addidit centum milia; nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis, negant; ut si minoris, quàm potuisset, vendidisset. Hęc igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, alios sapientis existimant; ex quo Ennius. (Nequidquàm sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret.) Verè id quidem si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit. Q. Tuberoni dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta faciètem, habere rationem rei familiaris; neque enim solùm nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipublice; singulorum enim facultates, & copia, diuitiè sunt ciuitatis. Huic Scauolę factum, de quo paullo antè dixi, placere nullo modo potest. Etenim omnino se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat; huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed siue, & simulatio, & dissimulatio dolus malus est, per pauca res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur; siue vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, rectè iustum virum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe; & quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut his vendendis vitia etiam dicerentur, quæ nota essent

essent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subierit; à juriconsulis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quidquid enim inest prædico vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere; ut, cum in arce augurium augures acturi essent, jussissentque T. Claudium Centimalum, qui ædeis in Cælio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs; Claudius proscripsit, insulam vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius; huic ab auguribus illud idem denuntiatum est; itaque Calpurnius, cum demolitus esset, cognouissetque Claudium ædeis postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, arbitrum illum adegit, **QVID QUID SIBI DARE, PACERERE OPORTERET EX FIDE BONA.** M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater; ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio nominandus. Is igitur judex ita pronuntiauit, [Cum in venundando rem eam scisset, & non pronuntiauisset, emptori damnum præstari oportere.] Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nosset venditor; quod si rectè judicauit; non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium venditor tacuit. Sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendendi non possunt; quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædeis eas, quas ab eodem ipse paucis antè annis emerat; hæ Sergio seruebant

bant; sed hoc in mancipio Marius non dixerat; adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius; jus Crassus urgebat; quod vitium venditor non dixisset sciens, id oportere praestari; aequitatem Antonius; quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas aedeis vendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum haec? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astus; sed aliter leges, aliter philosophi, tollunt astutias; leges, quatenus manutendere res possunt; philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid insimulatè, ne quid fallaciter. Suntne igitur insidiae, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus; ipsae enim feræ, nullo insequente, sepe incidunt; sic, tu cum aedeis proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incarrat imprudens; hoc quamquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili; naturæ tamen lege sancitum est. Societas enim est (quod etsi sepe dictum est, dicendum tamen est saepius) latissimè quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui ejusdem gentis sunt, propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt; quod enim civile, non idem continuo gentium, quod autem gentium, idem civile esse debet; sed nos veri juris, germanæque justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus; um-

bra, & imaginibus utimur; easque ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ex optimis naturæ principis, & veritatis exemplis. Nā quanti verba illa, **VT NE PROPTER TE, FIDEM TVAM CAPTVS, FRAVDATVSVE SIEM?** quam illa aurea! **VT INTER BONOS BENE AGIER OPPORTET, ET SINE FRAVDATIONE.** Sed qui sint boni, & quid sit bene agier, magna quaestio est. Quintus quidem Scævola, Pont. Max. summam viam esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, **EX EIDEM BONA:** fideique bonæ nomen existimabat manare latissimè, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis: quibus vitæ societas continetur; in his magni esse iudicis statuere, præsertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quid quemque cuique præstare oporteret. Quocirca astatiz tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatque plurimùm; prudentia est enim locata in delecta bonorum, & malorum; malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis anteponebat. Nec verò in prædiis solum jus civile, ductum à natura, malitiam fraudemque vindicat; sed & in mancipiorum venditione venditorum fraus omnis excluditur; qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto ædilium; heredum alia causa est. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur in scientia; nec vlla pernicietas vitæ major inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ; ex quo illa innumerabilia

nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare
 videantur. Quotus enim quisque reperie-
 tur, qui impunitate, & ignoratione omnium
 proposita abstinere possit injuria? periclite-
 mur si placet, in ijs quidem exemplis, in qui-
 bus peccari vulgus hominum fortasse non
 putat; neque enim de sicarijs, veneticis, testa-
 mentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco
 disserendum est; qui non verbis sunt, & dis-
 putatione philosophorum, sed vinculis, &
 carcere castigandi; sed hæc consideremus,
 quæ faciunt ijs, qui habentur boni. L. Minu-
 tij Basilij, locupletis hominis, falsum tes-
 tamentum quidam à Græcia Romam attu-
 lerunt, quod quò facilius obtinerent, scrip-
 serunt heredes secum M. Crasum, & Q.
 Hortensium, homines ejusdem ciuitatis po-
 tentissimos; qui, cum illud falsum esse sus-
 picarentur, sibi autem nullius essent conscij
 culpæ, alieni facinoris munusculum non re-
 pudiauerunt. Quid ergo? satin hoc est, ut
 non deliquisse videantur? mihi quidem nõ
 videtur; quamquam alterum amari viuum,
 alterum non odim mortuum; sed cum Basilus
 M. Satrium, sororis filium, nomen suum
 ferre voluisset, eumque fecisset hæredem;
 hunc dico patronum agri Piceni, & Sabinij;
 (ò turpem notam temporum illorum!) non
 erat æquum, principes ciuitatis rem habere,
 ad Satrium nihil præter nomen peruenire;
 etenim si is, qui non defendit injuriam, ne-
 que propulsat à suis, cum potest, injustè fa-
 cit, ut in primo libro disserui: qualis haben-
 dus est is, qui non modò non repellit, sed
 etiam adiuuat injuriam? mihi quidem etiam
 veræ hereditates non honestæ videntur, si
 sint malitiosis blanditijs officiorum, non
 veritate.

veritate, sed simulatione quasitæ. Atqui in
 talibus rebus aliud vtile interdum, aliud ho-
 nestum videri solet; falsò: nam eadem utili-
 tatis, quæ honestatis, est regula; qui hoc
 non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit,
 nullum facinus; sic enim cogitans: EST IL-
 LUD QUIDEM HONESTVM; VERVM HOC
 EXPEDIT: res à natura copulatas audebit
 errore diuellere: qui fons est fraudum, ma-
 leficiorum, scelerum omnium. Itaque si vir
 bonus habeat hanc vim, vt, si digitis cõcre-
 puerit, possit in locupletium testamta
 nomen ejus irrepere, hac vi non vtatur, ne
 si exploratum quidem habeat, id omnino
 neminem vmquam suspicaturum. At si da-
 res hanc vim M. Crasso, vt digitorum per-
 cussione hæres posset scriptus esse, qui re-
 vera non esset hæres, in foro, mihi crede,
 saltaret. Homo autem justus, & is, quem
 sentimus virum bonum nihil cuiquam, quod
 in se transferat, detrahet. Hoc qui admira-
 ratur, is se, quis sit vir bonus, nescire fate-
 tur. At verò, si quis voluerit animi sui com-
 plicatam notionem euoluere, jam se ipse
 doceat, eum virum bonum esse, qui profit
 quibus possit; noceat nemini, nisi laceffitus
 injuria. Quid ergo? hic non noceat qui quo-
 dam quasi veneno perficiat, vt veros hære-
 des moueat, in eorum locum ipse succedat?
 Non ergo faciat, dixerit quis, quod vtile
 sit, quodque expediat. Immo intelligat, ni-
 hil nec expedire, nec vtile esse quod sit in-
 justum; hoc qui non didicerit, bonus esse
 non poterit. Fimbriam consularem audie-
 bam de patre nostro puer, iudicem M. Luta-
 tio Pinthiæ fuisse, equiti Romano sanè ho-
 nesto, tum is sponsonem fecisset, NI BO-

NVS VIR ESSET: itaque ei dixisse Fimbriam
 se illam rem numquam iudicaturum: ne aut
 spoliaret fama probatum hominem, si con-
 tra iudicasset; aut statuisse videretur virum
 bonum aliquem esse, cum ea res innumera-
 bilibus officijs, & laudibus contineretur.
 Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiã,
 non modo Socrates nouerat, nullo modo
 videri potest quidquam esse vtile, quod non
 honestum sit. Itaque talis vir non modo fa-
 cere, sed ne cogitare quidem quidquam au-
 debit, quod non audeat prædicare. Hæc,
 nonne est turpe, dubitare philosophos que
 ne rustici quidem dubitent? A quibus natũ
 est id, quod jam tritum est vetustate prover-
 bium; cum enim fidem alicujus, bonitatem-
 que laudant, dignum esse dicunt, quicum in
 tenebris mices; hoc quam habet vim, nisi il-
 lam nihil expedire, quod non deceat, etiam
 si id possis nullo refellente obtinere? Vides
 ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi
 posse veniam dari, neque huic, quem paulò
 antè fingebam, digitorum percussione hæ-
 reditates omnium posse ad sese conuertere?
 Vt enim, quod turpe est, id quamuis occul-
 tetur, tamen honestum fieri, nullo modo po-
 test: sic, quod honestum non est, id vtile vt
 sit, effici non potest, aduersante etiam, &
 repugnante natura. At enim, cum perma-
 gna præmia sunt, est causa peccandi. C. Ma-
 rius, cum à spe consulatus longè abesset, &
 septimum annum post præturam jaceret, ne-
 que petiturus vmquam consulatum videre-
 tur, Q. Matellum, cujus legatus erat, summũ
 virum, & ciuem, cum ab eo, imperatore suo
 Romam missus esset, apud populum Roma-
 num criminatus est bellum id producere: si
 se

se consulem fecissent, breui tempore, aut viuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi Romani redacturum. Itaque factus est ille quidem consul, sed à fide, iustitiaque discessit, qui optimum, & grauissimum ciuem, cujus legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cum prætor esset, collegiumque prætorium tribuni pleb. adhibuissent, vt res nummaria de communi sententia constitueretur; iactabatur enim temporibus illis nummus, sic vt nemo posset scire quid haberet; conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, constitueruntque, vt omnes simul in Rostra post meridiem descenderent. & ceteri quidem alius alio: Marius à subselliis in Rostra re-
 cta: idque, quod communiter compositum fuerat, solus edixit; & ea res, si queris, ei magno honori fuit: omnibus vicis statutz factæ sunt, ad eas thus, & cerei; quid multa? nemo vniquam multitudini fuit carior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione non dumquam, cum id, in quo violatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagna videtur: vt Mario, præripere collegis, & tribunis pleb. popularem gratiam, non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde vtile videbatur. Sed omnium vna regula est, quam cupio tibi esse notissimam: **AVT ILLUD**, quod vtile videtur, turpe ne sit: aut, si turpe est, ne videatur esse vtile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam

tiam tuam, vt videas quæ sit in ea species, fortuna, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumentum sui causa, criminari, præripere, fallere? nihil profectò minus. Est ergo vlla res tanti, aut commodum vllum tam expetendum, vt viri boni, & splendorem, & nomen amittas? Quid est, quod auferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem iustitiamque detraxerit? Quid enim interest vtrum ex homine se convertat quis in beluam, an in hominis figura immanitatem gerat beluæ? Quid, qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne id faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset? vtile enim videbatur plurimum posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, & quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat: quos dicam, vt potero, inconditè fortasse, sed tamen vt res possit intelligi:

*Nam si violandum est ius, regnãdi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.*

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id vnum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi Romani, dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit; hanc cupiditatẽ, si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, & libertatis interitum; earumque oppressionem tetram, & detesta-

testabilem, gloriosam putat. Qui autem fa-
 teatur, honestum non esse, in ea ciuitate,
 quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare,
 sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua
 hunc objurgatione, aut quo potius conui-
 tio à tanto errore coner auertere? Potest
 enim, dii immortales, cuiquam esse utile
 fœdissimum, & teterrimum parricidium pa-
 tris, quamuis is, qui eo se obstrinxerit, ab
 oppressis ciuibus parens nominetur? Hone-
 state igitur dirigen da utilitas est, & quidem
 sic, vt hæc duæ verba inter se discrepare, sed
 tamen vnum sonare videantur. Nunc abeo
 ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas,
 quam regnandi, esse possit? nihil contra
 inutilius ei, qui id injustè consecutus sit,
 inuenio, cùm ad veritatem cœpi reuocare
 rationem; possunt enim cuiquam esse utiles
 angores, solitudines, diurni, & nocturni
 metus, vita insidiarum periculorumque ple-
 nissima? [Multi iniqui, atque infideles re-
 gno, pauci sunt boni,] inquit Accius: at cui
 regno? quod à Tantalo, & Pelope prodi-
 tum jure obtinebatur. Nam quanto plures
 ei regi putas, qui cum exercitu populi Ro-
 mani, populum ipsum Romanum oppressit,
 ciuitatemque non modò liberam, sed etiam
 gentibus imperantem seruire sibi coëgisset?
 hunc tu quas conscientiaë labes in animo
 censes habuisse? quæ vulnera? cujus autem
 vita ipsi potest utilis esse, cùm ejus vitæ ea
 conditio sit, vt, qui illam eripuerit, in ma-
 xima gratia futurus sit, & gloria? Quod si
 hæc utilia non sunt, quæ maximè videntur,
 quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis;
 satis persuasum esse debet, nihil esse utile,
 quod non honestum sit. Quamquam id qui-
 dem

dem cum sepe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est; cum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intulisset; cumque de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente; perfuga ab eo venit in castra Fabricij, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum; hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque ejus factum à senatu laudatum est. Atqui si speciem utilitatis opinionemque querimus, magnū illud bellum perfuga vnus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, cum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius, vel Fabricio, qui talis in hac vrbe, qualis Aristides Athenis fuit; vel senatui nostro, qui numquam utilitatem à dignitate sejunxit, armis, cum hoste certare, an venenis? si gloriæ causa imperium expetendum est: scelus absit, in quo non potest esse gloria; sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. filij, sententia: quas ciuitates L. Sylla, pecunia accepta, ex S. C. liberauisset, ut ex rursus vectigales essent, neque iis pecuniam quam pro libertate dederant, redderemus. Est ei senatus assensus; turpe imperio; piratarum enim melior fides, quàm senatus. At aucta vectigalia: utile igitur. Quousque audebunt dicere quidquam utile, quod non honestum? potest autem vlli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, utile esse odium, &

infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe
 dissensi; mihi præfractè videbatur ærarium,
 vectigaliaque defendere; omnia publicanis
 negare, multa sociis: cùm in hos benefici
 esse deberemus, cum illis sic agere, vt cum
 colonis nostris soleremus: eoque magis,
 quod illa ordinum conjunctio ad salutem
 reipublice pertinebat. Malè etiam Curio cū
 causam Transpadanorum æquam esse dice-
 bat, semper autem addebat, **VINCAT VTI-
 LITAS**. Potius diceret, non esse æquam, quia
 non esset utilis reipublicæ, quàm, cùm vti-
 lem esse diceret, non esse æquam fateretur.

Plenus est sextus liber de officiis He-
 catonis talium quæstionum, sitne boni viri
 in maxima caritate annonæ familiam non
 alere, in vtramque partem disputant; sed ta-
 men ad extremum utilitate putat officium
 dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si
 in mari jactura facienda sit, equine pretiosi
 potius jacturam faciat, an seruuli vilis; hic
 aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si
 tabulam de naufragio stultus arripuerit, ex-
 torquebitne eam sapiens, si potuerit? negat,
 quia sit injurium. Quid dominus nauis? eri-
 pietne suum? minimè, non plus, quàm si na-
 uigantem in altum ejicere de nauis velit, quia
 sua non sit. Quoad enim peruentum sit eò,
 quò sumpta nauis est, non domini est nauis,
 sed nauigantium. Quid, si in vna tabula sint
 duo naufragi æque sapientes; sibine vterque
 rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero: sed
 ei, cujus magis inter sit vel sua, vel reipubli-
 cæ causa viuere; quid si hæc paria in vtro-
 que? nullum erit certamen; sed, quasi in for-
 te, aut in micando victus, alteri cedet alter.
 Quid si pater fana expilet, cuniculos agit
 ad

ad erarium, indicetne id magistratibus filius? nefas id quidem est; quin etiam defēdat patrem, si arguatur. Non igitur patria prestat omnibus officiis? immo verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciueis in parenteis. Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? imò verò obsecrabit patrem ne id faciat; si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet salutis patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis: cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait: Antipater negat: cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere; non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Hæ sunt quasi controuersie in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia; non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure ciuili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum. Alteri dicenda videntur, alteri non dicenda. Si quis aurum vendens, orichalcum se putat vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud esse, an emat denario, quod sit millenarium? Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controuersia. Pacta, & promissa semperne seruanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo, vt prætores solent dicere, facta sint? Si quis medicamentum cuiuspiam dederit ad aquam intercutem; pepigeritque, ne illo medicamento vniquam postea vteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post incidit in eundem

eundem morbum, nec ab eo, qui cum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quod faciendum sit; cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat injuriæ vitæ, & salutis consulendum. Quid, si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut ante quam hæreditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserat ille, necne? promississe nollem, & id arbitror fuisset gravitatis. sed quoniam promissit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nil ceperit: nisi fortè eam pecuniam in reipub. magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cum patriæ consulturus sit. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis vtilia quibus illa promiseris. Sol Phaetonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quidquid optasset; optavit, ut in currum patris tolleretur, sublatus est; atque insanus quâ constitit, ictu fulminis deslagavit; quanto melius fuerat, in hoc, promissum patris non esse servatum? Quid quid Theseus exegit promissum à Neptuneo? cui cum tres optiones Neptuneus de lisset, optavit interitum Hippolyti filij sui, cum is patri suspectus esset de nonerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit lætibus. Quid Agamemnon? cum devouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, quæ nihil erat eò quidem anno natum pulchrius; promissum potius non faciendum, quàm tacite

tetrum facinus admittendum fuit. Ergo, & promissa non facienda nonnumquam. Neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit; nõ reddere, officium. Quid? si is qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddetne depositum? non, credo: facies enim contra rempublicam, quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ natura honesta videntur esse, temporibus fiunt nõ honesta; facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta. Ac de iis quidem quæ videntur esse utilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis, arbitror, dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus in eisdem versabimur, cum docebimus, ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica: Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia, itemque de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Utile videbatur Vlyssi. (vt quidam poëtæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragædiæ simulatione insanix militiam subterfugere voluisse; non honestum consilium. At utile (vt aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ viuere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate

tate hac conferendum putas? ego verò ista contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, ne vtilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlyssæ, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamē hæc audiuit ab Ajace:

*Cujus ipse princeps jurisjurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulavit: ne coiret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepisset malitiosam audaciam,
Fide sacra cum jus perpetuo falleret*

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus, & fabulas, & externa: ad rem, factaque veniamus. M. Attilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Amilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pænis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is, cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat: sed eam, ut res declarat, falsam judicavit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum vxore, cum liberis, quàm calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc negesse vtilia? quid censes? magnitudo animi, & fortitudo negat; an locupletiores quæris auctores? harum enim est virtutum proprium

nil extimescere, omnia humana despiceret, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? in senatū venit: mandata exposuit: sententiāne diceret, recusauit quā diu iurejurando hostiū teneretur, non esse se senatorem; atque illud etiam, (ò stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem vtilitati suæ!) reddi captiuos, negauit esse vtile: illos enim adollescentis, & bonos duces, se jam confectam senectute. Cujus, cū valuisset auctoritas, captiui retenti sunt ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum; neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci; sed jusjurandum conseruandum putabat; itaque tum, cū vigilando necabatur, erat in meliore causa quā si domi senex captiuus, perjurus, & consularis remansisset. At stultè qui non modo non censuerit captiuos remittendos, verū etiam dissuaserit. Quo modo stultè? etiā mne, si reipublicæ conducebat? potest autem, quod inutile reipublicæ sit, id cuiquam ciui vtile esse? Peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cū vtilitatem ab honestate sejungunt; omnes enim expetimus vtilitatem, ad eamque rapimur; nec facere aliter vllō modo possumus; nam quis est, qui vtilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissimè persequatur? sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, vtilia reperire, propterea illa prima, & summa habemus. vtilitatis nomen non tam splendidum, quā necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, n iurejurando? num iratum timemus Iouē?

at hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, numquam nec irasci Deum, nec nocere; quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur vis fuit religionis quæ tantam utilitatem præverteret. An, ne turpiter faceret? Primùm MINIMA DE MALIS; num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Attium:

*Fregistine fidem, neque dedi, neque do
infidel: cuiquam.*

quumquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam: quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conseruandi jurisjurandi causa ad cruciatum reuertisse: sed sit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quid quid valde utile sit, id fieri honestum, etiã si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum; sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet; sed in jurejurando non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi; est enim jusjurandum affirmatio religiosa; quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est; jam enim non ad iram deorum, quæ

nulla est, sed ad justitiam, & ad fidem pertinet: nam præclare Ennius,

*o fides alma, apta primis, & jusjurandum
dum Iouis.*

qui igitur jusjurandum violat, is fidem violat: quam in Capitolio vicinam Iouis Optimi Maximi (vix in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus; certè, si nihil malum esset, nisi dolere; id autem non modò non summum malum, sed nec malum quidem esse maxima auctoritate philosophi affirmant; quorum quidem testem non mediocre, sed haud scio an grauißimum, Regulum nolite, quæso, vituperare, quem enim locupletiores quærimus, quam principem reipublice qui retinendi officij causa cruciatum subierit voluntarium? Nã, quod ajunt MINIMA DE MALIS, id est, vt turpiter potius quam calamitosè: an est vllum majus malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio, & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque nervosius qui ista disserunt, solum audent malum dicere id quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere; nam illud quidem.

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:

idei reo rectè a poëta dicitur, quia cum tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit. Sed si hinc sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant, ne quærat

latebra

Iatebra perjurio. Est autem etiam jus bellicum, fidesque jurisjurandi, sæpe hosti seruanda; quod enim ita juratum est, vt mens deferentis conciperet fieri oportere, id obseruandum est: quod aliter, id si non feceris nullum perjurium est: vt, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris; nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium; cum hoc non fides esse debet, nec jusjurandum commune; non enim falsum jurare peierare est: sed quod ex animi tuæ sententia iuraueris, sicut verbis concipitur, more nostro, id non facere, perjurium est; scite enim Euripides,

Iurauit lingua mentem injuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionesque bellicas, & hostileis perturbare perjurio; cum iusto enim, & legitimo hoste res gerebatur: aduersus quem, & totum jus feciale & multa sunt iura communia; quod ni ita esset, numquam claros viros senatus victos hostibus dedidisset. At verò T. Venturius, & Sp. Posthumius, cum iterum consules essent, quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: injussu enim populi, senatusque fecerant; eodemque tempore T. Numicius, Q. Melius, qui tum tribuni pleberant, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, vt pax Samnitum repudiaretur: atque hujus deditiois ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor, & auctor fuit; quod item multis annis post C. Mancinus:

qui, vt Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, de Jeretur, rogationem suavit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex S. C. ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honestius hic, quàm Q. Pompeius: quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est; hic ea, quæ videbatur, utilitas plus valuit, quàm honestas: apud superiores utilitas species falsa, ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim; quasi vero forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, eum præsertim de captiuis dissuasurus esset? quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, vt esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profectò Pœnis redditi essent; ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non utile putauit, idcirco honestum sibi, & sentire illa, & pati credidit. Nam quod ajunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: imò verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est: sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo, aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, vnum illud est admiratione dignum quod captiuos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Iraque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad adstringendam fidem iurejurando maiores arctius esse voluerunt; id iudicant leges in

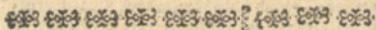
Duodecim tabulis; indicant sacra; indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides. indicant notiones, animaduersionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iurejurando, iudicabant. L. Manlius, Auli filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus pl. diem dixit quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset. Criminabatur etiam quòd Titum filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset & ruri habitare iussisset; quod cum audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri; accurrisse Romam, & cum prima luce Pomponii domum venisse dicitur; cui cum esset nuntiatum; quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur; surrexit è lectulo, remotisque arbitris ad se adolescentem iussit venire; at ille, vt ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitque se illum statim interfectorum nisi iusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius; rem ad populum deulit: docuit, cur sibi ea causa desistere necesse esset: Manlium missum fecit; tantum temporibus illis iusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus vir in primis: & qui perindulgens in patrem, idem acerbè seuerus in filium. Sed vt laudandum Regulus in conseruando iurejurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redi-

mendis captiuis impetrauissent, ū non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes vno modo; nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouem reuertisse, à Senatu re non impetrata: vnum ex decem, qui paulo post, quàm egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse; reditu enim in castra, liberatum se esse iurejurando interpretabatur: non recte: fraus enim adstringit, non dissoluit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas, peruersè imitata prudentiam; itaque decreuit senatus, vt ille veterator, & callidus vincus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictī in castris fuissent à Paulo, & Varrone consulibus; eos Senatus non censuit redimendos, cū id parua pecunia fieri potuisset: vt esset institutum militibus nostris, aut vincere, aut emori; qua quidem re audita, fractum animum Annibalis scribit idem, quod senatus, populusque Rom. rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea, quæ videntur utilia, vincuntur. Attilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plureis ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, vt iurejurando liberarentur, eosque à censoribus omnibus ignominie notatos. Sit jam hujus loci finis; perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso fractoque fiant, quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipublicæ, censuisset, aut domi remanere voluisset, non esse utilia, quia

quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt, virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis; quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem ferè adjutor, auctorque sententiæ. Cùm bis, velis equisque (ut dicitur) si honestatem tueri, ac tetinere sententia est, decertandum est. Nam si non modo utilitas, sed vita omnis beata corporis firma constitutione, ejusque constitutioni spe explorata, ut à Metrodoro scriptum est, continetur: certè hæc utilitas, & quidem summa, (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat vndique suavitates? quæm miser virtutis famulatus seruiantis voluptati! quòd autem munus prudentiæ? an legere intelligenter voluptates? fac nihil isto esse incundius: quid cogitari potest turpius? Iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, sicut hîc dicit, satis fortiter de dolore; tamen, non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit, mala dolore: ut, si illum audiam de continentia & temperantia; dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut ajunt; nam qui potest temperantiam laudare is, qui

ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica libidines autem consecratrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus quoquo modo possunt, non incallidè tergiuersantur; prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis perpetiendique doloris. Et am temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim voluptatis magnitudinem doloris detractioe fieri. Iustitia vacillat, vel jacet potius; omnesque ex virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani; neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quàm amicitia; si hæc non per se expetantur sed ad voluptatem, vtilitatemue referantur. Conferamus igitur in pauca; nam vt vtilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico: qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauissent; non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit; nec verò finis bonorum, & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc hætenus: magna enim res, alio loco plaribus verbis disputata; nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur vtilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, sa-

tis est suprà disputatum. Sin autem speciem
utilitatis etiam voluptas habere dicatur, nul-
la potest esse ei cum honestate conjunctio.
Nam ut tribuamus aliquid voluptati: con-
dimenti fortasse non nihil, utilitatis certè
nihil habebit. Hâbes à patre munus, Marce
fili, mea quidem sententia, magnum: sed
perinde erit, ut acceperis; quamquam tibi
hi tres libri Cratippi inter commentarios,
tamquam hospites erunt recipiendi. Sed ut,
si ipse venissem Athenas (quod quidem es-
set factum, nisi me de medio cursu clara vo-
ce pater revocasset) aliquando me quoque
audires: sic, quoniam his voluminibus ad te
profecta vox mea est, tribues his temporis,
quantum poteris; poteris autem quantum
voles. Cum verò intellexero, te hoc scien-
tiæ genere gaudere, tum & præsens tecum
propediem, ut spero, & dum aberis, absens
loquar. Vale igitur, mi Cicero: tibi que per-
suade, te mihi quidem esse carissimum, sed
multo fore cariorem, si talibus monumen-
tis, præceptisque lætabere.

M. TVLLII CICERONIS
CATO MAIOR,
 VEL DE SENECTVTE,
 A D
 T. POMPONIVM ATTICVM,

Dialogi persona.

SCIPIO, CATO, LAELIVS.

O Tite, si quid ego adjuto, cu-
 ramue luasso,
 Quae nunc te coquit, & versas
 sub pectore fixa.

Ecquid erit pretij.

Licet enim mihi versibus iisdem affari te,
 Attice quibus affatur Flamininum

*Ille vir haud magna cum re, sed plenus
 fidei.*

quamquam certo scio, non, vt Flamininum
 sollicitari te, Tite, si c nocteisque dieisque.
 Noui enim moderationē animi tui, & equi-
 ta-

ratum: teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem, & prudentiam intelligo; & tamen suspicor, iisdem rebus, quibus me ipsum, interdum grauius commoueri: quarum consolatio, & maior est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est aliquid ad te de senectute conscribere; hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut jam urgentis, aut certo aduentantis senectutis, & te, & me ipsum leuari volo; etsi te quidem id modicè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre & laturum esse certo scio. Sed mihi, cum de senectute vellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo vterque nostrum communiter vteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, vt non modò omneis absterferit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, & iucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari philosophia poterit: cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris, & diximus aliàs multa, & sæpe dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus; omnem autem sermonem tribuimus non Tichono, vt Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula; sed M. Catoni seni, quò maiorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & Scipionem facimus admiranteis, quòd is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quàm consuevit ipse in suis libris; attribuito Græcis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam,

tentiam. SCIP. Sepe numero admirari So-
 leo cum C. hoc Lelio, cum cæterarum re-
 rum tuam excellentem, M. Cato, perfectam-
 que sapientiam, tum vel maximè, quod nun-
 quam grauem tibi senectutem esse per se se-
 rim: quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut
 onus se *Ætna* grauius dicant sustinere. CAT
 Rem haud sanè, Scipio, & Leli, difficilem
 admirari videmini; quibus enim nihil est o-
 pis in ipsis ad bene, beateque viuendum iis
 omnis ætas grauis est: qui autem omnia bo-
 na à se ipsis petunt, iis nihil potest malum
 videri quod naturæ necessitas afferat; quo
 in genere est in primis senectus: quam ut
 adipiscantur, omnes optant, tandem accu-
 sant adepti: tanta est in constantia, stultitia,
 atque peruersitas. Obrepere ajunt eam ci-
 tius, quàm putassent; primùm, quis coëgit
 eos falsum putare? qui enim citius adoles-
 centiæ senectus, quàm pueritiæ adolescen-
 tia, obrepit? deinde, qui minus grauis esset
 iis senectus, si octingentesimum annum age-
 rent, quàm si octogesimum? præterita enim
 ætas quamuis longa, cum effluxisset, nulla
 consolatione permulcere posset stultam se-
 nectutem; quocirca, si sapientiam meam ad-
 mirari soletis (quæ utinam digna esset opi-
 nione vestra, nostroque cognomine) in hoc
 sumus sapientes, quòd naturam optimam
 ducem, tanquam deum, sequimur, eique pa-
 remus: à qua non verisimile est, cum cæteræ
 partes ætatis bene descriptæ sint, extremum
 ætatis, tanquam ab inertipœta, esse negle-
 ctum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod
 extremum, & tanquam in arborum baccis,
 terræque frugibus, maturitate tempestiua
 quasi victum, & caducum; quod ferendum

est molliter sapienti, quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi natura repugnare? LAEL. Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollent feceris, si, quoniam volumus (speramus quidem certè) senes fieri, multo ante à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus. CAT. Faciam verò, Læli, præsertim si utriusque vestrum gratum, ut dicis, futurum est. LAEL. Volumus sanè, nisi molestum est tibi, Cato, tanquam longam aliquam viam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò peruenisti, videre quale sit. CAT. Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri prouerbio, facillimè congregantur) quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant; tum, quò voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent: tum, quò spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti; qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum; nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi vsu euenirent, reliquisque omnibus majoribus natu: quorum ego multorum cognoui senectutem sine querela; qui se à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate; moderati enim, nec difficiles, nec inhumani senes tolerabilem senectutem agunt: importunitas autem, & inhumanitas omni ætate molesta est. LAEL. Est, ut dicis, Cato; sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & digni-

tatem tuam, tolerabilem senectutem videri, id autem non posse multis contingere, CAT. Est istuc quidem, Læli, aliquid, sed nequam in isto sunt omnia: ut Themistocles fortur Seriphio euidam in iurgio respondisse; cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis, nec tu, si Atheniensis esses, clarus, umquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici; neque enim in summa inopia levis esse senectus potest, ne sapienti quidem, nec insipienti, etiam in summa copia, non grauis. Aptissima omnino sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, artes, exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos afferunt fructus; non solum, quia nunquam deserunt, ne extremo quidem tempore ætatis; (quamquam id quidem maximum est) verum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio iucundissima est. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita delexi senem ut æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita grauitas: nec senectus mores mutauerat; quamquam eum colere cæpi non admodum grandem natu, sed tamen iam ætate prouectum. Anno enim post, quam consul primùm fuerat, ego natus sum; cumque eo quartum consule adolescentulus miles ad Capuam profectus sum, quintoque anno post ad Tarentum quaestor: deinde ædilis, quadriennio post factus sum prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano, & Cethego, cum quidem ille admodum senex suator legis Cincix de donis, &

mune-

muneribus fuit; hic & bella gerebat, vt adolescens, cum plandè grandis esset: & Hannibalem iuueniliter exultantem, patientia sua mollebat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

*Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.*

Ergo postq; magisq; viri nunc gloria claret.
Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente Salinatoris qui, amisso oppido, fugerat in arcem, gloriantis, atque dicenti: [Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti: Certè] inquit ridès: (nam, nisi tu amisisses, ego numquam recepissem.) Nec vero in armis præstantior, quàm in toga: qui consul iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, C. Flamini tribuno pleb. quoad potuit, restitit, agrum Picenù, & Gallicum viritim contra senatus auctoritatem diuidenti: augurque cum esset, ausus est dicere, OPTIMIS AVSPICIIS EA GERI, QUAE PRO REIPUBLICAE SALUTE GERERENTUR: QUAE CONTRA REMPUBLICAM FIERENT, CONTRA AVSPICIA FIERI. Multa in eo viro præclara cognoui; sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortem Q. filii tulit, clari viri, & consularis; est in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philosophum non contènimus? Nec verò ille in luce modò, atque in oculis ciuium magnus, sed intus, domique præstantior; qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurii? multæ etiam, vt in homine Romano, litteræ: omnia memoria tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella: cuius ser-

sermone ita tum cupidè fruebar, quasi diuinarerem id, quod euenit, illo extincto, fore, vnde discerem, neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas esse dictu miseram fuisse talem senectutem, nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, vt urbium expugnationes, vt pedestris naualeque pugnas, vt bella à se gesta, vt triumphos recorderentur est etiam quietè, & purè, atque eleganter actè ætatis placida, ac lenis senectus qualem accepimus Platonis, qui vno, & octogesimo anno scribens est mortuus: qualem Isocratis, qui cum librum, qui Panathenæicus inscribitur, quarto, & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea, cuius magister Leontinus Gorgias centum, & septem compleuit annos, neque vnumquam in suo studio, atque opera cessauit; qui cum ex eo quæreretur, cur tam diu esse vellet in vita? (Nihil habeo) inquit, (quod accusem senectutem,) præclarum responsum, & docto homine dignum: sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modo mentionem feci. Ennius:

*Sicut fortis equus spatio qui saepe supremo
Victi Olympia, nunq. senio confectus
quiescit*

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse poteris; anno enim vndeagesimo post ejus mortem hi consules, T. Flaminius, & M. Atrilius, facti sunt; ille autem Scipione, & Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego, quinque & sexaginta annos natus, legem

legem Voconiam magna voce, & bonis lateribus suassem; sed annos septuaginta natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duos, quæ maxima putantur onera, paupertatem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cum complector animo, quatuor reperio causas, cur senectus misera videatur: vnam, quòd auocet à rebus gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd priuet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quòd haud procul ablit à morte. harum, si placet, causarum quàm quæque valeat, quamque sit iusta, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit; quibus? an iis, quæ iuventutè geruntur, & viribus? nullane igitur res sunt seniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempublicam consilio, & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset; tamen, cum sententia senatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho fædusque faciendum, non dubitavit illa dicere, quæ versibus persecutus est Ennius.

*Quo vobis mentes, recta qua stare solebāt
Antehæc, dementes sese flexere viai.*

Cæteraque grauissimè; notum enim vobis carmen est; & tamen ipsius Appii extat oratio. Atque hæc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum; cum inter duos consulatus anni decem interfluxissent, censorque ante superiorem consulatum fuisset;

set, ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse; & tamen sic à patribus accipimus. Nihil igitur afferunt, qui in regenda versari senectutem negant; simile sique sunt, ut si quis gubernatorem in nauigando nihil agere dicat, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, quietus sedat in puppi. Non facit ea, quæ iuuenes. At vero multo maiora, & meliora facit; non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporis res magnæ geruntur, sed consilio, auctoritate, sententia; quibus non modo non orbari, sed etiam augere senectus solet; nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare vunc videor, cum bella non gero; at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, & quomodo; Carthaginisi, malè jam diu cogitanti, bellum multo ante denuntio; de qua vereri non ante desinam, quàm illam excisam esse cognouero; quam palmam vtinam dii immortales, Scipio, tibi reseruent, ut aui reliquias persequare; cujus à morte sextus hic, & trigessimus annus est; sed memoriam illius viri omnes excipient animi consequentes; anno ante me censorem mortuus est nouem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset; num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eius suæ peniteret? nec enim excursione, nec salu, nec eminus hastis, aut comminus gladiis vteretur, sed consilio, ratione, sententia; quæ nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii qui

amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quòd si legere, aut audire voletis externa; maximas respublicas ab adolescentibus labefactatas, à senibus sustentatas reperietis.

Celo, qui vestram rempublicam tantam amisistis tam cito.

Sic enim percunctanti, ut est in Nævii poëta Ludo, respondentur, & alia, & hæc in primis.

Proveniebant orationes novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis; prudentia senectutis. At memoria minuitur; credo, nisi eam exerceas, aut etiam si sis natura tardior, Themistocles omnium civium perceperat nomina; num igitur censeris eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lyfimachum salutare solitum? Equidem nõ modo eos, qui sunt novi, sed eorum patres etiam, & avos; nec sepulchra legens ut reor (quod ajunt) ne memoriam perdam; his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quemquam senum audiui oblitum, quo loco thesaurum obruisset; omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia constituta; qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi senes? quam multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium, & industria; nec ea solùm in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragædias fecit; qui propter studium cum rem familiarem negligere

gere videretur, à filiis in iudicium vocatus est, vt, quemadmodum nostro more malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, à re familiarì remouerent iudices; tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quas illeque, num illud carmen desipientis videretur; quo recitato, sententiis iudicum est liberatus; num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem aut cum quem vos etiam Romè vidistis, Diogenem Stoicum coëgit in suis studiis obmutescere senectus? an non in omnibus his studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ista diuina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos, vicinos, & familiareis meos, quibus absentibus nunquam ferè vlla in agro maiora opera fiunt, non ferendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quamquam in his minus hoc mirum; nemo enim est tam senex, qui se annū non putet posse viuere, sed iisdem in iis elaborant, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere.

Serunt arbores quæ alteri saculo proficiunt.

vt ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamuis senex, querenti, cui ferat, respondere; Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris pro-
dere

dere. Melius Cæcilius de senæ alteri sæculo
prospiciente, quam illud:

*Æd. pol senectus, si nihil quidquam al. ud
vult*

*Apportet sectm, cum aduenit: unum id
satest*

*Quod diu viuendo, multa, quæ non vult,
videt:*

Et multa fortasse, quæ vult atque in ea qui-
dem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia
incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:
Tum equedem in senecta hoc deputo mi-

ferrimum:

Sentire ea a tate esse se odiosum alteri.

Iucundum potius quàm odiosum, vt enim
adoleſcentibus bona indole præditis, sapien-
tes senes delectantur, leuiorque est eorum
senectus, qui à iuuentute coluntur, & diligun-
tur: sic adoleſcentes ſenium præceptis gau-
dent, quibus ad virtutum studia ducuntur
nec minus intelligo me vobis, quam vobis
mibi esse iucundos. Sed videtis vt senectus
non modo languida, atque iners non sit, ve-
rum etiam sit operosa, semper agens aliquid,
& meliens: tale scilicet, quale cuiusque stu-
dium in superiore vita fuit. Quid, quòd etiã
addiscunt aliquid? vt Solonem versibus
gloriantem videmus, qui se, quotidie ali-
quid addiscentem, senem fieri dicit vt ego
feci, qui Græcas litteras senex didici: quas
quidem sic avidè arripui, quasi diurnam
sitim explere cupiens, vt ea ipsa mihi nota
essent, quibus me nunc exemplis vti videris
quòd cum fecisse Socratem in fidibus audi-

rem, vellem equidem, & illud (discebant enim fidibus antiqui) se in litteris certè elaboravi. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plus, quam adolescens tauri, aut elephantis desiderabam; quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti debeat: & quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cùm jam senex uthetas se in curriculo exercentis videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse (At hi quidem jam mortui sunt) Non verò tam isti, quàm tu ipse nugator; neque enim ex te vnquam es nobilitatus sed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sext. Alius tale, nihil multis annis antè T. Cornucanius, nihil modò P. Crassus à quibus jura ciuibus præscribebantur: quorum vsque ad extremum spiritum est prouecta prudentia Orator, metuo, me languescat senectute, est enim minus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, & virium; omnino canorum illud in voce splendet etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi. & videtis annos meos, sed tamen est decorus senis sermo quietus. & remissus, facitque persæpe ipsa sibi audiētiam disertis senis compta, & mitis oratio. quod si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Læbio; quid enim iucundius senectute stipata studiis iuuentutis? anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentes doceat, instituat, ad omne officii munus instruat, quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo, L. Æmilius, & P.

Africanus

Africanns, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ubi bonarum artium magistri non boni putandi quamvis consenuerint vires, atque defecerint; etsi ista ipsa defectio virium; adolescentiæ vitis efficitur sæpius, quàm senectutis; libidinosa enim, & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se vnquam sensisse senectutem suam imbecillio rem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti, & duos annos ei sacerdotio præfuit, ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere; quamquam est id quidem senile ætati quæ nostræ conceditur; videtisne, ut apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet? tertiam enim jam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne vera prædicans de se, nimis videretur, aut insolens aut loquax; etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluctabat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus, & tamen dux ille Græciæ nunquam optat, ut Ajacis simileis habeat decem, ac ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin brevi sit Troia peritura. Sed redeo ad me. Quartum ago annum & octogelimum; vellem id quidem posse, quod Cyrus, sed tamen hoc queo dicere: non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim.

aut quadriennio post, cum tribunus militum depugnauit apud Thermopylas, Man Acilio Glabrione consule, sed tamen, vt videtis, non planè me enervauit, non affixit senectus. non curia vireis meas desiderat non Rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim vnquam sum assensus illi veteri, laudatoque prouerbio, quod monet maturè fieri senem, si diu velis esse senex; ego verò me minus diu senem esse malle, quam esse senem ante, quàm essem: itaque nemo adhuc conuenire me voluit, cui fuerim occupatus: At minus habeo virium, quàm vestrum vteruis; nec vos quidem T. Pontii centurionis vireis habetis; num idcirco est ille præstantior? moderatio modò virium adsit, & tantum; quantum potest, quisque nitatur: nã ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bouem viuum; vtrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vireis ingenii dari? Denique isto bono vtare, dum adsit; cum absit, ne requiras; nisi fortè adolentes pueritiam, paullulum ætate progressi adolescentiam debent requirere; cursus est certus ætatis, & via vna naturæ, eaque simplex; suaque cuique parti ætatis tempestiuitas est data; vtenim infirmitas puerorum est ferocitas iuuenum, grauitas jam constantis ætatis, sit senectutis maturitas naturale quidam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus auitus Masinissa quæ faciat hodie. nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere: eum equo, ex equo non descendere: nullo

imbre

imbre, nullo frigore adduci, vt capite oper-
 to sit: summam in eo esse corporis siccita-
 tem: itaque exsequi omnia regis officia, &
 munera; potest igitur exercitatio, & tem-
 perantia in senectute etiam aliquid conser-
 uare pristini roboris. Non sunt in senectute
 vires? ne postulantur quid em vires à se-
 nectute; ergo, & legibus, & institutis, vacat
 etas nostra muneribus iis, quæ non possunt
 sine viribus sustineri; itaque non modò,
 quod non possumus, sed ne quantum possu-
 mus quidem, cogimur. At ita multi sunt im-
 becilles senes, vt nullum officii, aut omni-
 no vitæ munus exsequi possint. At id qui-
 dem non proprium senectutis est vitium,
 sed commune valetudinis. Quam fuit im-
 becillis P. Africani filius is, qui te adopta-
 uit? quam tenui, aut nulla potius valetudi-
 ne? quòd nisi ita fuisset, aliterum ille exti-
 tisset lumen ciuitatis; ad paternam enim
 magnitudinem animi doctrina vberior ac-
 cesserat. Quid mirum igitur in senibus, si
 infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem
 adolentes effugere possint? Resistendum,
 Læli, & Scipio, senectuti est, ejusque vitia
 diligentia compensanda sunt: pugandum,
 tanquam contra morbum, sic contra senec-
 tutem: habenda ratio valetudinis: vt en-
 dum exercitati nibus modicis, tantum cibi,
 & potionis adhibendum vt reficiantur vi-
 res, non opprimantur. Nec verò corpori
 solidum subueniendum est, sed menti, atque
 animo multo magis; nam hæc quoque, nisi
 tanquam luminis oleum instilles, extinguitur
 senectute. Et corpora quidem exercita-
 tioeum defatigatione ingrauescunt: animi
 autem exercendo leuantur. Nam, quos ait

Cæcilius (comicos stultos senes) hos signi-
 ficat credulos, obliuiosos, dissolutos; que
 vitia sunt non senectutis, sed inertis, igna-
 uæ, somniculosæ senectutis: vt petulantia,
 vt libido magis est adolescentium, quam
 senum. nec tamen omnium adolescentium,
 sed non proborum: sic ista senilis stultitia,
 quæ dilitatio appellari solet, senum leuium
 est, non omnium. Quatuor robustos filios,
 quinque filias, tantam domum, tantas clien-
 telas. Appius regebat, & senex, & cæcus, in-
 tentum enim animum tanquam arcum, ha-
 bebat, nec languescens succumbebat sene-
 ctuti, tenebat non modò auctoritatem, sed
 etiam imperium in suos, metuebant eum
 serui, verebantur liberi, carum omnes ha-
 bebant; vigeat in illa domo mos patrius,
 & disciplina. Ita enim senectus honesta est,
 si se ipsa defendit, si jus sūum retinet, si ne-
 mini mancipata est, si vsque ad vltimum spi-
 ritum dominatur in suos. Vt enim adoles-
 centem, in quo aliquid senile, sic senem, in
 quo aliquid est adolescentis, probo; quod
 qui sequitur, corpore senex esse poterit, a-
 nimo nunquam erit. Septimus mihi liber
 Originum est in manibus, omnia antiquita-
 tis monumenta colligo; causarum illustrium
 quascumque defendi, nunc quam maxime
 orationes conficio, jus augurum, pontifi-
 cum, ciuile tracto, multum etiam Græcis
 litteris vtor, Pythagoreorumque more, ex-
 ercendæ memoriæ gratia, quid quoque die
 dixerim, audiuerim, egerim, commemoro
 vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii,
 hæc curricula mentis, in his desudans, atque
 eleborans, corporis vireis non magno opere
 desidero, ad factum amicis, venio in senatem
 fre.

frequens, vltimoque affero res multum, & diu cogitatas. easque tueor animi, non corporis viribus; quæ si exsequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret, ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, vt possem, facit acta vita; semper enim in his studiis laboribusque viuenti non intelligitur, quando obrepit senectus; ita sensim sine sensu, ætas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, si quidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum! accipite enim, optimi adolescentes; veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri, quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenticum q. Maximo; nullam capitaliorem pestem, quàm voluptatem corporis, hominibus dicebat à natura datam, cuius voluptatis auidæ libidines, temerè, & effrenatè ad potiundum incitarentur; hinc patriæ prodiones, hinc rerump. euerfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci, nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret, stupra verò, & adulteria & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptatis, cumque homini, siue natura, siue quis deus nihil mente præstabilius de dist. huic diuino muneri, ac dono nihil esse tam inimicum, quàm voluptatem, nec enim libidine dominante, temperantiæ locum esse nec omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere, quod quò magis intelligi posset, fingere animo iubebat tanta incitatum

aliquem voluptate corporis, quanta posset maxima, nemini censebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihii agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset; quocirca nihil esse tam detestabile, tanquam pestiferum quàm voluptatem, siquidem ea, cùm major esset, atque longinquior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus à quo, Caudino prælio, Sp. Posthumius, T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam; Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat; cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum venisse, L. Camillo, P. Claudio consulibus reperio. Quorsum hæc? ut intelligeretis si voluptatem aspernari ratione, & sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret; impedit enim consilium voluptas, rationis inimica; ac mentis (ut ita dicam) prestringit oculos, nec habet vllum cum virtute commercium. Inuitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flaminium è senatu eicerem septem annis post, quàm consul fuisset, sed notandam putavi libidinem. Ille enim, cùm esset consul in Gallia, exoratus in conuiuio à scorto est, ut securi feriret aliquem eorum qui in vinculis essent damnati rei capitalis; hic Tito, fratre suo censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est; mihi verò, & Flacco neuti quam probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

Sæpe audiui a majoribus natu, qui se pueros
 porro à senibus audisse dicebant, mirari
 solitum C. Fabricium, quòd cum apud Pyr-
 rhum regem legatus esset, audisse à Thessa-
 lo Cineâ, esse quendam Athenis, qui se sa-
 pientem profiteretur, eumque dicere om-
 nia, quæ faceremus, ad voluptatem esse re-
 ferenda: quod ex eo audientes, Man. Cu-
 rium, & T. Coruncanium optare solitos, ut
 Id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuaderetur;
 quo facilius vinci possent, cum se vo-
 luptatibus dedissent. Vixerat Man. Curius
 cum P. Decio, qui quinquennio ante eum
 consulem se pro republica quarto consula-
 tu deuouerat norat eundem Fabricius, no-
 rat Coruncanius: qui cum ex sua vita, tum
 ex eius quem dico, Pub. Decii factò judica-
 bant esse profecto aliquid natura pulchrû,
 atque præclarum, quod sua sponte petere-
 tur, quodque spreto, & contempta volupta-
 te, optimus quisque sequeretur. Quorsum
 igitur hæc tam multa de voluptate? quia nõ
 modò vituperatio nulla, sed etiam summa
 laus senectutis est, quòd ea voluptates nul-
 las magnopere desiderat, caret epulis, extru-
 ctisque mensis, & frequentibus poculis: ca-
 ret etiam vino lentia, & cruditate, & insom-
 niis. Sed si aliquid dandum est voluptati,
 quoniam ejus blanditiis non facile obstiti-
 mus (diuinus enim Plato escam malorum
 appellat voluptatem, quòd ea videlicet ho-
 mines capiuntur, ut pisces) qua nquam im-
 moderatis epulis careat senectus, modicis ta-
 men conuiujs delectari potest. C. Duilius,
 M. filium, qui Pænos primus classe deuice-
 rat, redeantem à cœna senem sæpe videbam
 puer; delectabatur cereo funali, tibicine:

quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat ;
 tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego
 alios? ad me ipsum reuertor. Primum ha-
 bui semper sodales ; sodalitates autem me
 quæstore constitutæ sunt , sacris Idæis ma-
 gnæ matris acceptis ; epulabar igitur cum
 sodalibus, omnino modicè: sed erat quidam
 feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt
 in dies mitiora; neque enim ipsorum conui-
 uiorum delectationem voluptatibus corpo-
 ris magis, quàm cœtu amicorum , & sermo-
 nibus metiebar. Bene enim majores accu-
 bationem epularem amicorum, quia vitæ cõ-
 junctionem haberet , conuiuium nomina-
 runt , melius quàm Græci , quia hoc idem
 cum computationem , tum concenationem
 vocant. ut, quod in eo genere minimum est
 id maximè probare videantur. Ego verò,
 propter sermonis delectationem, tempesti-
 uis quoque cõuiujs delector, nec cum æqua-
 libus solùm, qui pauci jam admodum re-
 stant, sed cum vestra etiam ætate , atque vo-
 biscum . habeoque senectuti magnam gra-
 tiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit,
 potationis, & cibi sustulit. Quod si quem etiã
 ista delectant, ne omnino bellum indixisse
 videar voluptati, cuius est etiam fortasse qui-
 dam naturalis motus , non intelligo, ne in
 istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu
 senectutem. Me verò, & magisteria dele-
 ctant à maioribus instituta, & is sermo,
 qui more majorum à summo magistro adhi-
 betur in poculo, & pocula, sicut in Sympo-
 sio Xenophontis, minuta, atque rorantia, &
 refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut
 ignis hibernus, quæ quidem etiam in Sabi-
 nis persequi soleo, conuiuiumque vicinorũ

quotidie compleo, quo d. ad multam noctē,
 quā maximē possumus, vario sermone pro-
 ducimus. At non est voluptas in tanta quasi
 titillatio in senibus, credo, sed nec deside-
 ratio, quidem, nihil autem molestum, quod
 non desideres Bene Sophocles, cū ex eo
 quidam jam confecta ætate quæreret, utere-
 turne rebus venereis: Dii meliora, inquit,
 libenter verò istinc, sicut à domino agresti
 ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum ta-
 lium odiosum fortasse, & molestum est ca-
 rere, satiatis verò, & expletis jucundius est
 carere, quā frui, quamquam non caret is,
 qui non desiderat, ergo hoc non desiderare,
 dico esse jucundius, quā frui. Quod si
 istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur li-
 bentius, primum paruulis fruitur rebus, ut
 diximus, deinde iis quibus senectus, si non
 abundè potitur, non omnino caret, ut Tur-
 pione. Ambiuio magis delectatur, qui in pri-
 ma cauea spectat, delectatur tamen etiam,
 qui in vltima, sic adolescentia, voluptates
 propè intuens, magis fortasse lætatur, sed
 delectatur etiam senectus, procul eas spe-
 ctans, tantum, quantum sat est. At illa quā-
 ti sunt, animum, tanquam emeritis stipen-
 dis libidinis ambitionis, contentionis, ini-
 micitiarum, cupiditatum omnium, secum
 esse, secumque, ut dicitur, viuere, si verò
 habet aliquod tanquam pabulum studii at-
 que doctrinæ, nihil est otiosa senectute ju-
 cundius. Mori videbamus in studio dime-
 tiendi penè cæli atque terræ C. Gallum, fa-
 miliarem patris tui, Scipio; quoties illum
 lu, noctu aliquid describere ingressum, quo-
 ties nox oppressit, cū mandè cœpisset? quā
 delectabat eum, defectiones solis, & lunæ

multo nobis antè prædicere? Quid in lenioribus studiis, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo Punico Nazius? quàm Truulento Plautus? quàm Pseudolo? Vidi etiã senem Liuium, qui cum septem annis antè, quàm ego natus sum, fabulam docuisset, Cethego. Tuditanoque consuli bus, vsque ad adolescentiam meam processit ætate.

Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii. & ciuilibus juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? atque eos omneis quos commemorauimus, his studiis flagrantibus senes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in decendo videbamus etiam senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt: vt honestum illud solonis sit, quod ait versiculo quodam, vt antè dixi. SENESCERE SE MULTA IN DIES ADDISCENTEM: quæ voluptate animi nulla certè potest esse maior. Venio nunc ad voluptates agriculturalium: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec vlla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, que nunquam recusat imperium, nec vnumquam sine vsura reddit, quod accepit: sed aliàs minore, plerumque maiore cum fœnore; quamquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cum gremio mollito, ac subactò sparsum semen excipit; primum id occatum colubet; ex quo

occatio,

occatio, quæ hoc efficit: nominata est: dein
 de tepesactum vapore, & complexu suo dif-
 fudir, & elicit herbescentem ex eo viridita-
 tem quæ nixa fibris stirpium sensim adoles-
 cit, calmoque erecta geniculato-vaginis jam
 quasi pubescens includitur: è quibus cum e-
 me sit, fundit frugem spicæ ordine structâ,
 & contra auium minorum morsus munitur
 vallo aristarum. Quid ego vitium satus or-
 tus, incrementa commemorem? satiari dele-
 ctatione non possum: ut meæ senectutis re-
 quem, oblectamētumque noscatis. Omit-
 to enim vim ipsam omnium, quæ generan-
 tur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut
 ex acino vinaceo, aut ex ceterarum frugum,
 ac stirpium minutissimis seminibus tantos
 truncos, ramosque procreat: malleoli, plan-
 tæ, sarmenta, vini radices, propagines non
 ne ea efficiunt, ut quemuis non sine admira-
 tione delectent? vitis quidem, quæ natura
 caduca est, nisi fulta sit, fertur ad terram;
 eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi va-
 nibus, quidquid est nata, completitur: quæ
 serpentem multiplici lapsu, & erratico, fet-
 rô amputans coercet ars agrorum, ne
 siluescat sarmentis, & in omneis parteis ni-
 mia fundatur. Itaque incunte vere, in iis,
 quæ relicta sunt, existit tanquam ad articu-
 los sarmentorum ea, que gemma dicitur: à
 quo oriens vna se ostendit; quæ & succo
 terræ, & calore solis augetur, primò est
 peracerba gustatu, deinde maturata dulces-
 cit; vestitaque pampinis, nec modico tem-
 pore caret, & nimios solis defendit ardo-
 res, qua quid potest esse cum fructu lætius,
 tùm aspectu pulchrius? cuius quidem non
 utilitas me solùm, ut ante dixi, sed, & cultu

ra, & natura ipsa delectat, adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, & propagatio vitium, farmentorumque ea quæ dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationesque proferam, quibus sit multo terra fecundior? quid de utilitate loquar stercoreandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi, de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit. cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante sæculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum & eum stercoreantem facit. Nec verò segetibus solum, & pratis, & vineis, & arbutis res rusticæ letæ sunt, sed hortis etiam atque ponariis, tum pecudum pastu, apum examinibus, florum omnium varietate; nec conditiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil inuenit agricultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora; ignoscetis autem; nam & studio rerum rusticarum prouectus sum, & senectus est natura loquacior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis, cujus ego villam contemplans (abest enim non longè à mea) admirari satis non possum, vel hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent repudiati ab eo sunt (Non enim aurum habere, præclarum sibi videri, dixit, sed iis, qui haberent aurum, imperare) poteratne tantus

animus

animus non iucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à me ipso recedam. In agris erant tunc senatores, id est senes: si quidem aranti L. Quinctio Cincinnato nunciatū est, eum dictatorem esse factum, cuius dictatoris iussu, magister equitum C. Seruilius Ahala Sp. Melium, regnū appetentem occupatum interemit; à villa in senatum accersebantur, & Curius, & cæteri senes, ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit qui se agricultione oblectabant? mea quidem sententia, haud scio, an vlla possit esse beatior vita, neque solū officio, quod hominum generi vniuerso cultura agrorum est salutaris; sed & delectatione, quam dixi, & saturitate, copisque rerum omnium, quæ ad vīctum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptatu redeamus. Semper enim boni, assidue domini referta cella vinaria, olearia, etiam panaria est, villaque totalocuples est: abundant porco, hærdo, agno, gallina lacte, caseo, melle. Iam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant; conditiora fecit hæc superuacaneis operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus aut vinearum, oliuetorumue specie dicam? breui præcidam; agro bene culto nihil potest esse, nec vsu vberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat verum etiam inuitat, atque allecat senectus. Vbi enim potest illa ætas, aut calescere, vel applicatione melius, vel igni; aut vicissim umbris, aquisue refrigerari salubrius? Sibi habeant

habeant igitur arma, sibi equos, sibi hastas
 sibi clauam, & pilam, sibi natationes atque
 cursus: nobis senibus ex Iulionibus multis
 talos relinquunt, & tesseras: id ipsum vtrū
 lubebit; quoniam sine his beata esse senectus
 potest. Multas ad res peruciles Xenophon-
 tis libri sunt; quos legere, quāso, studiosè,
 vt facitis; quā copiosè ab eo agricultura
 laudatur in eo libro, qui est de tuenda refa-
 miliari, qui Oeconomicus inscribitur; atque
 vt intelligatis nihil ei tam regale videri,
 quā studium agri colendi, Socrates in eo
 libro loquitur cum Critobulo, Cyrum mi-
 norem Persarum regem, præstanti ingenio
 atque imperij gloria, cum Lysander Lace-
 dzmonius vir summæ virtutis, venisset ad
 eum Sardis, eique dona à sociis attulisset, &
 ceteris in rebus comem erga Lysandrum,
 atque humanum fuisse, & ei quendam con-
 septum agrum, diligenter consitum, osten-
 disse: cum autem admiraretur Lysander, &
 proceritates arborum, & directos in quin-
 cuncem ordines, & humum subactam atque
 puram, & suauitatem odorum, qui afflaretur
 è floribus, tum eum dixisse, mirari se non
 modò diligenciam sed etiam solertiam eius
 à quo essent illa dimensa atque descripta, &
 ei Cyrum respondisse. Atqui ego sum om-
 nia ista dimensus; mei sunt ordines, mea
 descriptio; multæ etiam istarum arborum
 mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum, in-
 tuentem purpuram eius, & nitorem corpo-
 ris, ornatumque Persicū multo auro, mul-
 tisque gemmis, dixisse Rectè verò te, Cyre,
 beatum ferunt, quoniam virtutis tuae fortuna
 conjuncta est. Hac igitur fortuna frui licet
 senibus; nec ætas impedit, quo minus, &

ceterarum rerum, & in primis agri colendi
 studia teneamus vsque ad vltimum tempus
 senectutis. M. quidem Valerium Coruinum
 ad centesimum annum accipimus vitam per-
 duxisse, cum esset acta jam ætate in agris,
 eosque coleret; cuius inter primum, & sextum
 consulatum octo, & quadraginta anni in-
 terfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis
 maiores nostri ad senectutis initium esse vo-
 luerunt, tantus ille cursus honorum fuit;
 atque ejus extrema ætas hoc beatior quam
 media, quod auctoritatis plus habebat, la-
 boris verò minus. Apex autem senectutis est
 auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Me-
 tello! quanta in Atilio Calatino! in quem
 illud elogium vnicum; VNO ORB PLVRI-
 MAB CONSENTIVNT GENTES, POPVLS
 PRIMARIYM FVISSE VIRVM; notum est
 carmẽ incisum sepulchro; jure igitur grauis,
 cuius de laudibus omnium esset fama con-
 sentiens. Quem virum nuper P. Crassus
 pontificem maximum, quem postea M. Lepi-
 dum, eodem sacerdotio præditum vidimus.
 Quid de Paulo, aut Africano loquar; aut
 jam antè de Maximo? quorum non in sen-
 tentie solum, sed etiam in nutu residebat
 auctoritas. Habet senectus, honorata præ-
 fertim, tantam auctoritatem, vt ea pluris sit,
 quam omnes adolescentiæ voluptates. Sed
 in omni oratione mementote, eam me lau-
 dare senectutem, quæ fundamentis adoles-
 centiæ constituta sit; ex quo efficitur id;
 quod ego magno quodam cum assensu om-
 nium dixi. Miseram esse senectutem quæ se
 oratione defenderet. Non cani, non ruge
 repentè auctoritatem afferre possunt: sed
 honestè acta, superior ætas fructus capit au-
 oritate

auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt
 honorabilia, quæ videntur leuia, atque cõ-
 munita salutari, appeti, decedi, assurgi, de-
 duci, reduci, consuli, quæ & apud nos, & in
 aliis ciuitatibus, vt quæque optimè morata,
 ita diligentissimè obseruantur. Lysandrum
 Lacedæmonium, cuius modò mentionem
 feci, decere ajunt solitum Lacedæmone esse
 honestissimum domicilium senectutis; nus-
 quam enim tantum tribuitur ætati; nusquam
 est senectus honoratior, quin etiam memo-
 riæ proditum est, eum Athenis, ludis, qui-
 dam in theatrum grandis natu venisset, ma-
 gno confessu locum ei nusquam datum à
 suis ciuibus, cum autem ad Lacedæmonios
 accessisset, qui, legati cum essent, certo in
 loco confederant consurrexisse omneis, &
 senem illum sessum recepisse, quibus cum à
 euncto confessu plausus esset multiplex da-
 tus, dixisse ex iis quendam, Athenienses
 scire, quæ recta essent, sed facere nolle.
 Multa in nostro collegio præclara, sed hoc,
 de quo agimus, in primis, quod, vt quisque
 ætate antecedit, ita sententiæ principatum
 tenet, neque solum honore antecedentibus,
 sed iis etiam qui cum imperio sunt, majore;
 natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur
 voluptates corporis cum auctoritatis
 præmijs comparandæ? quibus qui splendide
 vsi sunt, i mihi videntur fabulam ætatis
 peregisse, nec, tanquam inexercitati histrio-
 nes, in extremo actu corruisse. At sunt
 morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles
 senes, si querimus, etiam auari. Sed hæc
 morum vitia sunt, non senectutis, ac moro-
 sitas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent
 aliquid excusationis, non illius quidem ju-
 stæ

stæ, sed quæ probari posse videatur, contem-
 ni se putant despici, illudi præterea in fra-
 gili corpore odiosa omnis offensio est, quæ
 tamen omnia dulciora sunt, & moribus bo-
 nis, & artibus, idque cum in vita, tum in
 scena intelligi potest ex iis fratibus, qui in
 Adelpis sunt, quanta in altero duritas, in
 altero comitas? Sic se res habet, ut enim
 non omne vinum, sic non omnis natura ve-
 tustate coalescit, seueritatem in senectute
 probo, sed eam, sicut alia, modicam, acer-
 bitatem nullo modo, auaritia vero senilis
 quid sibi velit, non intelligo. Potest enim
 quidquam esse absurdius quam, quò minus
 viæ restat, eo plus viatici querere? Quarta
 restat causa, quæ maximè angere, atque soli-
 citam habere nostram ætatem videtur, ap-
 propinquatio mortis, quæ certè à senectute
 non potest longè abesse. O miserum senem,
 qui mortem contemnendam esse in tam ló-
 ga ætate non viderit! quæ aut plenè negli-
 genda est, si omnino extinguit animum, aut
 etiam optanda, si aliquò eum deducit, ubi
 sit futurus æternus. Atqui tertium certè
 nihil inueniri potest. Quid igitur timeam, si
 aut non miser potest mortem, aut beatus etiã
 futurus sim? quamquam quis est tam stultus
 quamuis sit adolescens, cui si exploratum,
 se ad vesperum esse victurum? Quin etiam
 ætas illa multò plureis quam nostra, mortis
 casus habet, facilius in morbos incidunt
 adolescentes, grauius ægrotant, tristius cu-
 rantur, itaque perpauci veniunt ad senectu-
 tem quod ni ita accideret melius, & pru-
 dentius viueretur, mens enim, & ratio, &
 consilium in senibus est, qui si nulli fuissent,
 nullæ omnino ciuitates fuissent. Sed redeo
 ad

ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? sensi ego cum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens diu esse victurum quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat; quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex ne quo speret quidem habet. At est eo meliore conditione, quam adolescens, cum id, quod sperat ille, hic jam consecutus est, ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quamquam, ò dij boni! qui est in hominis vita diu? da enim supremum tempus: expectemus Tartessorum regis ætatem; fuit enim (vt scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum, & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum; cum enim id aduenit, nunc illud quod præterit, effluxit: tantum manet, quod virtute, & rectè factis sis consecutus: horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni: nec præteritum tempus umquam revertitur, nec quid sequatur, sciri potest; quod cuique temporis ad viuendum datur, eo debet esse contentus; neque enim histrioni, vt placeat, veragenda fabula est, modo, in quocumque fuerit actu probetur. neque sapienti vsque ad, PLAUDITE veniendum; breue enim tempus ætatis satis est longum ad beæ, honesteque viuendum; sin proferis longius; non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præterita verni temporis suauitate, ætatem, autumnumque venisse;

ver enim, tamquam adolescentia, significat, ostenditque fructus futuros reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt, fructus autem senectutis est, ut sæpe dixi, ante partorum bonorum memoria, & copia; omnis verò, quæ secundum naturam sunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, aduersante, & repugnante natura. Itaque adolescentes sic mihi mori videntur, ut cum aquæ multitudine vis flame opprimitur: senem autem, sicut cum sua sponte, nulla adhibita vi, consumptis ignis extinguitur; & quas: poma ex arboribus si crudi sunt, vi auelluntur; si matura, & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis auferit, senibus maturitas; que mihi quidem tam iucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus lertus est terminus recteque in ea viuitur. quoad munus officij exsequi, & tueri possis, & tamen mortem contemnere, ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est, cum illi quærenti (Qua tandem spe fretus, sibi tam audacter obliteret) respondisse dicitur, (Senectute) Sed viuendi finis est optimus, cum integra mente, certisque sensibus, opus ipsa sum eadem quæ coagmentauit, natura dissoluit; ut nauem, ut edificium idem destruit facillimè, qui construxit, sic hominẽ eadem optimè, qui conglutinauit, natura soluit.

dissoluit; jam omnis conglutinatio recens; agrè inueterata, facilè diuellitur; ita fit, vt illud breue vitæ reliquum, nec auidè appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit, veratque Pythagoras in iussu imperatoris, idest Dei, de prædicio, & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogiū est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, & lamentis vacare; vult credo se esse carum suis; sed haud scio, an melius Ennius.

*Nemo me lachrymis decoret, neque funera
fletu*

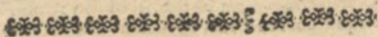
Faxit

Non senect lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Iam, sensu moriendi, si quis potest esse, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni; post mortem quidem sensus, aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatam ab adolescentia debet esse mortem vt negligamus, sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest; moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die; mortem igitur, omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? de qua nõ ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder non L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitauerunt; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, vt fidem hosti datam conseruaret; non duos Scipiones, qui iter Pænis, vel corporibus suis obstruere voluerunt; non auum L. Paulum, qui morte sua luit collega in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius

Verò clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem numquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cum exissent ex iis, emori: nec vero tum animum esse insipientem cum ex insipienti corpore euasisset. sed cum omni admittance corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem, atque etiam, cum hominis natura morte dissoluitur, cæterarum rerum perspicuum est, quò quæque discedat; abeunt enim illuc omnia, vnde orta sunt: animus autem solus nec, cum adest, nec, cum discedit, apparet. Iam verò videtis, nihil mortis tam esse simile, quàm somnum; atque dormientium animi maximè declarant diuinitatem suam; multa enim, cum remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt; ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis vinculis relaxarint. Quare, si hæc ita sunt; sic me colitote, vt deum: sin interiturus vnà est animus cum corpore; vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam nostri piè, inuiolateque seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens: nos, si placet, nostra videamus. Nemo vmquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos auos, Paullum, & Africanum, aut Africanum patrem, aut patruum, aut multos præstanteis viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos quæ ad posteritatis memoriam pertinerent: nisi animo cerneret, posteritatem ad se pertinere. An censes (vt de me ipso aliquid more senum gloriæ) me

tantos labores, diurnos nocturnosque domi, militiæ suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? nonne melius multò fuisset, otiosam ætatem, & quietam, sine vlllo labore, aut contentione, traducere? sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi cum excessisset è vita, tum denique victurus esset, quod quidem nisi ita se haberet, vt animi immortales essent, haud optimi cuiusque animus maximè ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cuius obtusior sit acies, non videret? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui, & dilexi, videndi: neque verò eos solum conuenire aueo, quos ipse cognoui, sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem, haud sanè quis facilè retraxerit, nec tanquam Peliam recoxerit. Quòd si quis deus mihi largiatur, vt ex hac ætate repurascam, & in cunis vagiam, valde recusam; nec verò velim, quasi decurso spatio, ad carceres à calce reuocari; quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen, aut satietatem, aut modum: non libet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & ij docti, sæpè fecerunt; nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, vt non frustra me natum existimem; & ex vita ista discedo, tanquam hospitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diuersorium nobis dedit, non habitandi locum.

O præclarum diem, cum ad illud diuinorum animorum cõcilium, cætumque proficiscar: cumque ex hac turba, & colluione discedam; proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi, verum etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior, cuius à me corpus crematum est; quod contra decuit ab illo meum: animus verò, non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum; quem ego meum casum fortiter ferre visus sum: non quòd æquo animo ferrem, sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum, & discessurum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim tecum Lælio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quòd si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam libenter erro; nec mihi hunc errorem, quo de' ector, dum viuo, extorqueri volo; sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum philosophi mortui irrideant. Quòd si non sumus immortales futuri: tamen extinguí hominem suo tempore, optabile est; nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic viuendi modum; senectus autem peractio ætatis est, tamquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Hæc habui, de senectute quæ dicerem: ad quam vtinam perueniatis; ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TVLLII CICERONIS
L Æ L I V S,
 SIVE DE AMICITIA
 Dialogus.

A D

T. POMPONIVM ATTICVM.

Præfatio.

FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS,

Quintus Mucius augur multa narrare de C. Laelio, socio suo, memoriter, & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientè. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scaevolam, sumpta virili toga, ut, quoad possem, & mihi liceret, à senis latere numquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter, & commodè dicta, memoriæ mandabam: fierique studebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scaevolam contuli: quem vnum nostræ ciuitatis, & ingenio, & iustitia præstantissimum audeo dicere; sed de hoc aliàs; nunc redeo ad augurem. Cum sæpe
 multa

multa nā raret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem, vt solebat, cū & ego eſſe vnā, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meminiſti enim profectò, vt opinor, Attice, & eo magis, quòd P Sulpicio vtebare multum, cū is tribunus pleb capitali odio à Q Pompeio, qui tum erat conſul, diſſideret, quicum conjunctiſſimè, & amantiffimè vixerat, quanta hominum eſſet, vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scquola, cū in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælij de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genere C. Fannio, M. filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Eius diſputationis ſententias memoriæ mandavi: quas in hoc libro expoſui meo arbitrato; quaſi enim ipſos induxi loquentis: ne, Inquam, & Inquit, ſæpius interponeretur; atque id eò feci, vt tamquam à preſentibus coram haberi ſermo videretur. Cū enim ſæpe mecum ageres, Attice, vt de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res tum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate viſa eſt: itaque feci non inuitas, vt prodeſſem multis tuo rogatu. Sed, vt in Catone majore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem; quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic, cū accepiffemus à patribus, maximè me norabilem C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, idonea mihi Lælij perſona viſa eſt, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo

meminisset magister meus Scæuola ; genus
 autem hoc sermonum, positum in hominum
 veterum auctoritate , & eorum illustrium,
 plus nescio quo pacto videtur habere gra-
 uitatis itaque ipse mea legens sic afficior in-
 terdum, vt Catonem, non me, loqui existi-
 mem ; sed, vt tum ad senem senex de sene-
 ctute, sic in hoc libro ad amicum amicissi-
 mus de amicitia scripsi. Tum est Cato lo-
 cutus, quo erat nemo ferè senior temporibus
 illis, nemo prudentior : nunc Lælius, &
 sapiens, (sic enim est habitus) & amicitiae
 gloria excellens , de amicitia loquitur ; tu
 velim à me animum parumper auertas , Læ-
 lium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q.
 Mucius ad socerum veniunt post mortem
 Africani: ab iis sermo oritur: respondet Læ-
 lius ; cuius tota disputatio est de amicitia ;
 quam legens tu ipse cognosces. FAN. Sunt
 ista vera, Læli; nec enim melior vir fuit A-
 fricano quisquam, nec clarior; sed existima-
 re debes, omnium oculos in te esse coniectos ;
 vnum te sapientem, & appellant, & existi-
 mant ; tribuebatur hoc modo M. Catoni ;
 scimus L. Acilium apud patres nostros ap-
 pellarum esse sapientem ; sed vterque alio
 quodam modo : Acilius, quia prudens esse
 in iure ciuili putabatur ; Cato, quia multa-
 rum rerum usum habebat, multa que ejus, &
 in senatu, & in foro vel prouisa prudenter,
 vel acta constanter, vel responsa acutè fere-
 bantur, propterea quasi cognomen jam ha-
 bebat in senectute sapientis. Te autem alio
 quodam modo dicunt, non solum natura &
 moribus, verum etiam studio, & doctrina
 esse sapientem : nec sicut vulgus, sed vt eru-
 diti solent appellare sapientem, qualem in
 reliqua

reliqua Græcia neminem; nam, qui septem
 appellantur; eos qui ista subtilius quærent,
 in numero sapientum non habent. Athenis
 vnum accepimus, & eum quidem etiam
 Apollinis oraculo sapientissimum iudicatū.
 Hanc esse in te sapientiam existimant, ut
 omnia tua in te posita esse ducas, humanos-
 que casus virtute inferiores putes; itaque
 ex me quærent, credo ex hoc item Scæuola,
 quoniam pacto mortem Africani ferat, eoq;
 magis, quod his proximis nonis, cum in hor-
 tos D. Bruti auguris, commentandi causa,
 ut assolet, venissemus, tu non affuisti, qui
 diligentissimè semper illum diem, & illud
 munus solitus esses obire. SCÆB. Quærent
 quidem. C. Læli, multi, ut est à Fannio di-
 ctum; sed ego id respondeo, quod anima ad-
 uerti, te dolorem, quem acceperis tum summi
 viri, tum amatissimi morte, ferre moderatè,
 nec potuisse non commoueri, nec fuisse id
 humanitatis tuæ; quod autem his nonis in
 collegio nostro non affuisses, valetudinem
 causæ, non mæstitiam fuisse. LÆL. Rectè
 tu quidem, Scæuola, & verè; nec enim ab
 isto officio, quod semper usurpavi cum va-
 lerem, abduci incommodo meo debui; nec
 villo casu arbitror hoc constanti homini
 posse contingere, ut vlla intermissio fiat
 officii. Tu autem, Fanni, quod mihi tantū
 tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec
 postulo, facis amicè; sed, ut mihi videris,
 non rectè iudicas de Catone; aut enim ne-
 mo, quod quidem magis credo, aut, si quis-
 quam, ille sapiens fuit. Quo modo enim
 (ut alia omittam) mortem filii tulit? memi-
 neram Paullum, videram Caium: sed hi nec
 comparantur Catoni, maximo, & spectato
 I nij viro

viro; quamobrem caue Catoni anteponat
 ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut
 ais, sapientissimum judicauit; hujus enim
 facta illius dicta laudantur. De me autem,
 (ut jam cum utroque loquar) sic habetote.
 Ego si Scipionis desiderio me moueri negé;
 quàm id rectè faciam, viderint sapientes: sed
 certè mentiar; moueor enim tali amico or-
 batus, qualis ut arbitror, nemo vniquam
 erit, & ut confirmare possum, nemo certè
 fuit; sed non egeo medicina: me ipse con-
 solor, & maximè illo solatio, quòd eo errore
 careo, quo amicorum decessu, plerique ang-
 solent; nihil enim mali accidisse Scipioni
 puto; mihi accidit, si qui d' accidit; suis autè
 incommodis grauiter angis, non amicum, sed
 se ipsum amantis est. Cum illo verò quis
 neget actum esse præclare? nisi enim, quod
 ille minime putabat, immortalitatem opta-
 re vellet; quid non est adeptus, quod homi-
 ni fas esset optare? qui summam spem ci-
 uium, quam de eo jam puero habuerant,
 continuo adolescens incredibili virtute
 superauit: qui consulatum petiit nunquam,
 factus est consul bis, primum antè tempus,
 iterum sibi suo tempore, rei publicæ penè
 sero: qui, duabus vrbibus euersis, inimicissi-
 mis huic imperio, non modò presentia, ve-
 rum etiam futura bella deleuit; quid dicam
 de moribus facillimis? de pietate in matrè,
 liberalitate in sorores, benignitate in suos,
 iustitia in omnes? hæc nota sunt vobis; quã
 autem civitati carus fuerit, mærore funeris
 indicatum est. Quid igitur hunc paucorum
 annorum accessio iuvare potuisset? senectus
 enim, quamuis non sit grauis, ut memin-
 Catonem auro ante quàm mortuus est, et
 cum,

cum, & cum Scipione differere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam nunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere; moriendi autem sensum celeritas abstulit, quo de genere mortis difficile dictum est: quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum, senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridie quam excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quam ad inferos, peruenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper differere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri; plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat) institutis, & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse diuinos, iisque, cum à corpore excessissent, reditum ad cælum patere, optimoque, & justissimo cuique expeditissimum; quod idem Scipioni videbatur: qui idem quasi præfagiret, per paucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Marius aessent, & alii plures, tuque etiam Scipiola, mecum venisses, triduum differui

de republica: cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, vt optimi cuiusque animus in morte facillimè euolet, tamquam è custodia vinculisque corporis; cui census cursum ad deos faciliorem fuisse quàm Scipioni? quocirca, mœrere hoc ejus euentu, vereor, ne inuidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa veriora, vt idem interitus sit animorum, & corporum, nec vllus sensus maneat: vt nihil boni est in morte, sic certè nihil mali; sensu enim amisso, fit idem quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, letabitur. Quamobrem cum illo quidem, vt supra dixi, actum optimè est; mecum autem incommodius; quem fuit æquius, vt prius introieram in vitam, sic prius exire de vita; sed tamen recordatione nostræ amicitie sic fruor, vt beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quo cum mihi conjuncta cura de republica, & de priuata fuit quo cum domus fuit, & militia communis: & id, in quo est omnis vis amicitie, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensus. Itaque non tam ista me sapientie, quam modò Fannius commemorauit, fama delectat, falsa præsertim, quàm quod amicitie nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus sæculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum; quo in genere sperare videor, Scipionis, & Lælii amicitiam notâ posteritati fore. FAN. Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitie mentionem fecisti, & sumus otia

per

pergratum mihi feceris spero item Scæuolę, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias; qualem existimes, quæ præcepta des. SCÆB. Mihi verò pergratum hoc erit; atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius anteuertit; quamobrem vtrique nostrum gratum admodum feceris. LAEL. Ego verò non grauarer, si mihi ipse considerem; nam & præclara visa res est: & sumus, ut dixit Fannius, otiosi; sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent quamuis subito; magnum opus est, egetque exercitatione non parua: quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis, censeo, petatis qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum, possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis; nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res, vel secundas, vel aduersas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse; neque id a liuuium refeco, ut illi qui hæc subtilius differunt, fortasse verè, sed ad communem vtilitatem parum; negant enim quemquam virum bonum esse, nisi sapientem; sic ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus; nos autem ea, quæ sunt in vfu, vitaque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, Man. Curium. T. Coruncanium quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapienteris. Quare tibi habeant sapientiæ nomē, & inuidiosum, & obscurum; concedantque, ut hi boni viri fuerint.

fuerint; ne id quidem facient; negabunt id, nisi sapienti, posse concedi: agamus igitur pingui Minerua, ut ajuat. Qui ita se gerunt, ita viuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis vlla cupiditas, vel libido, vel audacia; fiatque magna constantia, ut hi fuerunt, quos modo nominaui: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; quia sequantur, quantum homines possunt, naturam, optimam rectè viuendi ducem; sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omneis esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet; itaque ciues potiores sunt, quàm peregrini; & propinqui, quàm alieni; cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis; namque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest; sublata enim beneuolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quàm conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis caritas, aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumque rerum cum beneuolentia, & caritate summa consensus, qua quidem haud scio, an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit à diis immortalibus datum; diuitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates; belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora

riora caduca & incerta, posita non tam in
 nostris consiliis, quàm in fortunæ temerita-
 te; qui autem in virtute summum bonum
 ponunt, præclarè illi quidem, sed hæc ipsa
 virtus amicitiam gignit, & continet: nec
 sine virtute amicitia esse vlllo pacto potest.
 Iam virtutem ex consuetudine vitæ, sermo-
 nisque nostri interpretemur, nec metiamur
 eam. vt quidam docti, verborum magnifi-
 centia: virosque bonos eos, qui habentur,
 numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Sci-
 piones, Philos; his communis vita conten-
 ta est; eos autem omittamus, qui omnino
 nusquam reperiuntur. Taleis igitur inter
 viros amicitia tantas opportunitates habet,
 quantas vix queo dicere. Principio, (cui po-
 test esse vita vitalis) vt ait Ennius, (qui nõ
 in amici mutua beneuolentia conquiescat?)
 quid dulcius quàm habere, quocum omnia
 audeas sic loqui, vt tecum? quis esset tantus
 fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui
 illis æquè, ac tu ipse, gauderet? aduersas
 verò ferre difficile esset sine eo, qui illas
 grauius etiam, quàm tu, ferret. Denique
 cæteræ res, quæ expetantur, opportunæ sunt
 singulæ rebus ferè singulis: diuitiæ, vt vtare;
 opes, vt colare; honores, vt laudere; volu-
 ptates, vt gaudeas; valetudo, vt dolore ca-
 reas, & muneribus fungare corporis: amicitia
 plurimas res continet: quo quò te verte-
 ris, præstò est, nullo loco excluditur: nun-
 quam intempestiua, nunquam molesta est:
 itaque non aqua, non igni, vt ajunt, pluri-
 bus locis vtimur, quam amicitia. Neque ego
 nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamè
 ipsa delectat, & prodest, sed de vera, & per-
 fectâ loquor; qualis eorum, qui pauci no-
 minantur

minantur, fuit; nam & secundas res splendidiore facit amicitia, & aduersas partiens communicansque leuiore. Cumque plurimis, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bona spe præluet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui; quocirca, & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles valent, & quod difficilius dictum est, mortui viuunt: tãtus eos honos, memoria desiderium prosequitur amicorum, ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum beneuolentiæ conjunctionem: nec domus vlla, nec vrbs stare poterit: ne agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur: quanta vis amicitie concordieque sit, ex dissensionibus, atque ex discordiis percipi potest; que enim domus tam stabilis, que tam firma ciuitas est, que non odiis, atque dissidiis funditus possit euerti? ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentiuum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura, totoque mundo constarent. quæque mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam, atque hoc quidem omnes mortales, & intelligunt, & reprobant. Itaque si quando aliquod officium existit amici in periculis, aut ad eundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper in hospitibus, & amici mei, M. Pacuui nona fabula? cum, ignorante rege, vter eorum esset Orestes, Pylades, Orestem se esse diceret, vt pr-

illo necaretur : Orestes autem , ita vt erat, Orestem se esse perseueraret ; stantes autem plaudebant in re facta : quid arbitramur in vera fuisse facturos ? facile indicabat ipsa natura vim suam ; cum homines quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Haec mihi videor, de amicitia quod sentirem, potissimè dixisse ; si qua praeterea sunt, (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quaeritate. FAN. Nos autem à te, potius, quamquam etiam ab istis saepe quaesivi, & audiui, non inuitus equidem : sed aliud quoddam expectimus filum orationis tuae. SCAB. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum de republica disputatum est, affuisses, qualis tum patronus iustitiae fuit contra accuratam orationem Philii ? FAN. Facile id quidem fuit, iustitiam-justissimo viro, defendere. SCAB. Quid amicitiam ? nonne facile ei erit, qui ob eam summa fide constantia, iustitiaque seruata, maximam gloriam ceperit ? LAEL. Vim hoc quidem est afferre ; quid enim refert, qua meratione cogatis ? cogitis certè ; studiis enim generorum, praesertim in re bona, cum difficile est, tum ne aequum quidem obistere. Sepissimè igitur, mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia, vt in dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet ? an esset hoc quidem proprium amicitiae ; sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa ; amor enim, ex quo amicitia est nominata

minata, princeps est ad benevolentiam cō-
jungendam, nam utilitates quidem etiam
ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione
amicitiæ coluntur, & obseruantur temporis
causa: in amicitia autem nihil fictum, nihil
simulatum, & quidquid in ea est, id & ve-
rum, & voluntarium est; quapropter à natura
mihi videtur potius, quàm ab indigentia
orta amicitia, applicatione magis animi cū
quodam sensu amandi, quàm cogitatione,
quantum illa utilitas esset habitura. Quod
quidem quale sit, etiam in bestiis quibus-
dam animaduerti potest, quæ ex se natos
ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita
amantur, vt faciliè earum appareat sensus.
Quod in homine multo est euidentius: pri-
mùm ex ea caritate, quæ est inter natos, &
parenteis, quæ dirimi nisi detestabili scelere
non potest. deinde, cū similis sensus exti-
tit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cū
moribus, & natura congruamus, quod in
eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtu-
tis perspicere videamur; nihil est enim ama-
bilius virtute; nihil quod magis allicit ho-
mines ad diligendum. quippe cū propter
virtutem, & probitatem eos etiam, quos
nunquam vidimus, quodammodo diligamus.
Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii cum ca-
ritate aliqua, & benevolentia memoriam nō
vsurpet, quos nunquam viderit? quis autem
est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cas-
sium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus
ducibus de imperio in Italia decertatum est,
Pyrrho, & Annibale; ab altero, propter
probitatem ejus, non alienos animos habe-
mus; alterum, propter crudelitatem ejus,
semper hæc ciuitas oderit. Quod si tan-

vltis probitatis est, vt eam vel in eis, quos nū-
 quam vidimus, vel, quod majus est, in hoste
 etiam diligamus: quid mirum, si animi ho-
 minum moueantur, cum eorum, quibusum
 vsu conjuncti esse possunt, virtutem, & bo-
 nitatem perspicere videantur? quamquam
 confirmatur amor, & beneficio accepto, &
 studio perspecto, & consuetudine adiuncta.
 Quibus rebus ad illum primū motum ani-
 mi, & amoris adhibitis, admirabilis quædā
 exardescit beneuolentiæ magnitudo, quam
 si qui putant ab imbecillitate proficisci, vt
 sit per quam quisque assequatur quod deside-
 ret; humilem sanè relinquunt, & minimè
 generosum, vt ita dicam, ortum amicitia:
 quam ex inopia, atque indigentia natam
 volunt. Quod si ita esset vt quisque minimè
 in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset
 aptissimus, quòd longè secus est; vt enim
 quisque sibi plurimum confidit, & vt quisque
 maximè virtute, & sapientia sic munitus est
 vt nullo egeat, suaque omnia in se ipso po-
 sita iudicet ita in amicitias expetendis, co-
 lendisque maximè excellit. Quid enim
 Africanus erat indigens mei? minime her-
 cule; at ne ego quidem illius: sed ego admi-
 ratione quadam virtutis ejus, ille vicissim
 opinione fortasse nonnulla, quam de meis
 moribus habebat, me dilexit; auxit bene-
 uolentiam consuetudo; sed quamquam vti-
 litates multæ, & magnæ consecutæ sunt; nō
 sunt tamen ab earum spe causæ diligendi
 profectæ; vt enim benefici, liberalesque su-
 mus, non vt exigamus gratiam, (neq; enim
 beneficium fœneramur) sed natura propensi
 ad liberalitatem sumus: sic amicitiam, non
 mercedis adducti, sed quòd ejus omnis
 fructus

fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab ijs verò, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus; nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum nec diuinum suspicere possunt qui omneis suas cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ caritatem, facta significatione probitatis quam qui appetuerunt, applicant sese, & propius admovent, vt & vsu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & æquales; propensioresque ad bene merendum, quam ad respiciendum; atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maxime capientur: & erit ejus ortus à natura quã ab imbecillitate, grauior, & verior; nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolueret: sed, quia natura mutari non potest, idcirco verè amicitia sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitia videtis: nisi quid adhuc fortè vultis. FAN. Tu verò perge, Læli: pro hoc enim, qui minor est natu. meo jure respondeo. SCAE. Rectè tu quidem; quamobrem audiamus. LAEL. Audite verò optimi viri ea, quæ sæpissimè inter me, & Scipionem de amicitia differebantur; quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere: nam, vel vt non idem expediret vtrique, incidere sæpe; vel vt de republica non idem sentirent. Mutari etiam mores hominum sæpe dicebat aliàs aduersis rebus; aliàs ætate ingrauescente;

te; atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quòd summi puerorum amores sæpe vna cum prætexta, sumpta toga, deponerentur: sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum, vel luxuriæ contentione, vel còmodi alicujus, quòd idem adipisci vterque non posset: quòd si qui longius in amicitia prouecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: pestem enim majorem esse nullam in amicitijs, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse: magna etiam dissidia, & plerumque iusta nasci, cùm aliquid ab amicis, quòd rectum non esset, postularetur, vt aut libidinis ministri, aut adjuutores essent ad injuriam; quòd qui recusarent, quamuis honestè id facerent, jus tamen amicitia deferere arguerentur ab ijs, quibus obsequi nollent; illos autem, qui quiduis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos; eorum querela inueterata non modo familiaritates extinguere solere, sed etiam odia gigni maxima, atque sempiterna; hæc ita multa, quasi fata, impendere amicitijs, vt omne subterfugere, non modò sapientiæ, sed e in felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Corolianus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coroliano debuerunt? nū Viscellinum amici regnum appetentem, nū Sp. Melium iouare debuerunt? Tiberium videm Gracchum, rempublicam vexatam,

à Q. Tuberone, equalibusque amicis derelictum videbamus; ac C. Blossius Cumanus hospes familiaris vestrae, Scauola, cum ad me, qui aderam Lanati, & Rutilio consulibus in consilio, deprecatum venisset hanc, ut sibi ignoscerem, causam affererat, quod tanti Ti. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret; tum ego, Etiamne, inquam, si te in Capitolium facis ferre vellet? nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem. Videtis, quam nefaria vox! & hercle ita fecit, vel plus etiam, quam dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed praefuit; nec se comitem illius furoris, sed ducem praebuit: itaque hac amentia, quaestione noua perterritus, in Asiam profugit; ad hosteis se contulit; poenas reipublicae graueis, iustasque persoluit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaueris; nam cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit; difficile est amicitiam manere, si a virtute defeceris; quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint; vel impetrare ab amicis, quicquid velimus: perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quorum memoria accepimus, quos nouit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt. Vidimus Papum Aemilium C. Lusino familiarem fuisse, (sic a patribus accepimus) his vna consules, & collegas in censura; tum etiam cum ijs, & inter se conjunctissimos fuisse Man. Curium, & T. Coruncanium.

memoriae traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublicam esset; nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetratum non fuisse, cum illi sanctissimi viri fuerint: æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Cajas frater, nunc idem accerrimus hostis. Hæc igitur prima lex in amicitia sanciat, ut neque rogemus res turpeis, nec faciamus rogati; turpis enim excusatio est, & minimè accipienda cum in cæteris peccatis, tum si quis contra rempublicam se amici causa fecisse fateatur; etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipublicæ; deflexit enim jam aliquantulum de spatio, curriculoque consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidè paucos menses; numquid simile populus Romanus audierat aut viderat? hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoque, quem modò posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinuit; de C. Gracchi autem tribunatu quid exspectem, non libet augurari; serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur; videtis, in tabella jam ante, quanta sit facta labe, primo Gabina lege, biennio autem post Cassia: videre jam videtis populum Romanum à senatu disjunctum,

Etum, multitudinisque arbitrio res maximas
 agi: plures enim discent, quemadmodum
 hæc fiant, quam quemadmodum his resista-
 tur. Quorsum hæc? quia sine socijs nemo
 quidquam tale conatur. Præcipiendum est
 igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias
 ignari casu aliquo inciderint, ne existiment
 ita se alligatos, ut ab amicis in magna re
 aliqua in republica peccantibus non disce-
 dant; improbis autem pœna statuenda est,
 nec verò minor ijs, qui secuti erunt alterum,
 quam ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces.
 Quis clarior in Græcia Themistocle, quis
 potentior? qui cum imperator bello Persi-
 co servitute Græciam liberasset propterque
 invidiam in exilium pulsus esset, ingratae
 patriæ injuriam non tulit, quam ferre de-
 buit; fecit idem quod viginti annis antè apud
 nos fecerat Coriolanus; his adjutor contra
 patriam inuentus est nemo; itaque mortem
 sibi uterque consciuit. Quare talis impro-
 borum consensus non modò excusatione
 amicitiae tegenda non est, sed potius omni
 supplicio vindicanda, ut ne quis sibi con-
 cessum putet, amicum, bellum patriæ infe-
 rentem, sequi. Quòd quidem, ut res ire cœ-
 pit, haud scio an aliquando futurum sit; mi-
 hi autem non minori curæ est, qualis respu-
 blica post mortem meam futura sit, quam
 qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex ami-
 citiae sancitur, ut ab amicis honesta peta-
 mus, amicorum causa honesta faciamus: nec
 expectemus quidem, dum rogemur, sed stu-
 dium semper adsit, cunctatio absit, consiliū
 liberè dare gaudeamus: plurimum in amici-
 tia amicorum benè suadentium valeat
 auctoritas: eaque adhibeatur ad mone-
 ndum non

non modo apertè, sed etiam acriter, si res postulabit; & adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientibus habitos in Græcia placuisse opinor mirabilia quædam; sed nihil est quod illi non persequantur suis argutijs: partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, vnum sollicitum esse pro pluribus: satis superque esse sibi suarum cuique rerum curam: alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitie, quas vel adducas, cum velis, vel remittas: caput enim esse ad beate viuendum securitatem: qua frui non possit animus, si tanquam parturiant vnus pro pluribus. Alios autem dicere ajunt etiam multò inhumanius, (quem locum breuiter perstrinxi paulò ante) præsidii, adjuuentique causa, non beneuolentiæ, neque caritatis, amicitias esse expetendas: itaque, vt quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maximè: ex eo fieri, vt muliercule magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri: & inopes, quàm opulenti: & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. O præclaram sapientiam! solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucundius; quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda sed re ipsa multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, vllam honestam rem, actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere; quòd si curam fugimus; virtus fugienda est; quæ, necesse est, vt cum aliqua cura res sibi contrarias conuenietur, atque oderit; vt bonitas malitiam

tiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. Itaque videas rebus iniustis iustos maximè dolere, imbecilibus fortes, fragitiosis modestos; ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpatam humanitatè arbitremur) quæ causa est, cur amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? quid enim inter est, motu animi sublato, non dico inter pecudem, & hominem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera, atque tractabilis; vt & bonis amici quasi diffundatur, & in cõmodis contrahatur; quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet, vt tollat è vita amicitiam: non plus, quàm vt virtutes, quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam, vt supra dixi, si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cùm contingit, amor ibi exoritur necesse est; quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, vt honore, vt gloria, vt edificio, vt vestitu, cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel, vt ita dicam, redamari possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentix, nihil vicissitudine studiorum, officiorumque jucundior. Quòd si etiã illud addimus, quòd recte est,

potest, nihil esse, quod ad se rem vtilam tam
 alliciat, & contrahat, quam ad amicitiam si-
 militudo; concedatur profectò verum esse,
 vt bonos boni diligant, adsciscantque sibi
 quasi propinquitate conjunctos, atque na-
 tura; nihil est enim appetentius similem
 sui, nihil rapacius quam natura. Quamob-
 rem hoc quidem, Fanni, & Scæuola, cõstat,
 vt opinor, bonis inter bonos quasi necessa-
 riam benevolentiam esse: qui est amicitia
 fons à natura constitutus; sed eadem boni-
 tas etiam ad multitudinem pertinet; non est
 enim inhumana virtus, neque immunis, ne-
 que superba. quæ etiam populos vniuersos
 tueri, eisque optimè consulere soleat: quod
 non faceret profectò, si à caritate vulgi ab-
 horreret. Atque etiam mihi quidem videntur,
 qui vtilitatis causa fingunt amicitias,
 amabilissimum nodum amicitia tollere; nõ
 enim tam vtilitas parua per amicum, quam
 amici amor ipse delectat, tumque illud fit,
 quod ab amico est profectum, iucundum, si
 cum amore, & studio est profectum; tantũ-
 que abest, vt amicitia propter indigentiam
 colantur, vt ij. qui opibus, & copiis, maxi-
 meque virtute præditi, in qua plurimum est
 præsidij, minimè alterius indigeant, libera-
 lissimi sint, & beneficentissimi. Atque haud
 scio, anne opus sit quidem, nihil vnquam
 omnino deesse amicis; vbi enim studia no-
 stra vigsilent, si nunquam studio, nunquam
 consilio, nunquam opera nostra, nec domi,
 nec militia Scipio eguisset? non igitur vtili-
 tatem amicitia, sed vtilitas amicitiam secu-
 rit. Non ergo erunt homines delicijs
 fontes audiendi, si quando de amicitia
 nec vsu, nec ratione hauriant cognita
 disp-

disputabunt; nam quis est, pro deum fidem, atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita nimirum: in qua nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentia potest esse fiducia: omnia semper suspecta, atque sollicita, nullus locus est amicitie; quis enim aut eum diligat, quem metuit, aut eum à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione amicitia duntaxat ad tempus; quòd si fortè, ut fit plerumque, ceciderint; tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorū. Quod Tarquinius dixisse ferunt, tum cum exul esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quosque infidos, cum jam neutris gratiam referre posset: quamquam miror, in illa superbia, & importunitate, si quèquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles: non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa est; itaque illi afferuntur fastidio ferè, & contumacia: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab ijs veteres amicitias, & indulgeri nouis, quid autem stultius quàm, ut plurimum copijs, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parant pecuniam, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; amicos non parare, optime, & pulcherrimam vitam, ut ita dicam, facillimè?

Ailem? Etenim cætera cum parant, cui pa-
 rent, nesciunt, nec cuius causa laborent. ejus
 enim est, istorum quidque, qui vincit viri-
 bus: amicitiarum sua cuique permanet sta-
 bilis, & certa possessio: vt, etiam si illa ma-
 neant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen
 vita inculta, & deserta ab amicis, non possit
 esse jucunda. Sed hæc hæctenus. Constituē-
 di autem sunt, qui sint in amicitia fines, &
 quasi termini deligendi; de quibus treis vi-
 deo ferri sententias, quarum nullam probo:
 vnã, vt eodem modo erga amicum affecti-
 simus, quo erga nosmetipsos: alterã, vt
 nostra in amicos benevolentia, illorum er-
 ga nos benevolentia pariter, æqualiterque
 respondeat: tertiam, vt, quanti quisque se
 ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium
 sententiarum nulli prorsus assentior; nec
 enim illa prima vera est, vt quemadmodum
 in se quisque, sic in amicum sit animatus; quã
 multa enim, quæ nostra causa nunquam
 faceremus, facimus causa amicorum? pre-
 cari ab indigno, supplicare; tum acerbius
 in aliquem inuehi, insectarique vehemen-
 tius: quæ in nostris rebus non satis honestè,
 in amicorum fiunt honestissimè; multæ quo-
 que res sunt in quibus de suis commodis vi-
 ri boni multa detrahunt, detrahi que pati-
 untur, vt iis amici potius, quàm ipsi, fruantur.
 Altera sententia est, quæ definit ami-
 citiam paribus officiis, ac voluntatibus;
 hoc quidem est nimis exiguè, & exiliter ad
 oculos reuocare amicitiam, vt par sit ratio
 acceptorum & datorum; ditior mihi, & af-
 fligatior videtur esse vera amicitia, nec
 ob id esse strictè, ne plus reddat, quàm acce-
 perit, quæ enim non reddat, quid
 ex dat

excidat, aut ne aliquid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis; sæpe enim in quibusdam, aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior; non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est, sed potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque in spem, cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitie constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixerò. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitie potuisse reperiri, quam ejus, qui dixisset, ita amare oportere, ut aliquando esset, osurus: nec verò se adduci posse, ut hoc quemadmodum putaretur, à Biante dictum esse crederet, qui habitos esset vnus è septem; sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquã amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quam sæpissime peccet amicus, quò plureis det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angere, dolere, inuidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs comparandis, ut ne quando amari inciperemus eum, quem aliquando odire possemus; quin etiam, si minus felices intelligendo fuisset; ferendum id est Scipio, potius, quàm inimicitiarum tempus, ut dicitur, dandum

dum putabat. His igitur finibus utendum
 arbitror, ut, cum emendati mores amicorum
 sint, tum sit inter eos omnium rerum, con-
 siliorum, & voluntatum sine vlla excep-
 tione communitas; ut etiam si qua fortuna ac-
 ciderit, ut minus iuxta amicorum volunta-
 tes sint adjuuanda, in quibus eorum, aut de
 capite agatur, aut de fama, declinandum sit
 de via, modo ne summa turpitudine sequatur;
 est enim, quatenus amicitie dari venia pos-
 sit. Nec vero negligenda est fama: nec me-
 diocre telum ad res gerendas existimare op-
 portet benevolentiam civium; quam blandi-
 tijs, & assentationibus colligere, turpe est;
 virtus, quam sequitur caritas, minimè repu-
 dianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipio-
 nem, cujus omnis sermo erat de amicitia)
 querebatur, quòd in omnibus rebus homi-
 nes diligentiores essent; ut capras, & oves
 quot quisque haberet, dicere posse: amicos
 quot haberet. non posse dicere: & in illis
 quidem parandis adhibere quasi signa quor-
 dam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam
 essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi,
 & stabiles, & constantes diligendi: cujus
 generis est magna penuria: & judicare diffi-
 cile est sæpe, nisi expertum: experiendum
 autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit ami-
 citia iudicium, tollitque experiendi potesta-
 tem; est igitur prudentis, sustinere ut currum,
 sic impetum benevolentiae: quo utamur,
 quasi equis temperatis, sic amicitijs, aliqua
 parte periclitatis moribus amicorum. Qui-
 dam sæpe in parva pecunia perspiciuntur,
 cum sint leues; quidam autem, quos parva
 pecunia cognoscere non potuit, cognoscuntur in ma-
 gna. Verò erunt aliqui reperti, qui pecu-
 niam

niam præferre amicitie, sordidum existimant: vbi eos inueniemus, qui honores, magistratus imperia potestates, opes amicitie non anteponant; vt, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera vis amicitie, nõ multo illa malint? imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam, etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, excusari se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia; itaque veræ amicitie difficillimè reperiuntur in ijs, qui in honoribus, reque publica versantur; vbi enim inuenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc vt omittam) quàm graues, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas, non est facile inuentus, qui descendat, quamquam Ennius rectè:

Amicus certus in re incerta conuincitur.

tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis plerosque conuincunt; aut si in bonis rebus contemnunt; aut si in malis deferunt. Qui igitur vtraque in re grauem, constantem, stabilemque se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere iudicare debemus, & penè diuino; firmamentum autem stabilitatis, constantiaque ejus, quam in amicitia querimus fides est. Nihil enim stabile est, quod insidum est; simplicem præterea, communem, & consentientem, id est qui rebus ijsdem moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem; neque enim sidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum; neque verò, qui non ijsdem rebus mouetur, & natura consentit, aut idem, aut stabilis potest esse. Addendum est idem

dem est, vt ne criminibus, aut inferendis
 delectetur amicus, aut credat illatis; quæ per-
 tinent omnia ad eam, quam iam dudum tra-
 cto, constantiam. Ita fit verum illud, quod
 initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse
 non posse. Est enim boni veri, quem eundem
 sapientem licet dicere, hæc duo tenere in
 amicitia: primùm, ne quid fictum sit, neue
 simulatum; (apertè enim vel odisse, magis
 ingenuum est, quàm fronte occultare sen-
 tentiam;) deinde non solùm ab aliquo obla-
 tas criminationes repellere, sed ne ipsum
 quidem esse suspiciosum, semper aliquid ex-
 istimantem ab amico esse violatum. Accedat
 huc suauitas quædam, oportet, sermonum,
 atque morum, haud quaquam mediocri cõ-
 dimentum amicitie. Tristia autem, & in
 omni re seueritas absit; habet illa quidem
 grauitatem: sed amicitia remissior esse debet
 & liberior, & dulcior, & ad omnem comi-
 tatem, facilitatemque procliuior. Existit
 autem hoc loco quædam quæstio subdiffici-
 lis: num quando amici noui, digni amicitia,
 veteribus sint anteponendi; vt equis vetulis
 teneros antepone re solemus. Indigna ho-
 mine dabitatio; non enim amicitiarum esse
 debent, sicut aliarum rerum, satietates; ve-
 terrimæ quæque (vt ea vina, quæ vetustatem
 ferunt) esse debent suauissimæ; verumque il-
 lud est, quod vulgò dicitur, **MULTOS MO-
 DIOS SALIS SIMVL EDENDOS ESSB**, vt a-
 micitiæ munus expletum sit; nouitates au-
 tem, si spem afferunt, vt tanquam in herbis
 non fallacibus fructus appareat, non sunt
 illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen
 in hoc loco conferuanda est: maxima est enim
 in vetustatis, & consuetudinis; atque in

ipſo equo, cujus modo mentionem feci, ſi nulla res impediatur, nemo eſt, qui non eo, quo conſuevit, libentius utatur, quam in tractato, & nouo; nec modo in hoc, quod eſt animal, ſed in ijs etiam, quæ ſunt inanimata, conſuetudo valet; cum locis etiam ipſis montofis delectemur, & ſylueſtribus, in quibus diutius commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori. Sepe enim excellentiæ quædam ſunt qualis erat Scipionis in noſtro, ut ita dicam, grege; nunquam ſe ille Philo, nūquam Rupilio, nunquam Mummiſ antepoſuit, nunquam inferioris ordinis amicis, Quintum verò maximum, fratrem, egregiū virum, omnino ſibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam ſuperiorem colebat; ſuosque omnes per ſe eſſe poſſe ampliores volebat; quod faciendum, imitandumque eſt omnibus: ut, ſi quam præſtantiam virtutis, ingenij, fortunę conſecuti ſunt, impartiant eam ſuis, communicentque cum proximis: ut, ſi parentibus nati ſunt humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores, vel animo, vel fortuna, eorum augeāt opes, eiſque honori ſint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam ſtirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti ſunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti; retinent tamen caritatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt; quod quidem eſt multò profecto magis in veris patribus, certis que faciendum. Fructus enim ingenij, & virtutis, omniſque præſtantię tum maximè capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur ij, qui ſunt in amicitia, conjunctione

necessitudine superiores, exaquare se cum
 inferioribus debent: sic inferiores dolere
 non debent, se à suis amicis aut ingenio,
 aut fortuna, aut dignitate superari; quo-
 rum plerique aut queruntur semper ali-
 quid, aut etiam exprobrant, eoque magis,
 si aliquid se habere putant, quod officiosè,
 aut amicè, & cum labore aliquo suo factum
 queant dicere. Odiosum sanè genus homi-
 num officia exprobantium: quæ meminisse
 debet is, in quem collata sunt; non commo-
 morare, qui contulit. Quamobrem, ut ij qui
 superiores sunt, submittere se debent in a-
 micitiâ: sic quodam modo inferiores extol-
 lere. Sunt enim quidam, qui molestas ami-
 citias faciunt, cum ipsi se contemni putant:
 quod non ferè contingit, nisi ijs, qui etiam
 contemnendos se arbitrantur: qui hac opi-
 nione non modò verbis, sed etiam opere
 leuandi sunt; tantum autem cuique tribuen-
 dum est, primùm, quantum ipse efficere pos-
 sis, deinde etiam, quantum ille, quem dili-
 gas, atque adjuues, possit sustinere; nõ enim
 tu possis, quantumvis licet excellas. omnes
 tuos ad honores amplissimos perducere. ut
 Scipio P. Rupilium potuit consulem effi-
 cere, fratrem ejus Lucium non potuit; quod
 si etiam possis quidvis deferre ad alterum;
 videndum est tamen, quid ille possit susti-
 nere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam,
 confirmatisque, & ingenijs, & ætatibus ju-
 dicandæ sunt: nec, si qui incunte ætate ve-
 nandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere
 necessarios oportet, quos tum eodem studio
 præditos dilexerunt. Isto enim modo nutri-
 tes, & pædagogi jure vetustatis plurimum
 benevolentia postulant: qui negligendi

quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi; aliter enim amicitiae stabiles permanere non possunt; dispares enim mores disparia studia sequuntur: quorum dissimilitudo diffogat amicitias; nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum suorumque distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intemperata quadam benevolentia, quod per sepe fit, impediatur magnas utilitates amicorum; nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impediens, audire voluisset, & sæpe incidunt magnæ res, ut discedendū sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facilè ferat; is & infirmus est mollisque natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam necessaria; jam enim à sapientum familiaritatibus ad vulgareis amicitias oratio nostra delabitur; erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia: tales igitur amicitiae sunt remissione vsus eluendæ, & (ut Catonem dicere audiui) diffuendæ magis, quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectū, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctioque facienda sit. Sin autem morum, aut studiorum com-

tatio quædam, vt fieri solet, facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit; (loquor enim, vt paullo antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solùm amicitia deposite, sed inimicitia etiam suscepta videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeij nomine se remouerat (vt scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in republica alienatus est à collega nostro Metello; vtramque egit grauius, auctoritate, & offensione animi in acerba. Quamobrem primùm danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, vt extinctæ potius amicitia, quàm oppressæ vi leantur. Cauendum verò est, ne etiam in grauis inimicitias cõuertant se amicitia: è quibus iurgia, maledicta, contumelia gignuntur: quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitia tribuendus est, vt is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum vna cautio est, atque vna prouisio, vt ne nimis citò diligere incipiamus, neue indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum istud genus [& quidem omnia præclariora] nec quidquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit; & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: neque pulcherrima illa, & maximè naturali

carent amicitia, per se, & propter se expe-
 tenda; nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis a-
 micitiæ qualis, & quanta sit; ipse enim se
 quisque diligit, non ut aliquam à se ipso
 mercedem exigat caritatis suæ, sed quod per
 se sibi quisque carus est; quod nisi idem in
 amicitiam transferatur, verus amicus nun-
 quam reperietur. Est enim is amicus qui-
 dem, qui est tanquam alter idem. Quòd si
 hoc capperet in bestiis, volucris, agrestibus,
 natantibus, cicuribus, feris, primùm, ut
 se ipsæ diligant; (id enim pariter cum omni
 animante nascitur:) deinde, ut requirant,
 atque appetant, ad quas se applicent, ejus-
 dem generis animanteis: idque faciunt cum
 desiderio, & cum quadam similitudine amo-
 ris humani: quanto id magis in hominis sit
 natura? qui & se ipse diligit, & alterum an-
 quirit, cujus animum ita cum suo commi-
 ceat, ut efficiat penè vnum ex duobus? Sed
 plerique peruersè, ne dicam impudenter, a-
 micum habere talem volunt, quales ipsi esse
 non possunt: quæque ipsi non tribuunt ami-
 cis, hæc ab ijs desiderant. Par est autem,
 primùm, ipsum esse virum bonum; tum al-
 terum similem sui quærere. In talibus ea,
 quam jam dudum tractamus, stabilitas ami-
 citiæ confirmari potest; cum homines bene-
 uolentia conjuncti, primùm cupiditatibus
 ijs, quibus cæteri seruiunt, imperabunt: de-
 inde æquitate, justitiæque gaudebunt: om-
 niæque alter pro altero suscipiet: neque
 quidquam vnquam, nisi honestum, & rectum,
 alter ab altero postulabit: neque solùm co-
 lent se inter se, ac diligunt, sed etiam vere-
 buntur; nam (maximum ornamentum ami-
 citiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam.)
 que

itaque in ijs perniciosus est error, qui existimant, libidinum, peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, peruenire, conjuncta, & consociata cum altera perueniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est; eorum est habendæ ad summum naturæ bonum optimus, beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum, maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus; ea verò neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quocirca, (dicendum est enim sæpius) cum iudicaueris, diligere oportet; non, cum dilexeris, iudicare. Sed, cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maximè in amicis, & diligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consilijs, & acta agimus: quod vetatur veteri prouerbio; nam implicati vltro, & citro, vel vsu diuturno, vel etiam officijs, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus; quo etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Vna est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes vno ore consentiunt. Quamquam à multa ipsa virtus contemnitur, & venditatio
quædam,

quidam, atque ostentatio esse dicitur; multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos tenuis victus, cultusque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflāmantur, quā multi ita contemnunt, vt nihil inanius, nihil esse leuius existiment? itemque cetera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent; de amicitia omnes ad vnum idem sentiunt, & ij, qui ad rempublicam se contulerunt, & ij, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur, & ij, qui suum negotium gerunt otiosi: postremo ij, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullā sentiunt, si modo velint aliqua ex parte liberaliter viuere. Serpit enim nescio quomodo per omnium vitam amicitia, nec vllam gratis degendæ rationem paritur esse expertem sui. Quin etiam si quis ea asperitate est, & immanitate naturæ, vt congressus, societatemque hominum fugiat, atque odedit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus; tamen is pati non possit, vt non acquirat aliquem, apud quem euomat virus acerbioris suæ. Atque hoc maximè iudicaretur, si quid tale posset contingere, vt aliquis nos deus ex hac hominū frequentia tolleret, & in solitudine vsquam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset? cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? verum igitur illud est, quod à Tarentino Archita, vt opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audiuis ab alijs senibus

tum: Si quis cœlum ascendisset, naturamque mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, in suauem illam admirationem ei fore, quæ iucundissima fuisset, nisi aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat. semperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur; quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius, & multiplex vsus amicitie; multæque causæ suspicionum, offensionumque dantur; quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre sapientis est. Vna illa subleuanda offensio est, vt & veritas in amicitia, & fides retineatur; nam, & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cum beneuolè fiunt; sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas est: si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitie: sed obsequium multò molestius; quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit; maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est: primum vt monitio acerbitate, deinde objurgatio contumelia careat: in obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter vtimur) comitas adsit, ostentatio, vitiorum adiutrix, procul amouetur, quæ non modo amico, sed non liberè eidem digna est; aliter enim cum tyrann-

no, aliter, cum amico viuatur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, vt ab amico vera audire nequeant, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ij, qui monentur, eam molestiam, quàm debent capere, nõ capiunt: eam capiunt, qua debent carere; peccasse enim se, non anguntur: objurgatis, molesté ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, objurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitix: & alterum liberè facere, non asperere: alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse majorem, quam adulationem, blanditias, assentationem. Quamuis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, leuium hominum, atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem: cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim iudicium veri, idque adulterat) tum amicitix repugnat maximè; delet enim veritatem, sine qua nomen amicitix valere non potest; nam cum amicitix vis sit in eo, vt vnus quasi animus fiat ex pluribus: qui fieri poterit, si nec in vno quidem vnus animus erit idem semper, sed varius, commutabilis, multiplex? quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quam animus ejus, qui ad alterius hoc modo sensum, ac voluntatem; sed etiam vultum atque nutum conuertitur?

Negat quis? ego: ait? ajo, postremo imperavi egomet mihi,

Omnia assentari?

vt ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis est; multi autem Gnathonum similes cū n̄ sint, loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cū ad vanitatem accessit auctoritas; secerni autem blandus amicus à verò, & internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia fucata, & simulata à sinceris, atque veris.

Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen iudicare solet, quid intersit inter popularem, idest assentatorem, & leuem ciuē, & inter constantem, seuerum, & grauem.

Quibus blanditijs C. Papirius consul nuper influebat in aureis concionis, cū ferret legem de tribunis pleb. reficiendis? dissuasi-
mus nos. Sed nihil de me; de Scipione dicam libentius. Quanta illi, dii immortales!

fuit grauitas? quanta in oratione maiestas? vt facile ducem populum Romanum, non comitem, diceres, sed affuistis: & est in manibus oratio: itaque lex popularis suffragijs populi repudiata est. Atque (vt ad me redeā) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, &

L. Mancino coll. quàm popularis lex de sacerdotijs C. Lacinij Crassi videbatur; cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum in-

stituit in forum versus, agere cum populo; tamen illius vendibilem orationem religio-
rum immortalium, nobis defendentibus
nilè vincebat, atque id actum est prætorè
inquinquennio ante, quàm consul sum

factus

factus. Itaque re magis, quam auctoritate, causa illa defensa est. Quod si in scena, id est in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum, & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi, ut dicitur, apertum pectus videas, tuumque ostēdas; nihil fidum, nihil exploratum habeas; ne amare quidem, aut amari possis, cum id quam verè fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur; ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aureis suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omnino est amans sui virtus: optimè enim se ipsa nouit, quamque amabilis sit intelligit; ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione; virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quam videri volunt; hos delectat assentatio: his fictus ad eorum voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentendum paratus est: nec parasitorum in comædijs assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi.

Satis erat respondere, (Magnas: ingenteis,) inquit; semper auget assentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem, quamquam blanda ista vanitas apud eos valet, qui ipsi illam volunt,

lectant, & inuitant: tamen etiam grauiores, constantioresque admonendi sunt, vt animaduertant, ne callida assentatione capiantur: apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors: callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cauendum est; nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui aduersando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiat, vt is, qui illusus sit, plus vicisse videatur; quid autem turpius quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum est: vt in Epiclero:

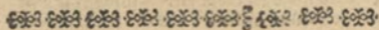
*Hodie me ante omneis comicos stultos
senes*

Versaris, atque luseris lautissime:

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id est sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominè cadere posse) ad leues amicitias defluxit oratio; quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquando. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conseruat; in ea est enim conuenientia rerum, in ea constantia: quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitque in alio, ad id se admouet, vicissimque accipit illud, quod in altero est; ex quo eorum exardescit siue amor, siue amicitia; vtrumque enim dictum est ab amando. amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere quem ames, nulla diligentia, nulla vtilitatè quæsita; quæ tamè efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus

minus secutus. sis Hac nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paullum, M. Caronem, C. Gallum, P. Nasicam, Ti. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium P. Rupilium, Sp. Mummius. Vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus, ut in vestra, ut in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilij, & A. Virginij familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitæ naturæque nostræ. ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibuscum tanquam è carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, peruenire: sed quoniam res humanæ fragiles, caducæque sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur: caritate enim, benevolentiaque sublata, omnis est è vita sublata iucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivet; virtutem enim amavi illius viri; quæ extincta non est. nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara, & insignis; nemo unquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare; in hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in hac requies plena oblectationis fuit; nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem se

rim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem; vna domus erat, idem victus, isque cōmunis: neque solū militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium tempusque contriuimus. Quarum rerum recordatio, & memoria si vna cum illo occidisset; desiderium conjunctissimi viri, atque amantiissimi ferre nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoria: & si planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium; diutius enim in hoc desiderio esse non possum: omnia autem breuia tolerabilia esse debent, etiam si magna sunt. Hæc habui de amicitia quæ dicerem; vos autem hortor, vt ita virtutem lo cetis, sine qua amicitia esse non potest. vt, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M. TVLLII CICERONIS
P A R A D O X A,

Ad M. Brutum.

A Nimaduerti, Brute, saepe Cato-
nem, auunculum tuum, cum in
senatu sententiam diceret, locos
grauis ex philosophia tractare,
abhorrenteis ab hoc vsu forensi,
& publico: sed discendo consequi tamen,
vt illa etiam populo probabilia videretur;
quod eo majus est illi, quam aut tibi, aut
nobis: quia nos ea philosophia plus vtimur
quae peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur
ea, quae non multum discrepant ab opi-
nionepopulari. Cato autem, perfectus, mea
sententia, Stoicus, & ea sentit, quae non sanè
probantur in vulgus; & in ea haerens est,
quae nullum sequitur florem orationis, ne-
que dilatat argumentum, sed minutis inter-
rogatiunculis, quasi punctis, quod propo-
suit, efficit. Sed nihil est tam incredibile,
quod non dicendo fiat probabile; nihil tam
horridum, tam incultum, quod non splen-
descat oratione, & tanquam excoiatur; quod
cum ita putarem, feci etiam audacius, quam
ille ipse de quo loquor. Cato enim duntaxat
de magnitudine animi, de continen-
de morte, de omni laude virtutis, de
immortalibus, de caritate patriae,

solet, oratorijs ornamentis adhibitis, dicere; ego vero illa ipsa, quæ vix in gymnasijs, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communis locos; quæ quia sunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam *παρ' ἑδξαι* appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio; eoque scripsi libentius, quod mihi ista *παρ' ἑδξαι* quæ appellantur, maximè videntur esse Socratica, longèque verissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit; & degustabis genus hoc exercitationum mearum, quibus ut consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis *δενυγῶ*, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum, ut referas, nihil postulo; nō enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidix: tale tamen est, ut ex eadem officina exisse videatur.

Ὅτι μόνον ἀγαθόν, τὸ καλόν.

Quod honestum sit, id solum bonum esse.

Vereor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus non ex meo sensu deprompta hæc videatur oratio: dicam tamen, quod sentio; & dicam brevius quam res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum neque

neque testa magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates in bonis rebus esse numerandas duxi: quippe cùm viderem, homines his rebus circumfluenteis ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent; neque enim vnquam expletur, nec satjatur cupiditatis sitis: neque ea solùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum majorum nostrorum sepe requiro prudentiam: qui hæc imbecilla, & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo BONA putauerunt appellanda, cum re, ac factis longè aliter iudicauissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? atqui ista omnia talia videmus, vt etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opinio; neque ego vnquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilem amiserit; nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem, vt opinor, qui numeratur inter septem: cuius cùm patriam Prienem cepisset hostis, cæteri que ita fugerent, vt multa de suis rebus secum asportarent; cùm esset admonitus à quodam, vt idem ipse faceret, (Ego vero, inquit, fugio: non omnia mea mecum porto.) Ille hæc bona fortunæ ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? siquid rectè fit, & honestè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: & quod rectum, & honestum, & cū virtute est, id solum opinor bonum, Sed hæc videri

videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur vites, atque factis illustranda sunt summorum virorum, hæc, quæ verbis subtilius, quam satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num vllam cogitationem habuisse videantur ij, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri atque argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? ponite ante oculos vnumquemque regum; vultis, incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem, ab ijs ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cœlum? ijsne, qui isti bona appellant; an rebus gestis, atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minusne gratas dijs immortalibus capedines, ac fictileis urnulas fuisse, quàm filicatas aliorum pateras arbitramur? omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis reliquos item ejusdem consilij socios, quid spectarint, quid secuti sint; num quis existat, cui voluptas, cui diuitiæ, cui denique, præter officium fortis, & magni viri, quidquam aliud propositum fuisse videatur? quæ res ad necem Porſennæ Q. Mucium impulit, sine vlla spe salutis suæ? quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ mentem Decium, quæ filium deuouit, ac impleuit in armatas hostium copias? quid contentia C. Fabricij? quid tenuitas victus C. Curij sequebatur? quid duo propugnatores belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui

qui Carthaginensium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? quid Africanus major? quid minor? quid inter horum ætates interjectus Cato? quid innumerabiles alij? nam domesticis exemplis abundamus; an putamus quemquam horum cogitasse quidquam in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, & præclarum videretur? Veniant igitur irrisores hujus orationis, ac sententiæ; & jam vel ipsi iudicent, vtrum se horum alicujus, qui marmoris, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cæolato auro, & argento, qui Corinthijs operibus abundant; an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, simileis esse malint. Atque hæc quidem, quæ modò huc; modò illuc transferuntur, facilè adduci solent, vt in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent accurateque defendunt, voluptatem esse summum bonum quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi siue Deus, siue mater, vt ita dicam, rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius; sic te ipse abjicies, atque prosternes, vt nihil inter te, & quadrupedem aliquem putes interesse? Quidquamne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem faciat? vt enim quisque est maximè boni particeps, ita, & laudabilis maximè: neque est vllum bonum de quo non is, qui id habeat, possit honeste gloriari. Quid autem est horum in voluptate? melioremne efficit, aut laudabiliorum virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloria sese, & prædicatione effert? qui si voluptas, quæ plurimorum pernicijs

nijis defenditur, in rebus bonis habenda non est; eaque, quo est major, eo magis mentem ex sua sede, & statu dimouet. profectio nihil est aliud bene, & beate viuere, nisi honestè, & rectè viuere.

⊙ Πᾶντα γὰρ κηὶς ἢ δέσπῃ πρὸς
δὲ δαιμονίαν.

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beatè viuendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum, vanam putavi; non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non vlla virtus, non denique animus ipse; qui tot virtutum præsidio munitus, tantoque comitatu circumseptus, cùm corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. Caium verò Marium vidimus: qui mihi secundis in rebus vnus ex fortunatis hominibus, in aduersis vnus ex summis viris videbatur; quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vireis virtus habeat; nomen tantum virtutis vsurpas: quid ipsa valeat, ignoras; nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, qui que in se vno sua ponit omnia; cuius autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi; nihilque, quod exploratum habeat permansurum sine vno quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi moribus, aut exilij minis. Mihi verò quid

quid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem euenerit, non modo repugnanti; quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ; siquidem nihil peperit tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandū sit? Mors terribilis est ijs, quorum cum vita omnia extinguuntur, non ijs, quorum laus emori non potest; exilium autem terribile illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non ijs, qui omnem orbem terrarum vnā urbem esse ducunt. Te miseriam, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, nocteisque cruciaris, cui nec satis est, quod est; & id ipsum, quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times: te conscientiam stimulant maleficiorum tuorum; te metus exanimant iudiciorum, atque legum: quocumque adspexisti, ut furiam, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inertī nemini bene esse potest: sic bonus vir, & fortis, & sapiens miser esse nemo potest. Nec verò, cujus virtus, moresque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est: neque porrò fugienda vita, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quidquid est laudabile idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Ὅτι πῖστα τὰ ἀμαρτημαία καὶ τὰ
καὶ τοῦ θώμαία.

Æqualia esse peccata, & recte facta.

PARVA, inquis, res est: at magna culpa; nec enim peccata rerum euentu, sed vitijs hominum metienda sunt; in quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus; ipsum quidem illud, peccare, quoquo te verteris, vnum est. Auri nauem euerat gubernator, an paleæ; in re aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobile virgine: peccauit verò nihilo minus: si quidem est peccare, tanquam transilire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est: quàm longè progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini; quod autem non licet, id hoc vno tenetur, si arguitur non licere; id si nec majus, nec minus vnquam fieri potest: (quoniam in eo est peccatum, si non licuit; quod semper vnum, & idem est) quæ ex eo peccata nascantur, æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se paria esse etiam vitia necesse est; atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorè, nec temperante temperatiorem, nec forti fortiozem, nec sapiente sapientiozem posse dari, facile potest perspici. An virum bonum quædam res, qui depositum nullo teste, cum lucrari impetum non posset, auri pondo decem reddiderit,

rit, si idem in decem millibus non idem fecerit? aut temperantem, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia; nihil huic addi potest, quò magis virtus sit; nihil demì, vt virtutis nomen relinquatur; etenim si bene facta, rectè facta sunt, & nihil recto rectius: certè nec bono quidem melius quidquam inueniri potest; sequitur igitur, vt etiam vitia sint paria: siquidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt, rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiscuntur, paria esse debent: itemque peccata, quoniam ex vitijs manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis; metuebam, ne à lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo; bene hercule narras, nam, istum doctum, & sapientem virum fuisse, memorię traditum est; sed tamen quæro ex te, (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) vtrum potius de bonis est quærendum, quid bajuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint; præsertim cum hac sententia nõ modò verior, sed ne vtilior quidem hominũ vitæ reperiri vlla possit; quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimen? què peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcumque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? Nuda ista si ponas? iudicari, qualia sint, non facilè possunt; patrem vita priuare, si per se scelus est; Saguntin,

qui

qui parenteis suos liberos emori, quàm seruos viuere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo, & parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & seruo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si vtrique adjuncta sit, paria fiæ necesse est. Illud tamen interest, quod in seruo necando, si adsit injuria, semel peccatur; in patris vita violanda, multa peccantur: violatur is, qui procreauit, is qui aluit, is qui erudiuit, is qui in sede, ac domo, atque in republica collocauit; multitudine peccatorum præstat, eoque pœna maiore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna, sed quantum cuique liceat, spectare debemus; quidquid non oportet, scelus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus; etiam ne in minimis rebus? etiam: si quidem rerum modum fingere non possumus, animorum tenere possumus. Histrio si paullo se mouit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba vna breuior aut longior, exhibitur, & exploditur: in vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, vt in syllaba te peccare dices? Pœram non audio in nugis: in vitæ societate audiam ciuem digitis peccata dimentientem sua: quæ si visa sint breuiora, leuiora quàm possunt videri? cùm, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur,

Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται.

Omnes stultos insanire.

EGo verò te non stultum, vt sæpe, non improbum, vt semper, sed dementem, & insanum rebus addicam necessarijs. Sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, vt mœnibus septus, vincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli potest? quæ est enim ciuitas? omnisne conuentus etiam fugitiuorum, ac latronum congregata vnũ in locum multitudo? certè negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, cùm leges in ea nihil valebant; cùm iudicia jacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm ferro pulsus magistratibus, senatus nomen in republica nõ erat; prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquæ conjurationis, à Catilinæ furijs ad tuum scelus, furoremque conuersæ, non ciuitas erat. Itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ tũ nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cùm esset in republica consul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liber; esset juris, & æquitatis, (quæ vincula sunt ciuitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tui latrocinij tela contempserim; jactam, & immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi: peruenisse tamen ad me nunquam putaui nisi fortè, cùm parietes disturbabas, aut cœlestis sceleratas facois inferebas, tunc meo-

rum

rum aliquid rueret, aut deflagrare arbitraba-
 re; nihil neque meum est, neque cuiusquam,
 quod auferri, quod eripi, quod amitti po-
 test. Si mihi eripuisses diuinam animi mei
 constantiam, meas curas, vigilias, consilia,
 quibus respublica inuicta stat; si hujus eter-
 ni beneficij immortalē memoriam dele-
 uisses; multò etiam magis, si illam mētem,
 vnde hæc consilia manarunt, mihi eripuis-
 ses: tum ego accepisse me confiterer inju-
 riam; sed si hæc nec fecisti, nec facere po-
 tuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit in-
 juria, non exitum calamitosum. Ergo ego
 semper ciuis eram, & tum maximè, cum
 meam salutem senatus exteris nationibus,
 vt ciuis optimi, commendabat: tu ne nunc
 quidem es ciuis, nisi fortè idem hostis, &
 ciuis esse potes. An tu ciuem ab hoste na-
 tura, ac loco, non animo, factisque distin-
 guis? eadem in foro fecisti: armatis latro-
 nibus templa tenuisti: priuatorum domos,
 ædeisque sacras incendisti; cur hostis Spar-
 tacus, si tu ciuis? potes autem esse tu ciuis,
 propter quem aliquando ciuitas non fuit?
 Et me exulem, tuo nomine, appellas, cum
 omnes meo discessu exulasse rempublicam
 putent? nunquamne, homo amentissime, te
 circumspicies? nunquamne, quid facias, cō-
 siderabis, nec quid loquare? nescis, exilium
 scelerum esse pœnam: meum illud iter ob
 præclarissimas res à me ante gestas esse sus-
 ceptum? omnes scelerati, atque impij, quo-
 rum tu te ducem esse profiteris, quos leges
 exilio affici volunt, exules sunt, etiam si
 exilium non mutarunt; an, cum omnes lege
 te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Nō
 appellatur inimicus, qui cum telo fuerit,

ante fenatum tua sic deprehensa est; qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti; qui incendium fecerit? aedeis Nympharum manu tua delagrarunt; qui templa Deorum occupauerit? in foro etiam caltra posuisti. Sed quid ego communeis leges profero, quibus omnibus es exul? familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares; at, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quo modo igitur, tot legibus ejectus in exilium, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis; & quidem in operto fuisti. Non igitur, ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si tibi eum legibus esse non oportebit.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοί, ἐλδ' ἔσονται, πάντες
ἢ μωροί, δόλοι.

*Omnes sapientes liberis esse, & stultos
omnes, seruos.*

Laudetur verò hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur; quo modo, aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditibus suis imperare? refrænet prius libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, cœrceat auaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat alijs imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere desierit: dum quidem his obediens, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim est hoc usu ratum à doctissimis, quorum auctoritate non vterer, si mihi apud aliquos ægyptiis hæc

hæc habenda esset oratio : cum verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt cur ego similem, me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? dictum est igitur ab eruditissimis viris, NISI SAPIENTEM LIBERVM ESSE NEMINEM. Quid est enim libertas? potestas viuendi, vt velis; quis igitur viuit, vt vult, nisi profectò, qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui viuendi via considerata atque prouisa est? qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maximè esse iudicat, qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique nisi libenter, ac libere: cuius omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemque referuntur: nec est vlla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas; atque iudicium? cui quidem etiam, quæ vim habere maximam dicitur, fortuna ipsa: cedit, quæ sicut sapiens poëta dixit, SVIS CVIQVE FINGITVR MORIBVS. Soli igitur hoc contingit sapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus, quod etsi ita esse pluribus verbis disserendum est: illud tamen breui conficiendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi serui: nec hoc tam re est, quàm dictu, inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt, eos esse seruos, vt mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure civili: sed, si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & ab ecti, & arbitrio carētis suo, quis neget omnem leuem, omnem cupidum, omnem denique improbum esse seruum? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, vetat,

vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat? veniendum: eicit? abeundum: minatur? extimescendum. Ego verò istum non modò seruum, sed nequissimum seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum pato. Atque vt in magna familia stultorum, sunt alii lautiores (vt sibi videntur) serui, sed tamen serui, atrienses, ac topiarii stultitiæ suæ: quos signa, quos tabulæ, quos calatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumas, inquit, ciuitatis principes. Vos verò, nec seruorum quidem vestrorum principes estis; sed, vt in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui vngunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenet: sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius ciuitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis, & prouinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti; omitto, vnde sustuleris, & quo modo habeas; intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Nonne igitur sunt illa festiua? sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obsecro te, ita venusta habeantur ista, non vt vincula virorum sint, sed vt oblectamenta puerorum, quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cui ipse totam Corinthum contempisset, vtrum illum ciuem excellentem, an atriensem seruum

num diligentem putaret? Reuiuifcat Man.
Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa,
ac domo nihil splendidum, nihil ornatum
fuit, præter ipsos; & videat aliquem summis
populi beneficiis vsum, barbatulos mullos
exceptantem de piscina, & pertractantem,
& murænarum copia gloriantem: nonne
hunc hominem ita feruum iudicet, vt ne in
familia quidem dignum maiore aliquo ne-
gotio putet? An eorum feruitus dubia est,
qui cupiditate peculii nullam conditionem
recusant durissimæ feruitutis? hæreditatis
spes quid iniquitatis in feruendo non suf-
cipit? quem nutum locupletis orbi senis nõ
obferuat? loquitur ad voluntatem, quidquid
denuntiatur sit, facit: assentatur, assidet,
miratur; quid horum est liberi? quid deni-
que non ferui inertis? Quid iam illa cupidi-
tas, quæ videtur esse liberior, honoris, im-
perii, prouinciarum, quàm dura est domina,
quàm imperiosa, quàm vehemens? Cethego,
homini non probatissimo, seruire coëgit
eos, qui sibi esse amplissimi videbantur:
mittere munera, noctu venire domum ad eum,
precari, denique supplicare; quæ feruitus est
si hæc libertas existimari potest? Quid? cum
cupiditatum dominatus excessit, & alius est
dominus exortus, ex conscientia peccato-
rum timor? quàm est misera, quàm dura ser-
uitus! adolescentibus paullò loquacioribus
est feruendum: omnes, qui aliquid scire
videntur, tanquam domini timentur; iudex
vero quantum habet dominatum? quo timo-
re nocentes afficit? an non est omnis metus
feruitus? Quid valet igitur illa, eloquentis-
simi viri, L. Crassi copiosa magis, quàm sa-
piens oratio? (Eripite nos ex feruitute); quæ
est

est ista seruitus tam claro homini, tamque nobili? omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, seruitus est. (Nolite sinere nos cuiquam seruire.) In libertatē vindicari vult? minimè: quid enim adjūgit? (Nisi vobis vniversis.) dominum mutare, non liber esse vult. (Quibus, & possumus, & debemus, nos verò, si quidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus; tu posse te dicito, quando quidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hætenus. Ille videat, quo modo imperator esse possit, cum eum nē liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa conuincat.

Ὁ π μόν ὁ σοφὸς πλάσι ὁ.

Solum sapientem esse diuitem.

QUæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solusne tu diues? Pro dii immortales! egone me audisse aliquid, & dedicisse non gaudeam? solusne tu diues? quid, si ne diues quidem? quid si pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? opinor, in eo, cui tanta possessio est, vt ad liberaliter viuendum facile contentus sit: qui nihil appetat, nihil optet amplius; animus oportet tuus se iudicet diuitem, non hominum sermo: neque possessiones tuas; qui si tibi nihil deesse putas, nihil curas amplius, satiatus es, aut contentus etiam pecunia; concedo, diues es; si

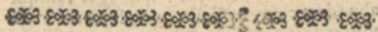
autem propter auiditatem pecuniæ nullum
 quælitum turpem putas, cum isti ordini ne
 honestus quidem esse possit ullus: si quotidie
 fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers,
 eripis: si socios spolias, ærarium expilas: si
 testamenta amicorum expectas, aut ne ex-
 spectas quidem, atque ipse supponis: hæc
 utrum abundantis, an egentis signa sunt?
 animus hominis diues nõ arcæ, appellari so-
 let, quamuis illa sit plena, dum te inanem
 videbo, diuitem non putabo. etenim ex eo,
 quantum cuique sat est, metiuntur homines
 diuitiarum modum. Filiam quis habet; pe-
 cunia est opus: duas, majore: plureis; etiam
 majore, & si, ut ajunt, Danaï, quinquaginta
 sint filia; tot dotes, magnam quærunť pecu-
 niam; quantum enim cuique satis est, ad id
 accommodatur, ut ante dixi, diuitiarum
 modus. Qui igitur non filias plureis, sed
 innumerabiles cupiditates habet, quæ breui
 tempore maximas copias exhaurire possint;
 hunc quo modo ego appellabo diuitem, cū
 ipse egere se sentiat? multi ex te audierunt,
 cū diceres, neminem esse diuitem, nisi qui
 exercitum alere posset suis fructibus: quod
 populus Rom. ex tantis vectigalibus jam
 pridem vix potest; ergo hoc proposito, nū-
 quam eris diues ante, quàm tibi ex tuis pos-
 sessionibus tantum reluciat, ut ex eo tueri
 sex legiones, & magna equitum, ac peditum
 auxilia possis. iam fateris igitur non esse
 te diuitem, cui tantum desit, ut expleas id,
 quod exoptas; itaque istam paupertatem,
 vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam
 nunquam obscurè tulisti. Nam, ut is, qui
 honestè rem quærunť mercaturis faciendis,
 operis dandis, publicis sumendis, intelli-

gimus opus esse quæsito : sic qui videt domi-
 tuæ pariter accusatorum atque iudicum con-
 sociatos greges; qui nocentes, & pecunio-
 sos reos eodem te auctore corruptelam ju-
 dicij molienteis: qui tuas mercedum pactio-
 nes in patrocinijs, intercifas pecuniarum in-
 coitionibus candidatorum, dimissiones li-
 bertorum ad defœnerandas, diripienda que
 prouincias; qui expulsiones vicinorum, qui
 latrocinia in agris, qui cum seruis, cum li-
 bertis, cum clientibus societates, qui posses-
 siones vacuas, qui proscriptiones locuple-
 tum, qui cædes municipiorum, qui illam
 Syllani temporis messem recordetur; qui
 testamenta subiecta qui sublato tot homi-
 nes: qui denique omnia venalia, delectum,
 decretum, alienam suam sententiam, forum,
 domum, vocem, silentium; quis hunc non
 putet cõfiteri sibi quæsito opus esse? cui au-
 tem quæsito opus sit, quis vnquam hunc ve-
 rè dixerit diuitem? est enim diuitiarum fru-
 ctus in copia: copiam autem declarat satie-
 tas rerum, atque abundantia: quam tu quo-
 niam nunquam assequere, nunquam omnino
 es futurus diues. Meam autem quoniam pe-
 cuniam contemnis & rectè (est enim ad vul-
 gi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad
 meam modica) de me silebo, de te loquar.
 Si censenda nobis, atque æstimanda res sit;
 vtrum tãdem pluris æstimabimus pecuniam
 Pyrrhi quàm Fabricio dabat, an continen-
 tiam Fabricij, qui illam pecuniam repudia-
 ba: vtrum aurum Samnitum, an responsum
 Man. Curiij? hæreditatem L. Paulli, an libe-
 ralitatem Africani, qui ejus hæreditatis q.
 Maximo fratri partem suam concessit? hæc
 profectò, idè sunt summarum virtutum,

pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniarum. Quis igitur (si quidem, ut quisque quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute diuitiarum positæ sint; quoniam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti pluris, quàm virtus, æstimanda est? O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia; venio enim ad sumptuosos; relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia: ego centena ex meis; illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, suppellectilem, & vestem infinitè concupiscēti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit; vter igitur est ditior cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cujus possessio quò est major, eò plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se viribus sustinet. Sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse fortasse in hujus sæculi errore verfer. M'. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & Luscinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores, qui plura habemus, vti quidem essemus; sed non æstimatione census, verum victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus; non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maxime sunt, certissimeque diuitiarum. Etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimant, quòd ei generi

possessionum minime quasi noceri potest: quanti est aestimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest vnquam; neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempestatem, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi sunt, soli sunt diuites: soli enim possident res, & fructuosas, & sempiternas: solique, quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem, & auari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis; non modò non copiosi, ac diuites sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

SOMNIUM SCIPIONIS,

Ex lib. vi. Ciceronis de Republica.

PERSONA, SCIPIO.

CUM in Africam venissem M. Manilio consule, ad quartam legionem (vt scitis) tribunus militum nihil mihi potius fuit, quàm vt Masinissam conuenirem, regem familiaræ nostræ iustis de causis amicissimum. Ad quem vt veni, complexus me senex collacrymauit; aliquantoque post suspexit in cælum, & Grateis, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque reliqui cælites, quòd, antequam

quam ex hac vita migro, conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem cujus ego nomine ipso recreor: ita nunquam ex animo meo discedit illius optimi, atque inuictissimi viri memoria. Deinde ego illam de suo regno; ille me de nostra republica percunctatus est; multisque verbis vltro citroque habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus; cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque ejus non solum facta, sed etiã dicta meminisset. Deinde, vt cubitum discessimus, me & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est; hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: sit enim ferè vt cogitationes, sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sapissime vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, quæ mihi ex imagine ejus, quam ex ipso, erat notior, quem vt agnoui, equidem cohorruï: sed ille, Adde, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memorix. Videsne illam urbem, quæ parere populo Romano coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis pænè miles, hanc hoc biennio consul euertes: eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium; cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, censorque fueris, &

stinctos arbitraremur. Imò verò, inquit, ij
 viuunt, qui è corporum vinculis, tanquam
 è carcere, euolauerunt: uestra verò quæ di-
 citur vita, mors est; quin tu aspicias ad te
 venientem Paullum patrem. Quem vt vidi,
 equidem vim lacrymarum profudi. Ille autē
 me complexus, atque osculans, flere prohi-
 bebat. Atque ego vt primùm fletu represso,
 loqui posse cœpi, Quæso, inquam, pater san-
 ctissime, atque optime, quando hæc est vita
 (vt Africanum audio dicere) quid moror in
 terris? quin huc ad vos venire propero. Nō
 est ita, inquit ille; nisi enim Deus is, cuius
 hoc templum est omne, quod conspicias,
 istis te corporis custodiis liberauerit, huc
 tibi aditus patere non potest. Homines
 enim sunt hac lege generati, qui tuerentur
 illum globam, quem in hoc templo med.ū
 vides, quæ terra dicitur: hisque animus da-
 tus est ex illis sempiternis ignibus, quæ si-
 dera, & stellas vocatis: quæ globosæ, rotun-
 dæ, diuinis animatæ mentibus, circulos suos
 orbisq; conticiunt celeritate mirabili.
 Quare, & tibi, Publi, & piis omnibus reti-
 nendus est animus in custodia corporis: nec
 iniussu ejus, à quo ille est vobis datus, ex
 hominum vita migrandum est, ne munus
 humanum, assignatum à Deo, defugisse vi-
 deamini; sed sic, Scipio, vt auus hic tuus, vt
 ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatē:
 quæ cum sit magna in parentibus, & pro-
 pinquis, tum in patria maxima est: ea vita
 via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum,
 qui jam vixerunt; & corpore laxati, illum
 incolunt locum, quem vides. (erat autem is
 splendidissimo candore inter flammæ cir-
 ca'us elucens) quem vos, vt à Graiis acce-

pistis, Orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cætera & mirabilia videbantur; erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus, & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quæ vltima cælo, extima terris luce lucebat aliena; stellarum autem globi terrarum magnitudinem facile vincebant. Iam verò, ipsa terra ita mihi parua visa est, vt me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pæniteret. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit, nonne aspicias, quæ in templa veneris, nouem tibi orbibus, vel potius globis connexa sunt omnia: quorum vnus est cælestis, extimus, qui reliquos omneis complectitur, summus ipse Deus, arcens, & continens ceteros: in quo infixi sunt illi, qui voluuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu, atque cœlum, ex quibus vnum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominat; deinde est hominum generi prosperus, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis: tum rotulus: horribilisque terris, quem Martium dicitis, deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, vt cuncta sua luce lustret, & compleat; hunc, vt comites consequuntur, alter Veneris, alter Mercurii cursus: in infirmoque orbe Luna, radiis Solis accensa conuertitur; infra autem iam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum
 datos;

datos; supra Lunam sunt æterna omnia; nam ea, quæ est media, & nona, tellus, neque mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia nutu suo pondera. Quæ cum intuerer stupens, vt me recepi, quis hic, inquam quis est, qui complet aureis meas, tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui interuallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu, & motu ipsorum orbium conficitur: qui acuta cum grauibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit; nec enim silentio tantum motus incitari possunt; & natura fert, vt extrema, ex altera autem acutè sonent; quàm ob causam summus ille quidem stelliferi cæli cursus cuius conuersio est concitatio, acuto, & excitato mouetur sono: grauissimo autem hic lunaris, atque infimus; nam terra, nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum; illi autem octo cursus, in quibus eadè vis est duorum, Mercurii, & Veneris, septem efficiunt distinctos interuallis sonos; qui numerus rerum omnium fere modus est; quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum in hunc locum; sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana diuina studia coluerunt; hoc sonitu oppletæ aures hominû obsurduerunt; (nec est vllus hebetior sensus in vobis) sicut vbi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominatur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, vt cum aures hominû capere non possint; sicut intueri Solem ne-

quitis

quitis aduersum, eisque radiis acies vestrae, sensusque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum; quæ sibi tibi parua (vt est) ita videtur; hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnit; tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expectandam consequi gloriam potes, vides habitari in terra raris, & angustis in locis; & in ipsis quasi maculis, vbi habitatur, vastas solitudines interjectas; hosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, vt nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit; sed partim obliquos, partim auersos, partim etiam aduersos stare vobis; à quibus expectare gloriam certe nullam potestis. Cernis autem eandem terram quasi quibusdam redimitam, & circumdatam cingulis; è quibus duos maxime inter se diuersos, & cœli verticibus ipsis ex vtraque parte subnixos, obriguisse pruina vides; medium autem illud & maximum solis ardore torreris; duo sunt habitabiles; quorum australis ille, in quo qui insistent, aduersa vobis vrgent vestigia; nihil ad vestrum genus; hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quam vos tenui parte contingat; omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parua quædã in sula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen tanto in nomine, quam sit paruus, vides. Ex his ipsis cultis, notisque terris nū aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis,

transcen-

transcendere potuit, vel illum Gangem trans-
nare? quis in reliquis orientis, aut abeuntis
solis ultimis, aut Aquilonis, Austriue par-
tibus tuum nomen audiet? quibus amputa-
tis, cernis profecto, quantis in angustijs
vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem
qui de vobis loquuntur, quam diu loquentur?
quin etiam, si cupiat proles illa futurorum
hominum deinceps laudes vniuscujusque
nostrum à patribus acceptas posteris prode-
re, tamen propter eluiones, exustionesque
terrarum, quas accidere tempore certo ne-
cesse est, non modo non aeternam, sed ne
diuturnam quidem gloriam assequi possu-
mus. Quid autem interest, ab ijs, qui postea
nascentur, sermonem fore de te, cum ab
ijs nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec
pauciores, & certè meliores fuerunt viri. cū
præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen
nostrum potest audiri, nemo vnius anni
memoriam consequi possit: homines enim
populariter annum tantummodo Solis, id
est vnius astri, reditu metiuntur: cum autem
ad idem, vnde semel profecta sunt, cuncta
astra redierint, eandemque totius cæli de-
scriptionem longis intervallis retulerint;
tum ille verè vertens annus appellari potest
in quo, vix dicere audeo, quam multa sæcula
hominum teneantur; namque, vt olim defi-
cere Sol hominibus, extinguique visus est,
cū Romuli animus hæc ipsa in templa
penetrauit: ita quandoque eadem parte Sol,
eodemque tempore iterum defecerit, tum
signis omnibus ad idem principium stellisq;
reuocatis, expletum annum habeto; hujus
quidem anni nondum vigesimam partem sci-
to esse conuersam. Quocirca, si reditum in

hunc locum desperaueris, in quo omnia sunt
magnis, & præstantibus viris: quanti tãdem
est ista hominum gloria, quæ pertinere vix
ad vnus anni partem exiguam potest? Igitur
altè spectare si voles, atque hanc sedem, &
æternam domum contueri; neque te sermo-
nibus vulgi dederis; nec in præmijs huma-
nis spem posueris rerum tuarum: suis te ille-
cebris oportet, ipsa virtus trahat ad verum
decus; quid de te alij loquantur, ipsi videant;
sed loquentur tamen; sermo autem omnis
ille, & angustijs cingitur ijs regionum, quas
vides, nec vnquam de vlllo perennis fuit; &
obruitur hominum interitu, & obliuione
posteritatis exitio guitur. Quæ cum dixisset;
Ego verò, inquam, ò Africane, si quidem
benemeritis de patria quasi limes ad cæli
aditum patet, quamquam à pueritia, vestigijs
ingressus, & patriis, & tuis, decori vestro
non defui; nunc tamen tanto præmio pro-
posito enitar multo vigilantius. Et ille, Tu
verò enitere, & sic habeto, non esse te mor-
talem, sed corpus hoc; nec enim is es, quæ
forma ista declarat: sed mens cuiusque est
quisque, non ea figura, quæ digito demon-
strari potest. Deum te igitur scito esse: si
quidem deus est, qui viget, qui sentit, qui
meminit, qui prouidet, qui tam regit, & mo-
deratur, & mouet id corpus, cui præpositus
est, quam hunc mundum princeps ille Deus:
& vt ipsum mundum ex quadam parte mor-
talem ipse Deus æternus, sic fragile corpus
animus sempiternus mouet: nam, quod sem-
per mouetur, æternum est: quod autem mo-
tum affert alicui, quodque ipsum agitur
aliunde, quando finem habet motus, viuendi
finem habeat necesse est; solum igitur, quod
se

se se moue
nunquam na
etiam ceteris,
principium est
nulla est origo; nam
omnia; ipsum autem nulla
potest; nec enim esset hoc principiu
gigneretur aliunde; quod si nunquam
tur, ne occidit quidem vnquam; nam prin-
cipium extinctum, nec ipsum ab alio renaf-
cetur, nec ex se aliud creabit: siquidem ne-
cesse est à principio omnia oriri; ita fit, vt
motus principium ex eo sit, quod ipsum à se
mouetur; id autem nec nasci potest, nec mo-
ri: vel concidat omne cœlum, omnisque na-
tura, consistat, necesse est, nec vim vllam
nanciscatur, quæ primo impulsu moueatur.
Cum pateat ig tur, æternum id esse, quod à
se ipso moueatur: quis est, qui hanc naturam
animis esse tributam neget? inanimum est
enim omne, quod impulsu agitatur externo;
quod autem anima est, id motu cietur inte-
riore, & suo: nam hæc est natura propria
anime. atque vis; quæ si est vna ex omnibus
quæ se se moueat: neque nata est certè, &
æterna est; hanc tu exerce optimis in rebus.
Sunt autem optimæ curæ de salute patriæ:
quibus agitato & exercitato animus, ve-
locius in hanc sedem, & domum suam per-
uolabit: idque ocius faciet, si iam tum cum
erit inclusus in corpore, eminebit foras, &
ea, quæ extra erunt, contemplant, quam ma-
xime se à corpore abstrahet. Nam eorum
animi, qui se corporis voluptatibus dedide-
runt, earumque se quasi ministros præbue-
runt, impulsuque libidinum, voluptatibus
obedientium, deorum, & hominum jura
vio;

...u terram
...ocum, nã
...rtunatur. Ille
...olutus sum.

I N I S.

LICENÇAS.

Visto estar conforme com o original,
pode correr este Liuro, Lisboa 19.
Nouembro de 1669.

*Fr Pedro de Magalhães. Alexandre
da Silva. Francisco Barreto.*

Taixão este liuro em papel em hústão
Lisboa 7. de Dezembro de 1669.

*Marquez Presidente. Lemos. Miranda.
Carneiro.*

Marquez Prez. Lema.

Res. Miranda. Carneiro.

64 85 P.

LIVRARIA
DE
D. FRANCISCO MANUEL

